Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті

Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет

West-Kazakhstan innovative-technological University

БҚИТУ Хабаршысы

Вестник ЗКИТУ

Bulletin of WKITU

№3 (7) 2019

Орал / Уральск/ Uralsk

Экономические науки

УДК 06.71.45

ИННОВАЦИОННОЕ ОБРАЗОВАНИЕ И ЕГО ХАРАКТЕРИСТИКА

Еркін Д., Махмудов А.Д.
Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г. Уральск

Аннотация: *В статье рассматривается сущность и необходимость инновационного образования в современный период, анализируется инновационные процессы на всех уровнях в системе образования Республики Казахстан и его основные характеристики.*

Ключевые слова: *инновационное развитие, модернизация, образование, педагогические технологии, компоненты образовательной деятельности, аккредитация, оценка качества, методика.*

Инвестиции в человеческий капитал необходимы для создания технически прогрессивной, производительной рабочей силы, которая может адаптироваться в быстро изменяющемся мире. Успешными экономиками будущего будут те, которые инвестируют в образование, навыки и способности молодежи. Обучение подвержено изменениям не менее чем другие сферы жизни и деятельности человека. Инновация — это нововведение, изменение. Новаторство и традиции — две стороны развития культуры, образования и всего общества в целом. Различные соотношения традиций и новаций дают ученым основание для классификации обществ на традиционные и современные. В традиционном обществе традиция господствует над новаторством. В современных — новаторство является базовой ценностью. Одно и то же общество может переживать различные периоды.

В настоящее время система образования в Казахстане интенсивно модернизируется на всех уровнях от дошкольного до высшего, что связано с быстро меняющимися условиями и целями Нового политического курса государства 2050: знания и профессиональные навыки — это ключевые ориентиры современной системы образования, подготовки и переподготовки кадров это обусловило разработку инновационных моделей управления образовательной сферой в Республике Казахстан. Под инновациями в образовании понимается процесс совершенствования педагогических технологий, совокупности методов, приемов и средств обучения. В настоящее время инновационная педагогическая деятельность является одним из существенных компонентов образовательной деятельности любого учебного заведения. Поэтому инновационная деятельность неразрывно связана с научно-методической деятельностью педагогов и творческими достижениями обучаемых. Формирование инновационной направленности образования предполагает использование определенных критериев, позволяющих судить об эффективности того или иного нововведения. Принимая во внимание имеющийся опыт исследований в педагогике образования, можно определить следующую совокупность критериев образовательного процесса: новизны, оптимальности, высокой результативности, возможности творческого применения инновации в массовом масштабе. Вместе с тем, сегодня

проблемой создания эффективной инновационной системы менеджмента на всех уровнях образования, на наш взгляд, является в первую очередь вопрос подготовки и переподготовки руководящего корпуса организаций образования с целью реализации на практике условий, способствующих повышению качества работы и управленческого профессионализма. Как показывает анализ, уровень методистов системы повышения квалификации не всегда соответствует требованиям и запросам управленцев, менеджеров в сфере образования. В программах нет должной теоретической полноты, практической аргументации и технологической конструктивности. Инновационные процессы в образовании необходимо рассматривать в комплексе его социальной обусловленности. Это предполагает: соответствие системы образования комплексу жизненных социальных потребностей; внутреннюю согласованность её частей и оценку обществом каждого из структурных элементов; нацеленность образования на прогрессивное развитие общества; наличие у молодых людей потребности в образовании, её социальную направленность.

Ситуация сегодняшнего дня требует обращения к личности молодого человека, учёт в процессе обучения и воспитания индивидуальных и личностных особенностей и способностей, оптимального соотношения духовного и технократического начал. В поисках новой парадигмы образования инновационные процессы являются единственными источниками развития системы образования. Гуманизация образования в том числе высшего и профессионального стала общественно необходимой в современных условиях. Инновационные процессы должны осуществляться сегодня во всех образовательных структурах. Новые типы образовательных учреждений, систем управления, новые технологии и методики — это проявление огромного потенциала инновационных процессов.

В Казахстане сложилась целостная многоуровневая национальная система оценки качества образования (НСОКО), включающая таких десять основных элементов как: лицензирование, государственный контроль, аккредитация, признание документов об образовании, внешняя оценка учебных достижений (ВОУД), единое национальное тестирование (ЕНТ), национальный доклад, независимая оценка качества, трехступенчатая модель подготовки: бакалавриат – магистратура – докторантура. Инновационное образование способно создать условия для перехода к инновационному развитию. Объективная необходимость инновационного развития требует разработки новой концепции подготовки кадров, основными характеристиками которой являются:

- формирование, совершенствование и самореализация творческой личности; постоянная ориентация на генерирование перспективных научно-технических нововведений;
- направленность на подготовку высококвалифицированных специалистов, администраторов инновационной деятельности;
- взгляд на подготовку кадров как на составную часть производственного процесса, а на расходы по статье – как на долгосрочные инвестиции;
- подготовка кадров для управления психологическими и социальными аспектами процесса формирований наукоемких нововведений;
- сотрудничество вузов с предприятиями, реализующими современные наукоемкие технологии.

В казахстанских развивающихся образовательных системах инновационные

процессы реализуются в следующих направлениях: формирование нового содержания образования, разработка и внедрение новых педагогических технологий, создание новых видов учебных заведений. Кроме этого, педагогический коллектив ряда казахстанских образовательных учреждений занимается внедрением в практику инноваций, уже ставших историей педагогической мысли. Например, альтернативных образовательных систем начала XX века М. Монтессори, Р. Штайнера, и т.д.

Неотъемлемой составляющей укрепления и расширения сотрудничества Казахстана на мировой арене является проблема интеграции в мировое образовательное пространство. На ее решение ориентированы важнейшие указания Главы государства и меры, принимаемые Правительством, Министерством образования и науки республики. Ключевая роль высшего образования в модернизации экономики страны предполагает углубление реформ в системе высшего образования и улучшение его качества в перспективе с учетом создания экономики страны, основанной на знаниях. Реформирование высшего образования предусматривает международную модель аккредитации вузов, новые системы оценки качества образования и создание новых типов учебных организаций, таких как высшие технические школы, инновационные университеты и инновационно-образовательные консорциумы.

Позиция Казахстана по уровню инновационного развития за последние пять лет продвинулась с 102-го на 51-е место в мире. То же самое следует сказать и о рейтинге по Индексу глобальной конкуренции. В этом плане большая роль в Республике Казахстан принадлежит холдингу «Парасат» с ориентацией его работы на применение принципа коммерциализации научных исследований, в том числе применительно к НИР, НИОКР в г. Алматы, действует Инновационный конвент и соответствующий Совет по инновациям с участием ведущих ученых, бизнеса и городского акимата. В этом контексте следует сказать о создаваемых организационных структурах инновационного менеджмента Казахстана. Это организации, занимающиеся инновационной деятельностью, научными исследованиями и разработками. К названным объектам в образовании относят инновационные кластеры, университетские образовательные центры, технопарки при вузах, научно-исследовательские центры. Усилия также сосредоточены на качественной стороне масштабного государственно-общественного управления системой образования. Инновационный менеджмент должен развиваться, как процесс управления создания новых знаний, технологий, а также управление социальными и психологическими аспектами внедрения инноваций. Не случайно Президент Республики Казахстана в своей программной лекции «Казахстан в посткризисном мире: интеллектуальный прорыв в будущее» определил три базовых аспекта проекта «Интеллектуальная нация – 2020»: 1. Прорыв в развитии системы образования Казахстана; 2. Развитие науки и повышение научного потенциала страны; 3. Развитие системы инноваций.

Анализ моделей управления высшего образования показывает, что при оценке эффективности необходимо рассматривать его применительно к отдельной личности; к отдельной организации образования; к субъектам хозяйственной деятельности, обеспечивающим экономическое развитие страны; к государству в целом, так как развитие образования является фактором экономического роста и благосостояния народа, а государственное разно уровневое управление требует специалистов высокого уровня профессионального образования.

Сегодня ключевой ожидаемый результат — востребованные выпускники с глубокими знаниями, умениями, навыками и компетентностью в школах, колледжах и вузах Республики Казахстан. Отметим, что конечный результат значительно актуализирует профессиональный потенциал педагога. Отсюда на качественно новом уровне характеризуются процессы моделирования системы управления инновационными процессами, ориентированными на результат. Они направлены с одной стороны на инновационное обновление организаций образования, с другой стороны на поиск, осмысление и внедрение новшеств, обеспечивающих реализацию общественных ценностей и социального заказа общества.

Список литературы:

1. Алексеева, Л.Н. Инновационные технологии как ресурс для эксперимента / Л.Н. Алексеева

2. Дебердеева, Т.Н. новое значение образования в информационном обществе / TH Deberdeeva// Инновации в образовании. – 2005.

3. Бычков, А.В. Инновационная культура / Бычков А.В. // Профильная школа. – 2005.

4. Сластенин, В.А., Подымова Л.С. Педагогика: инновационная деятельность. – М: ИЧП «Издательство Магистр» 1997.

ӘОЖ 06.71.45

ИННОВАЦИЯЛЫҚ БІЛІМ БЕРУ ЖӘНЕ ОНЫҢ СИПАТТАМАЛАРЫ

Еркін Д., Махмудов А.Д.

Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

Аннотация: *Мақалада қазіргі кезеңдегі инновациялық білім берудің мәні мен қажеттілігі қарастырылады, Қазақстан Республикасының Білім беру жүйесіндегі барлық деңгейдегі инновациялық үдерістер және оның негізгі сипаттамалары талданады.*

Негізгі сөздер: *инновациялық даму, жаңғырту, білім беру, педагогикалық технологиялар, білім беру қызметінің компоненттері, аккредиттеу, сапаны бағалау, әдістеме.*

УДК 06.73.21

ЭКОНОМИЧЕСКОЕ СОДЕРЖАНИЕ И СТРУКТУРА ИНВЕСТИЦИОННОГО ПОТЕНЦИАЛА РЕГИОНА

Еслямова Д., Есеналиев Б.С.

Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г. Уральск

Аннотация: *В статье рассмотрены экономические содержания таких категорий как «инвестиционный потенциал», «инвестиционный климат»,*

«инвестиционная привлекательность» и их роли в развитии региона. Выделены основные факторы инвестиционной привлекательности Казахстана.

Ключевые слова: *экономика региона, инвестиционная политика, инвестиционный потенциал, инвестиционная привлекательность.*

Одной из ключевых проблем инвестиционной политики для всех регионов стал поиск источников финансирования. В настоящее время существует довольно много потенциальных вариантов привлечения инвестиций в региональные инвестиционные проекты, но необходимо отметить тот факт, что не все они могут изменить ситуацию в регионе. Одним из главных показателей, определяющих инвестиционную привлекательность территории, является инвестиционный потенциал региона.

Инвестиционный потенциал рассматривается как совокупная возможность отраслевых непостоянных ресурсов, позволяющих увеличивать капиталовооруженность труда и способность хозяйствующих субъектов, оперирующих запасами этих ресурсов, обеспечивать во времени устойчивый экономический доход. Таким образом, региональный инвестиционный потенциал — это совокупная возможность собственных и привлеченных в регион экономических ресурсов обеспечивать при наличии благоприятного инвестиционного климата инвестиционную деятельность в целях и масштабах, определенных экономической политикой региона [1].

С нашей точки зрения, инвестиционный потенциал региона — это совокупная возможность собственных и привлеченных в регион экономических ресурсов обеспечивать при наличии благоприятного инвестиционного климата инвестиционную деятельность в целях и масштабах, определенных социально-экономической политикой региона. Инвестиционный потенциал складывается из следующих частных потенциалов:

— ресурсно-сырьевого (средневзвешанная обеспеченность запасами основных видов природных ресурсов);

— трудового (трудовые ресурсы и их образовательный уровень);

— производственного (совокупный результат хозяйственной деятельности в регионе);

— инновационного (уровень развития науки и внедрения достижений научно-технического прогресса региона);

— институционального (степень развития ведущих институтов рыночной экономики);

— инфраструктурного (экономико-географическое положение региона и его инфраструктурная обеспеченность);

— финансового (объем налоговой базы и прибыльность предприятий региона);

— потребительского (совокупная покупательная способность населения региона). Ресурсно-сырьевой потенциал представляет собой совокупность накопленных запасов основных видов природно-сырьевых и материальных ресурсов, выражающую возможность инвестиционной сферы обеспечить процесс воспроизводства капитала.

Трудовой потенциал характеризует возможности инвестиционной сферы в восполнении выбывающих трудовых ресурсах с целью обеспечения инвестиционного процесса. Производственный потенциал тесно взаимосвязан с ресурсно-сырьевым потенциалом и представляет собой совокупность средств производства, не используемых в данный момент времени (законсервированных), которые инвестиционная сфера может выделить в качестве инвестиций для воспроизводства

капитала. Эти два потенциала можно объединить в один — производственный. Инновационный потенциал характеризует уровень развития научных знаний и степень внедрения в производственно-технологические процессы достижений научно-технического прогресса.

Институциональный потенциал представляет собой степень развития ведущих институтов рыночной экономики, способствующих обеспечению функционирования механизмов инвестиционного рынка.

Инфраструктурный потенциал имеет взаимосвязь с институциональным потенциалом и представляет собой совокупность производственной и социальной инфраструктуры, способной создать необходимые условия для нормального функционирования инвестиционного процесса. Под финансовым потенциалом понимается совокупность накопленных финансовых ресурсов, выраженных в форме денежного капитала, которую хозяйствующий субъект может выделить в целях обеспечения инвестиционного процесса.

Потребительско-сбытовой потенциал характеризует потенциально возможный объем продаж определенных товаров в границах конкретной инвестиционной сферы в течение заданного периода. Объем продаж зависит от величины спроса на товар, общей конъюнктуры рынка, доходов населения и деловой активности. Инвестиционный потенциал региона складывается под влиянием следующих групп факторов, которые можно классифицировать по следующим признакам: наличие инвестиционных ресурсов, объективность факторов, степень изменяемости. Известно, что на готовность инвестора осуществить вложения большое влияние оказывает инвестиционная привлекательность объекта инвестирования. Инвестиционная привлекательность страны или региона — это интегральный показатель, который определяется по совокупности ее экономических и финансовых показателей, показателей государственного, общественного, законодательного, политического и социального развития. Инвестиционная привлекательность определяет вектор движения физического, финансового, интеллектуального и человеческого капиталов: в страну или за ее рубежи. На международном уровне результаты реализации инвестиционных стратегий стран и экономического развития субъекта, инвестиционная привлекательность стран, регионов и предприятий оцениваются ведущими мировыми рейтинговыми агентствами Moody's, Fitch и Standart & Poor's. [2].

Инвестор оценивает инвестиционную привлекательность страны или региона по движению капитала, уровню инфляции, политической, экономической, законодательной и социальной стабильности, а также по уровню и качеству человеческого капитала. Инвестиции сами по себе не работают без специалистов, без человека и человеческого капитала должного уровня и качества. И поэтому в настоящее время основные инвестиции в развитых странах направляются именно в развитие человеческого капитала. Инвестиционная привлекательность — один из результирующих показателей оценки инвестиционного климата. Инвестиционный климат включает объективные возможности региона (инвестиционный потенциал) и условия деятельности инвестора (инвестиционный риск) и позволяет сопоставить эти показатели. В том случае, если инвестиционный потенциал превышает инвестиционный риск региона, можно говорить о его инвестиционной привлекательности.

Инвестиционный климат региона можно рассматривать как «систему отношений, формирующихся под воздействием широкого круга взаимосвязанных процессов и

совокупности условий инвестиционной деятельности политического, социально-психологического, финансово-экономического, законодательного, нормативно-правового, экологического, криминального, ресурсно-сырьевого, производственного, инновационного, трудового, инфраструктурного, потребительского и институционального характера, подразделяющихся на свои макро-, микро- и собственно региональные уровни управления, отражающие как объективные возможности региона к развитию и расширению инвестиционной деятельности, характеризующие его инвестиционный потенциал, так и условия деятельности инвесторов (инвестиционный риск), создающие предпосылки для появления устойчивых инвестиционных мотиваций, оказывающих существенное влияние на доходность инвестиций и уровень инвестиционных рисков и определяющих целесообразность и эффективность инвестиций»[3].

В исследованиях были проанализированы последние тенденции в области прямых иностранных инвестиций в Казахстане, и изучены мнения инвесторов об инвестиционном климате страны и ее потенциале (исследования инвестиционной привлекательности Казахстана, проводились компанией EY., 2018 г.) [4].

Инвесторы, работающие в Казахстане, выделили основные факторы инвестиционной привлекательности, а также неблагоприятные факторы для развития инвестиционной деятельности в Казахстане. Основные факторы инвестиционной привлекательности:

— Стабильная макроэкономическая среда 84% респондентов из числа работающих в Казахстане инвесторов считают макроэкономическую стабильность самым значимым фактором инвестиционной привлекательности страны;

— Политическая и социальная стабильность. 80% респондентов из числа работающих в Казахстане инвесторов высоко оценивают политическую и социальную стабильность в стране;

— Телекоммуникационная инфраструктура. 78% работающих в стране инвесторов считают действующую телекоммуникационную структуру достаточной, и только 9% указывают на необходимость существенного повышения ее эффективности;

— Конкурентоспособные налоговые ставки. Корпоративное налогообложение является привлекательным по мнению 68% респондентов из числа работающих в стране инвесторов, однако 13% из них называют существующий налоговый режим неблагоприятным. Ставки корпоративного и индивидуального подоходного налога в Казахстане считаются низкими по международным стандартам.

Ставка корпоративного подоходного налога равна 20%, а ставка индивидуального — 10%. Неблагоприятные факторы:

— Сложные условия ведения бизнеса. В последние годы в Казахстане достигнут значительный прогресс в области совершенствования нормативно-правовой среды. Действующие в стране иностранные инвесторы регулярно сталкиваются со случаями неоднозначной интерпретации норм права и их избирательного применения. Респонденты выражают сомнение в способности государственных органов разных уровней работать сообща и последовательно внедрять стратегические инициативы. Они призывают к повышению эффективности работы государственных органов.

— Недостаточный объем НИОКР. 51% инвесторов, работающих в Казахстане, считают наличие и качество НИОКР малопривлекательным фактором с точки зрения ведения бизнеса в стране. Казахстан тратит только 0,2% ВВП (меньше, чем Россия —

1%) на научные исследования и разработки, что ниже показателя, рекомендуемого для стран с аналогичным уровнем экономического развития (1% — 1,5% ВВП).

По результатам рейтинга Индекса глобальной конкурентоспособности ВЭФ на 2017-2018 годы страна заняла 57 место со средним баллом 4.35. В отличие от экономически развитых стран научно-исследовательская деятельность в Казахстане чаще осуществляется государственными организациями, чем частными компаниями [5];

— Недостаточно развитая транспортно-логистическая инфраструктура По мнению 50% работающих в Казахстане респондентов, транспортно-логистической инфраструктуре требуется модернизация. Железнодорожная сеть и автомагистрали Казахстана в целом развиты лучше, чем в других странах Центральной Азии, однако наблюдается дисбаланс регионального покрытия (в отдаленных регионах, где в основном расположены производственные мощности, качество дорог плохое).

Согласно мнению респондентов, нефтегазовая отрасль останется лидером по привлечению ПИИ в ближайшие годы. При этом опрошенные инвесторы демонстрируют растущий интерес к несырьевым секторам, включая сферу деловых услуг (15% респондентов), медико-биологическую отрасль (12%), недвижимость (11%), агробизнес (10%) и телекоммуникации (6%).

Республика Казахстан, проводя политику, направленную на поддержку инвестиционной деятельности, совершенствование ее методов и форм реализации, основной целью в данном направлении определяет обеспечение устойчивого роста инвестиций в реальный сектор экономики, создание экономических, правовых и организационных условий для инвестиционной деятельности, обеспечивающих устойчивую динамику экономического развития страны и решение социально-экономических задач.

Список литературы:

1. Ултургашева, О.Г., Лавренко А.В., Профатилов Д.А. Экономическая сущность и структура инвестиционного потенциала региона. Проблемы современной экономики, № 1 (37), 2017.
2. Литвинова, В.В. Теоретические и методологические аспекты оценки инвестиционного климата региона. Молодой ученый. 2018. № 4. Т. 1. с. 161–169.
3. Бишимбаев, К., Бакитжанов А. Стратегия привлечения инвестиционных ресурсов в экономику региона. Высшая школа Казахстана. 2015. № 3, с. 128–133.
4. Исследование инвестиционной привлекательности Казахстана, 2018 год. www. emergingmarkets.ey.com.
5. Абдимомынова, А.Ш., Жаксыгулова Р.А. Малый инновационный бизнес в Республике Казахстан. Сборник трудов международной научно-практической конференция «Россия и Казахстан: опыт научно-экономического сотрудничества, перспективы интеграции». г. Ставрополь, 19 декабря 2014 года. с. 4–9.

ӘОЖ 06.73.21

АЙМАҚТЫҢ ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ ПОТЕНЦИАЛДЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ МАЗМҰНЫ ЖӘНЕ ҚҰРЫЛЫМЫ

Еслямова Д., Есеналиев Б.С.

Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г. Уральск

Аннотация: *Мақалада «инвестициялық әлеует», «инвестициялық климат», «инвестициялық тартымдылық» категорияларының экономикалық мазмұны және олардың өңірді дамытудағы рөлі қарастырылған. Сонымен қатар, Қазақстанның инвестициялық тартымдылығының негізгі факторлары анықталды.*

Негізгі сөздер: *аймақтың экономикасы, инвестициялық саясат, инвестициялық әлеует, инвестициялық тартымдылық.*

ӘОЖ 33:550

КӘСІПОРЫННЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ДАМУЫН БАСҚАРУ ЖҮЙЕСІН ЖЕТІЛДІРУ

Жұмағалиева П.С.
Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

Аннотация*: Өнеркәсіптік жағынан дамыған елдердің экономикасы өткен ғасырдың ортасынан бастап ғылыми-техникалық прогресс және инновациялық қызметтерді қарастыратын өндірістің интенсивті түрін қолдана бастаған. Ол бұл елдердің әлеуметтік-экономикалық жүйелерінің артықшылықтарын қамтамасыз етеді. Қазақстан Республикасы қазіргі кезеңде өз ресурстарын пайдаланып және оны сату жолымен келеді және заңды түрде әлемдік нарықта шикізатты сататын, экспортқа бағытталған елге айналды. Қазіргі кезеңде негізгі ұлттық мақсаттардың бірі Қазақстандық экономика құрылымын өзгерту, яғни шикізаттық құрама басымдықтан жоғары технологиялық өнімдерді қолдануға көшу болып табылады.*

Негізгі сөздер: *инновация, инфрақұрылымның дамуы, кәсіпорын, нарықтық экономика.*

Экономикалық қызметтің барлық экономикадағы негізгі буыны — бұл кәсіпорын. Кез-келген кәсіпорынның табысты қызмет жасауындағы қажетті элементі инновациялық қызмет болып табылады, өйткені ол кәсіпорынның ұзақ мерзімді кезеңге дамуын анықтаудағы, өзекті бағыттарының бірі. Өз алдына өндірістік қуаттарды жоғарлату деген мақсатты қоймайтын кәсіпорындар да кейде өндірістік немесе сауда жабдықтауын, автопаркін мейлінше жаңарту, шығындарды азайту мен өндірістік қуаттарды сақтау шараларын жүргізуі қажет. Сөйтіп, инновациялық қызмет бүгінгі таңда көптеген кәсіпорындарға тән.

Кәсіпорынның инновациялық қызметі- бұл жаңа немесе өнімнің жақсаруы, не қызмет көрсетуі, оларды өндірудің жаңа әдістерін қолдану мақсатындағы ғылыми - техникалық және зияткерлік әлуеттік шаралар жүйесі. Бұл жеке сұранысты, сонымен бірге жалпы пайдалы жаңалықтарға қоғамның мұқтажын қанағаттандыруы үшін пайдаланылады.[1].

Өткен кезеңдерде экономикалық өсу факторы ретінде посткеңестік елдерде инновация екінші деңгейдегі жоспар болып келді. Бірақ әлемдегі дамыған елдер

тәжірибесі және отандық тәжірибе бойынша тұрақты экономикалық өсуге қол жеткізу инновациялық қызметсіз жүзеге аспайтындығына көз жетті.

Қазіргі кезде мемлекеттің негізгі міндеті инновациялық дамудың инфрақұрылымын жетілдіру болып табылады. Технопарктер және бизнес инкубаторлары секілді инновациялық инфрақұрылымды құраушылардың дамуына олардың аймақтарда жеткіліксіздігін көрсететін рационалды инфрақұрылым, квалификациялық менеджмент себепші болады.

Қазақстан Республикасы инновациялық даму бағдарламасын талдауда жинақталған интеллектуалдық потенциалды аймақтық бағдарлама арқылы модернизациялауды қарастыратын біртұтас механизм құру мүмкіндігі пайда болды.

Қазіргі кезде неғұрлым тиімді форма болып инновациялық орталық табылады. Инновациялық орталықтың функциялары:

– инновациялық процесті ұйымдық сүйемелдеу, нарыққа ғылыми өнімді шығаруға әкелетін инновациялық қызметтің субьектілеріне заңдық, ақпараттық, консалтингтік қызмет көрсету;

–маркетинг стратегияларын, өнімді сертификаттау, патенттеу, интеллектуалды жеке меншікті қорғау, технологияны беру жолдарын таңдау облысындағы консалтингтік қызметтер;

–қызығушылықтары бойынша фирманың корпоративтік байланыстар ұйымы;

–потенциалды стратегиялық серіктестер мен инвесторлар іздеу бойынша ақпараттық қызметті құру, жарнамалық кампаниялар өткізу;

–аймақтың ғылыми және инновациялық потенциалы бойынша мәліметтер базасын құру, инновациялық жобалардың менеджерлер кадрларын дайындау;

–зерттеушілар мен өнеркәсіп арасында қызметтестік пен кооперацияларды қамтамасыз ету;

–экономикалық, техникалық және заңдық сараптама жүргізу;

–фирманың бар ғылыми талдаулар мен технлолгиялар туралы ақпарат беруі;

–өнеркәсіптік кәсіпорындар мен кәсіпкерлердің ғылыми қажеттілік пен сұрауларына дейін жеткізу;

–менеджмент облысындағы қызметкерлерді дайындау және оқыту [2].

Инновациялық орталық өзінің «орталық» деген статусын ақтайтындай және шынында да талдаулар туралы ақпарат орталығы және жобаның тиімділігіне айқын баға бере алатын квалификациялық мамандары болуы керек, аймақтың ғылыми-техникалық потенциалын бір жерге жинақтауы қажет. Инновациялық орталықтағы барлық функцияларды шоғырландыру мақсатында ұйымдық құрылымды толықтыруды — статистикалық қызмет те атқаратын (ғылыми-техникалық потенциалдың анық деңгейін анықтау, инновациялық жобалардың монторингі, оларды орындау және түзеу бойынша ұсыныстар анализі және т.б.) аналитикалық бөлімді енгізуді ұсынамыз. Сонымен қатар, инновациялық жобаларды сараптайтын сарапшылар тобын құру мүмкін болады. Оның құрамына аймақтың және аймақтан тыс шақырылған жоғары квалификациялы мамандар кіре алады.

Инновациялық жобалардың жеделдетіліп енгізілуіне инновациялық орталықтарды құрумен қатар өзіндік жеке құрылым ретінде қызмет ететін инновациялық қор да себепші болады. Инновациялық қор қызметінің бағыттарының бірі инновациялық жобаларды венчурлік қаржыландыру болуы мүмкін.

Инновациялық қордың негізгі міндеттері:

–республикалық және жергілікті бюджеттік және жергілікті емес бюджеттік қаржылық ресурстарды орталықтандыру, олардың аймақтық артықшылықтарын қолдауға бағытталуы;

– инновациялық сфераға жеке инвестициялар ағынын ынталандыру үшін шектелген ресурстарды қолдану;

–Аймақтық инновациялық инфрақұрылымды қалыптастыруды ресурстық қолдау; инновациялық жобаларды жүзеге асыру үшін қажетті неғұрлым қымбат тұратын мамандырылған қызметтің жартылай өтемі;

–Қажетті мөлшерде коммерциялық инвесторлардың қаражатын мобилизациялауға жол бермейтін жекелей жобаларды жеңілдікті жағдайда қаржылық қолдау.

Инновациялық бағдарламаның тиімділігі, біздің ойымызша, тек импорт ауыстырушы, бәсекеге қабілетті өндірісті дамыту бағыттарынан емес, сонымен бірге аймақ экономикасының аралас салаларындағы оң жылжулардың жетістігінен тұрады. Венчурлік фирмалар, франчайзингтік қарым-қатынас, лизинг инновациялық дамуда маңызды рөл атқарады. Шағын масштабты бұл қаржыландыру фирмаларын қолданудың мәселелерінің бірі аяқталмаған заңдық база, кәсіпкерлердің бұл бағыттардағы сауаттылығының болмауы, түсіндірмелік жұмыстың болмауы болып табылады. Инновациялық инфрақұрылымның дамуы аймақтың инновациялық жетілуі процесінің алғышарттары және жоғары бәсекелестік өнімнің салдары ретінде ақпараттық, телекоммуникациялық және транспорттық инфрақұрылымның дамуынсыз мүмкін емес екенін атап өту керек [3].

Әдебиеттер тізімі:

1. Аманбаев, Y.A. Кәсіпорын экономикасы [Мәтін] / Y.A. Аманбаев - Алматы: Бастау, 2012.- 432б.
2. Инновациялық менеджмент [Мәтін]: Оқуқұралы / Авторлар ұжымы; Бердалиев К.Б. т.б.- Алматы: Экономика, 2010. - 326 б.
3. Купешова, С. Стратегиялық менеджмент [Мәтін]: Оқу құралы / С. Купешова, К.С. Мухтарова. - Алматы: Қазақ университеті, 2015. - 178б.- (әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті).

УДК 33:550

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ ИННОВАЦИОННЫМ РАЗВИТИЕМ ПРЕДПРИЯТИЯ

Жұмағалиева П.С.
Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г. Уральск

Аннотация: *Экономика промышленно развитых стран начала использовать интенсивную производственную линию, которая обеспечивает научно-технический прогресс и инновационные услуги с середины столетия. Это обеспечивает преимущества социально-экономических систем в этих странах. Республика Казахстан в настоящее время использует свои ресурсы и продает их и стала экспортно-*

ориентированной страной, легально продающей сырье на мировом рынке. Одной из основных национальных целей является изменение структуры экономики Казахстана, т. е. переход от сырьевой составляющей к использованию высокотехнологичной продукции.

Ключевые слова: *инновации, развитие инфраструктуры, предпринимательство, рыночная экономика.*

УДК 336. (075)

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ БАНКОВСКОГО КРЕДИТОВАНИЯ

Ипполитов Д.В., Курманова Г.К.
Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г.Уральск

Аннотация: *В статье рассматриваются теоретические и методические основы банковского кредитования. Эффективно функционирующий и стабильный банковский сектор является важнейшим фактором роста национальной экономики.*

Ключевые слова: *банк, кредит, кредитный портфель, финансовый сектор, таргетирование, транспарентность, клиент, макропруденциальная политика, банковская деятельность.*

Банковское кредитование в настоящее время является одним из основных источников заемных средств для отечественных компаний, работающих в реальном секторе. Так, согласно данным Комитета по статистике МНЭ РК, в последнее время банковские кредиты являются вторым после бюджетных средств источником заемных средств, направляемых на финансирование инвестиций в основной капитал. Вторая причина логически вытекает из первой. Являясь одним из основных источников инвестиций в казахстанской экономике, кредиты банков нефинансовым организациям стимулируют совокупный выпуск. В связи с этим, можно говорить о том, что кредиты банков первичны по отношению к доходам населения: в конечном итоге, из выручки, полученной предприятием от продажи произведенного товара или оказания услуги, выплачивается заработная плата работников.

В казахстанской экономической статистике существует два основных показателя, с помощью которых отражаются объемы кредитования как на уровне всего банковского сектора, так и на уровне отдельных кредитных организаций. Такими показателями являются объем корпоративного кредитного портфеля банков (-а) и объем выданных банками (-ом) нефинансовым организациям новых кредитов за определенный период (чаще всего, один месяц).

После финансового кризиса 2008–2009 годов и до конца 2018 года в казахстанской экономике произошло большое количество изменений как в реальном, так и в финансовом секторе. Существенные изменения, произошедшие в банковском

секторе, затронули не только его структуру, но и, в первую очередь, институциональную среду, в которой функционировали казахстанские кредитные организации. Среди наиболее важных изменений следует назвать переход Национального Банка Республики Казахстан 20 августа 2015 года к режиму инфляционного таргетирования, который подразумевает управление краткосрочными ставками в экономике, а эффективность данного режима денежно-кредитной политики напрямую зависит от эффективности функционирования денежной трансмиссии, в частности, канала банковского кредитования. В этих условиях необходимо не только провести эмпирический анализ указанного канала, но и учесть при этом изменения среды, в которой работали казахстанские банки. В настоящее время Национальным Банком Республики Казахстан реализуется макропруденциальная политика, нацеленная на создание транспарентности казахстанского банковского сектора, минимизацию риска системного финансового кризиса, повышение его надежности и устойчивости, а также рост доверия к нему со стороны кредиторов и вкладчиков.

На современном этапе развития и совершенствования рыночных отношений системе кредитования принадлежит важная роль в аккумулировании денежных средств и предоставлении их в распоряжение клиентов банка.

Банковский бизнес - одна из отраслей экономики. Являясь высокотехнологичным, он в большей степени восприимчив к происходящим изменениям современного общества, как на макро, так и на микроуровне.

Банки - институциональный рычаг равновесия между сбережениями и инвестициями [1].

Основой экономической деятельности коммерческих банков являются положения Конституции Республики Казахстан [2]. Гражданский Кодекс Республики Казахстан установил, что отношения между банками и их клиентами, а также отношения между клиентами через банки регулируются гражданским законодательством. Отношения, связанные с созданием, реорганизацией, банкротством и ликвидацией банков, контролем за банковской деятельностью и ее аудиторской проверкой, лицензированием отдельных видов банковских операций, реструктуризацией банков регулируются Гражданским Кодексом [3]. Развитие банковской системы является направлением деятельности Национального Банка Республики Казахстан [4]. Банковская система Республики Казахстан включает в себя Национальный Банк Республики Казахстан, кредитные организации, а также филиалы и представительства иностранных банков. Концепция развития финансового сектора Республики Казахстан на период до 2030 года отражает основные направления развития банковского сектора нашей страны [5].

Закон РК «О банках и банковской деятельности» банковскую деятельность определяет как выполнение банковских операций [6]. Аналогичного определения придерживается ряд ученых-экономистов как Казахстана, так и ряда стран СНГ. Понятие «банковская деятельность» - это финансово-посредническая деятельность банковских учреждений при выполнении банковских операций и оказании банковских услуг, направленное на осуществление депозитно-обменного, процентно-инвестиционного, финансового и инвестиционного-гарантийного, виртуального бизнеса в интересах своих акционеров, депозиторов и вкладчиков [7].

Коммерческий банк относится к наиболее сложному типу организационно-экономических и социальных систем. С одной стороны, это - специфическое кредитно-финансовое учреждение, которое должно постоянно обновлять используемые

информационные технологии для повышения качества выполнения операций на рынке банковских услуг. С другой стороны, банк обладает основными признаками производственной системы, ориентированной на массовое обслуживание клиентов. В этой системе важно уже не только качество услуг, которое благодаря современным технологиям можно сделать очень высоким, но также трудоемкость и себестоимость выполнения основных операций. От качества функционирования этой системы зависит прибыль и другие результаты.

Казахстанские коммерческие банки - денежно-кредитные институты, которые играют решающую роль в системе финансового посредничества, значительно превосходя по экономическому потенциалу остальных участников финансовых рынков.

Кредитные организации как институциональные инвесторы являются элементом инновационной инфраструктуры и призваны обеспечивать удовлетворение финансовых потребностей экономики в банковских услугах. Банки как финансовые посредники являются источником финансовых нововведений, благодаря которым расширяется возможность предложения денежных ресурсов, инвестирования сбережений и воздействия денежно-кредитной системы на экономические процессы. В целях разграничения понятий «кредит» и «кредитование» следует раскрыть их содержание. Представляется, что наиболее корректно под кредитованием понимать процесс предоставления и погашения кредита, а не операцию по выдаче денежных средств. Так, по мнению А.Я. Курбатова, «в широком значении под кредитованием понимается предоставление одним лицом другому материальных благ или выгоды с последующим их возмещением либо лицом, которому они предоставлены, либо иным лицом» [8].

По кредитному договору банк или иная кредитная организация (кредитор) обязуются предоставить денежные средства (кредит) заемщику в размере и на условиях, предусмотренных договором, а заемщик обязуется возвратить полученную денежную сумму и уплатить проценты на нее. Таким образом, кредит – отношения по предоставлению кредитной организацией денежных средств заемщику в размере и на условиях, предусмотренных договором.

Кредит можно рассматривать в нескольких аспектах: с экономической точки зрения, юридической точки зрения и как звено финансовой системы государства. Сущность кредита как экономической категории заключается в определенных экономических отношениях, возникающих между кредитором и заемщиком по поводу предоставления ссуды в денежной форме [9]. Кредит – это форма экономической сделки по предоставлению на возвратной, срочной и, как правило, платной основе денег или иного имущества. С юридической точки зрения кредит представляет собой урегулированные нормами права отношения по поводу предоставления кредитором денежных средств заемщику в соответствии с кредитным договором. Кредит как звено финансовой системы включает в себя государственный и муниципальный кредит.

Среди множества категорий экономической науки кредит можно отнести к числу важнейших, что связано с уникальной ролью, которую играет это экономическое явление в хозяйственной жизни не только отдельных организаций, государств, но и всего общества в целом.

Сущность кредита представляет собой его внутреннее свойство, выступающее как главное в понятии кредита, способное отличить его от других экономических категорий и имеющее объективный характер.

Структура кредита подразумевает наличие составных элементов кредита, находящихся в тесном взаимодействии. Такими элементами являются субъекты и объект кредитных отношений. Субъектами кредитных отношений всегда выступают кредитор и заемщик, что отличает кредитные отношения от денежных, в которых участвуют продавец товара и покупатель. Каждая из сторон сделки имеет свой интерес: кредитор заинтересован в своевременном возврате переданных средств и получении прибыли в виде ссудного процента, заемщик – получить более дешевый кредит. Объектом кредитных отношений является ссуженная стоимость, обладающая специфическими чертами, которые характеризуют ее как объект именно кредитных отношений.

В научной литературе содержится множество определений кредита и точек зрения на него. Для наиболее полного раскрытия содержания кредита необходимо рассматривать его в нескольких аспектах: 1) как действие; 2) как движение денежных потоков; 3) как сделку; 4) как сумму денежных средств или имущество; 5) вид деятельности; 6) как экономические отношения; 7) как форму доверия [10].

Наиболее полное определение кредита следующее: «Кредит – это денежные средства или другие вещи, определенные родовыми признаками, передаваемые (либо предназначенные к передаче) в процессе кредитования в собственность другой стороне в размере и на условиях, предусмотренных договором (кредитным, товарного или коммерческого кредита), в результате чего между сторонами возникают кредитные отношения» [11]. При этом под кредитованием понимается предоставление одним лицом другому материальных благ или выгоды с последующим их возмещением лицом, которому они предоставлены, либо иным лицом. Вместе с тем наряду с термином «кредит» для обозначения кредитных отношений употребляют близкие по смыслу термины, например, «заем» и «ссуда». Вопрос о соотношении понятий «ссуда», «заем» и «кредит» дискуссионный. В банковской сфере термин «ссуда» зачастую употребляется как синоним слова «кредит», в том числе в нормативных правовых актах. Кроме того, в литературе можно встретить позицию ряда исследователей, согласно которой данные слова являются синонимами [12]. В банковской энциклопедии понятие «ссуда» отсутствует, а термин «ссудные операции банка» раскрывается как предоставление банком денежных средств клиентам на условиях срочности, возвратности и платности [13].

Ссуда отделена от займа и кредита в отдельный вид обязательств. Договор ссуды является договором безвозмездного пользования вещью, по которому одна сторона (ссудодатель) обязуется передать или передает вещь в безвозмездное временное пользование другой стороне (ссудополучателю), а последняя обязуется вернуть ту же вещь в том состоянии, в каком она ее получила, с учетом нормального износа или в состоянии, обусловленном договором. Предоставление такого особого предмета, как денежные средства, может осуществляться по договору займа или кредитному договору. Выделение договора ссуды в отдельный вид обязательств оправдано, поскольку кредит (и в большинстве случаев заем) в отличие от ссуды носит возмездный характер. По договору ссуды получатель обязан возвратить ссудодателю ту же самую индивидуально определенную вещь, которой пользовался безвозмездно. Исходя из этого, ссуда исключает платный характер, что, в свою очередь, влечет некорректность использования термина «ссудный процент».

Можно констатировать, что термины «кредит» и «ссуда» различны по своему содержанию, характеру и регулированию. Учитывая различную правовую природу,

различное нормативное правовое регулирование ссуды и кредита, применение термина «банковский кредит» к отношениям по предоставлению кредитной организацией денежных средств заемщику на принципах срочности, платности и возвратности наиболее корректно.

Список литературы:

1.Глущенко В.В. Анализ процедур оценки кредитоспособности заемщика коммерческого банка. – Москва, 2014. – 189 с. (взято с.4).

2.Конституция Республики Казахстан (принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 23.03.2019 г.).

3. Гражданский Кодекс Республики Казахстан (Общая Часть), принят Верховным Советом Республики Казахстан 27 декабря 1994 года (с изменениями и дополнениями по состоянию на 28.10.2019 г.).

4. Закон Республики Казахстан от 30 марта 1995 года № 2155 «О Национальном Банке Республики Казахстан» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.07.2019 г.).

5. Постановление Правительства Республики Казахстан от 27 августа 2014 года № 954 «Концепция развития финансового сектора Республики Казахстан на период до 2030 года»

6.Закон РК от 31.08.1995 № 2444 «О банках и банковской деятельности» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 24.09.2019 г.)

7.Глушкова Н.Б. Банковское дело: Учебное пособие. – М.: Академический Проект; Альма Матер, 2005. – 432 с.

8.Курбатов А.Я. Банковское и небанковское кредитование: понятие и критерии разграничения // СПС «КонсультантПлюс» – 2011. – № 5. – С.48–56.

9. Полищук А.И. Кредитная система: опыт, новые явления, прогнозы и перспективы. – М.: Финансы и статистика, 20015. – 216 с.

10. Садыков Р.Р. Кредитование: юридические аспекты и проблемы возвратности // Юридическая работа в кредитной организации. – 2007. – № 3. – С. 16–22.

11. Шаршавая Н.И. Роль кредита в развитии народного хозяйства (региональный аспект). – М.: ПРИОР, 2008. – 151 с.

12. Сарнаков И. Соотношение понятий «банковский кредит» и «банковская ссуда» // Право и экономика. – 2008. – № 6. – С.59–68.

13. Российская банковская энциклопедия / под ред. О.И. Лаврушина. – М.: ЭТА, 1995. – 552 с.

ӘОЖ 336. (075)

БАНКТІК НЕСИЕНІҢ ТЕОРИЯЛЫҚ-ӘДІСТЕМЕЛІК НЕГІЗДЕРІ

Ипполитов Д.В., Курманова Г.К.
Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

Аннотация: *Мақалада банктік несиелендірудің әдістемелік және теориялық негіздері қаралуда. Тиімді жұмыс істейтін және тұрақты банк секторы ұлттық экономика өсуінің маңызды факторы болады.*

Негізгі сөздер: *банк, несие, кредиттік портфель, қаржы секторы, таргеттеу, транспаренттілік, клиент, макропруденциалдық саясат, банк қызметі.*

ӘОЖ 06.71.05

ТҰРҒЫН ҮЙ-ҚҰРЫЛЫС СЕКТОРЫ- ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАМУЫН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТЕТІН МАҢЫЗДЫ БАСЫМДЫЛЫҚ

Кенжигалиева Г.А., Габдуалиева Р.С.
Батыс-Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

Аннотация*: Қазақстандағы құрылыс индустриясы - өнеркәсіптік өндірістің ең қуатты өнеркәсіптік салаларының бірі. Құрылыс жұмыстарын жүргізу процесі капиталдың сыйымдылығымен, материалдың қанығуымен, ұзақ мерзімімен, арнайы жабдықтар мен технологияларды қолданумен, сондай-ақ басқарудың арнайы құрылымымен сипатталады. Қазақстандағы құрылыс компаниялары қандай проблемаларға тап болады, құрылыс индустриясының басым бағыттары және құрылыстың даму болжамдары? Бұл мақала осы сұрақтардың барлығына арналған.*

Негізгі сөздер*: сала, құрылыс, материалдар, даму.*

Тұрғын үй құрылысы Қазақстанның 2050 жылға дейінгі даму стратегиясының басым бағыттарының бірі болып танылды және ол жалпы ұлттық сипаттағы неғұрлым маңызды міндеттердің бірі болып табылады [1].

Қазақстанның қазіргі әлеуметтік-экономикалық дамуы кезеңінде ұлттық экономиканың барлық салаларын модернизациялау маңызды стратегиялық бағыт болып табылады. Ел экономикасын көтеру, сондай-ақ халықтың басым бөлігінің өз тұрғын үй жағдайларын жақсартуға ұмтылысы республикада тұрғын үй құрылысының өзектілігіне себепші болды. Қазақстан Республикасы тұңғыш Президенті Н.Ә.Назарбаев Қазақстан халқына «Дағдарыстан жаңару мен дамуға» атты 2009 жылғы Жолдауында тұрғын үй-коммуналдық шаруашылық саласы, тұрғын үй құрылысы сияқты өзекті мәселелерге назар аударған. Қазақстандық заңгерлердің пікірінше, «тұрғын үй» және «тұрғын үй (тұрғын жай)» терминдерін бұлай талқылау олардың маңыздылықтарын теңестіреді. ҚР территориясындағы барлық тұрғын үй мемлекеттік тұрғын-үй қорын құрайды. Тұрғын үй заңында пайдаланылатын «тұрғын үй» термині тұрғын үйдің заңды тәртіп ерекшелігін жылжымайтын мүлік ретінде анықтайды [2].

Тұрғын үй нарығының мәселелеріне арналған ресейлік әдебиеттерде «тұрғын үйдің» ерекшеліктерін және өзгешеліктерін көрсететін анықтамалар келесідей. «Тұрғын

үй — бұл пайдалану құқығындағы немесе меншік құқығындағы адамдардың ұзақ және уақытша тұруына арналған ғимарат, үй» [3].
«Тұрғын үй — бұл адамның өмір сүруімен және оның жанұясымен байланысты, жеке дербес және топтық қажеттіліктерді қамтамасыз етуші объект» [4]. «Тұрғын үй — бұл сәйкес заңдармен тұрғын үй қорына кіретін, жылжымайтын мүлік объектісі. Субъектіге иемденген мүлікті иемдену, пайдалану және билеу құқығы беріледі. Яғни, иемденген мүлік субъектінің меншігі екенін растайтын, құқықпен қамтылады» [5]. «Тұрғын үй — бұл адамның (немесе жанұяның) өміріне нақты тұрғын үй қызметтерін ұсынатын еңбек өнімі. Нарық экономикасында тұрғын үй — бұл адамдардың дамуына және өмір сүруіне жағдай жасайтын, тұтыну игілігі және капитал салу тәсілі болып табылатын тауар» [6].
Тұрғын үй нарығы адамдардың қызметіне, экономикаға үлкен ықпал тигізеді, жалпы және арнайы функцияларды орындайды. Тұрғын үй нарығының қалыптасуына бірнеше шарттар болу қажет. Біріншіден, бұл жеке меншіктің көп түрлі формасы. Екіншіден, нарыққа тауардың сатушыдан сатып алушыға жылжуын қамтамасыз ететін нақты құқықтық-ұйымдастырушылық формалар қажет. Үшіншіден, өндірісшіден сатып алушыға ақша-қаражатының айналымын ұйымдастыратын банкілік және несиелік жүйе болу керек.
Төртіншіден, тұрғын үй нарығының конъюнктурасы жайында толық, түсінікті және қолжетерлік ақпаратпен қамтып тұратын ақпарат жүйесі болу қажет. Бесіншіден, сатушы мен сатып алушының құқығына кепіл беретін сақтандыру мекемелері. Алтыншыдан, тұрғын үй нарығы арнайы дайындалған мамандарды қажет етеді: риэлторлар, маркетологтар, делдалдар және т.б.

Қазіргі кезде тұрғын үй мүлігін азаматтық айналымға қаратудың ең кең тараған әдісі — бұл сату-сатып алу және жалға беру. Осы көзқарас бойынша тұрғын үй нарығының екі негізгі субъектілерін бөлуге болады:

— сатушылар/жалға берушілер;
— сатып алушылар/ жалға алушылар [7].

Тұрғын үй мүлігінің ұсынысының икемсіздігіне байланысты қысқа мерзімде бағаның біршама өзгеруі сұранысқа әсер етпейді. Бірақ бағаның жылдам шарықтауы басында ұзаққа созылатын ажиотажды сұранысты тудырады да, кейінен сұраныстың және қызмет белсенділігінің бірден түсуіне алып келеді. Ұсыныс та, сұраныс сияқты тұрғын үй нарығының маңызды сипаты болып табылады және нарықта ұсынылатын пәтерлер мен үйлер санын көрсетеді. Зерттеулер көрсеткендей, тұрғын үйдің ұсынысына көптеген факторлар әсер етеді, олардың ішінде: үйдің нарықтық бағасы, қаржы ресурстарының қолжетерлігі, құрылыстың бағасы, сонымен қоса құрылыс материалдарының бағасы, электро энергияға және көлік қызметтеріне тарифтер, қызмет белсенділігінің деңгейі және елдегі салық тәртібі, құрылысқа экономикалық және құқықтық шарттар алу және зоналық шектеулер, инвестициялау тәуекелділіктері, тұтынушылардың рационалды күтулері.

Тұрғын үй нарығындағы қысқа мерзімдегі ұсыныстың икемсіздігі және оның сұраныстың өзгеруіне тез жауап бере алмауы, сұраныс пен ұсыныс арасында тепе-тең бағаны орнатуға кедергі келтіреді. Бұл қосымша тәуекелділіктерді тудырады және операциялар бойынша банктік несиелерді жоғарлатады. Ұсыныс жалпы экономиканың шаруашылық конъюнктурасымен және саланың жағдайымен байланысты. Тұрғын үй ұсынысы көбінесе ел экономикасының қай цикл фазасында тұрғанына және осы циклдің әрбір фазасының ұзақтығына тәуелді. Тұрғын үй құрылысына инвестиция өндірістің

өрлеуіне және төмендеуіне байланысты. Сонымен қатар демографиялық тербелу — тұрғын үй сұранысының тербелуінің басты себебі. Үй құрылыс көлемінің артуы, басқа тұтыну тауарлар өндірісімен салыстырғанда экономика үшін көп қаржыны және күш салуды қажет етеді. Сондықтан экономикалық цикл фазалар ұзақтығының болжамалы бағалары үлкен маңызға ие. Өрлеудің және жандануның қысқа мерзім кезеңдер шегінде тұрғын үй құрылысы басталады және оны сату қамтамасыз етіледі.

Ұсыныс пен сұраныс арасындағы тепе-теңдікке баға реттеушілігі арқылы жету мүмкіндігі шектеулі, себебі сатушылар мен сатып алушылар саны ғана емес, сонымен қатар тауар саны да шектеулі. Басқа нарықтарға қарағанда сұраныс пен ұсыныс икемсіз. Тұрғын үй мүлігі өтімділігі төмен тауар ретінде сипатталады.

Жүзеге асатын келісім-шарттардың шығындары жоғары, олар келесілерден тұрады:

— бір жолғы төлеулер, салыстырмалы ірі инвестициялар;
— объектіні функционалды түрде қамтамасыз етуге жұмсалатын шығындар;
— жылжымайтын мүлікке салық;
— мемлекеттік баж салығы және келісімдердің басқа да жинаулары.

Тұрғын үй нарығының жағдайы ел экономикасының жағдайымен тығыз байланыста, сонымен қоса ол осы жағдайдың индикаторы болып табылады: егер жылжымайтын мүлік нарығында жағдай нашарласа, онда жалпы экономика жағдайының нашарлануын күту қажет; егер жылжымайтын мүлік нарығында жағдай жақсарса, онда нақты экономикада да жоғарлауды болжауға болады. Басқа жағынан, тұрғын үй нарығы ұлттық экономиканың дамуына, ең біріншіден, экономиканың нақты секторына ықпал етеді. Тұрғын үй нарығының дамуы аралас (шектестік) экономика саласының өнімдеріне сұраныстың жоғарлауының факторы болып табылады. Мысалға, құрылыс жұмыстар, құрылыс материалдар, жиһаздар және басқа да ұзақ мерзімді пайдаланылатын заттар. Тұрғын үйді сатып алу жиынтық сұранысты жандандырады және тұтынудың шектік бейімділігін өсіреді. Осыған байланысты Дж. М.Кейнс айтқан: «Шығындар нәтижесі ретінде алынған табыс, экономикада экономикалық қатынастардың басқа қатысушылар табысы ретінде қайта-қайта пайда болады, себебі әрбір алушы өз тұтынуын және салықтарды төлейді» [10].

Жылжымайтын мүлік нарығының дамуын экономикада жалпы ішкі өнімінің (ЖІӨ) жоғарлауын қамтамасыз ететін құрал ретінде қарастырылуы кездейсоқ емес. Әлемдік тәжірибе тұрғын үй нарығында 15–20 жыл сайын жандану мен басылу болатынын дәлелдейді, сонымен қоса әрбір цикл өзінің себептерімен, ұзақтығымен, тереңдігімен және әр түрлі меншік түріне, аймақтарға әсерімен ажыратылады. Тұрғын үй нарығының дамуының циклі негізгі төрт фазаны қамтиды: жандану, белсенді өсу, ұсыныс артықшылығы және басылу.

Атап кету қажет, тұрғын үй нарығының дамуындағы циклдар экономиканың басқа салаларының циклдарімен уақыт бойынша сәйкес келмейді. Ресейлік зерттеушілер 1998 жылғы экономикалық дағдарысты талдау нәтижелеріне сүйене отырып, тұрғын үй нарығының циклдігіне өз көзқарастарын ұсынады [12]. Ұлттық экономикамен салыстырғанда, Ресейдің тұрғын үй нарығы дағдарыс нәтижелерін ұзағырақ сезді. Бірақ бұл жағдайда тұрғын үй нарығы дағдарыстың басты себебі болмады. Экономиканың дағдарысқа ұшырауына сыртқы себептер ықпал етті. Тұрғын үй нарығының өзгеше ерекшеліктері тұрақсыздандырғыш факторларды бірден жоюға мүмкіндік бермеді. Бірақ тұрғын үй нарығы экономиканың жануының хабаршысы да болмады. Дағдарыстан

ең алғашқы болып өндірістік емес салалар шығады, содан кейін ғана нақты сектор дами бастайды. Егер де айналымға тәуекелділігі төмен, тұрақты және жоғары өтімді ипотекалық бағалы қағаздарды енгізгенде, тұрғын үй нарығының экономикаға ықпалы үлкен болар еді. Ипотекалық нарығы жақсы дамыған елдерде ипотекалық бағалы қағаздар экономикаға мемлекет тұрғысынан және халықтың төлемқабілетті сұранысын жоғарлатуға тұрақтандырғыш әсер береді. Нарық циклдің қай фазасында тұрғанын білу жылжымайтын мүлік объектілеріне инвестициялау стратегиясын құрудың қажетті шарты болып табылады. Бұл жағдайдағы тиімді инвестициялық саясат нарықта бар мүмкіндіктерді пайдалануын ғана білдірмей, сонымен қатар нарықтың мүмкін теріс динамикасының ең ықтимал және потенциалды қауіпі дұрыс бағаланады. Бұл өз кезегінде, потенциалды тәуекелділіктерді дәлелдемелі бағалауға және оларды ең оңтайлы диверсификациялау есебімен инвестициялау стратегиясын құрастыруға мүмкіндік береді. Нарық цикл фазасын анықтаумен қатар, нарықтың даму қарқынын және тербелісін талдау және есептеу ерекше маңызға ие. Тұрғын үй нарығының тербелісі — бұл бір-екі күннен бірнеше айға созылатын бағалардың және жалға беру ставкаларының қысқа мерзімдік өзгеруі. Тұрғын үй нарығының тербелісі сұраныс пен ұсыныстың әрекеттесуінің нәтижесі болып табылмайды. Ол нарыққа сырттан әсер ететін күштердің себебі болып табылады [13; 8]. Тұрғын үй нарығының қарқыны — бұл сұраныстың қарқыны немесе ұзақ мерзімдік қозғалысы. Қарқын (тенденция) жиі демографиялық көріністің өзгерісінің нәтижесі болып табылады. Қарқын өте баяу өтеді; қысқа мерзімде тұрғын үй сұранысына әсері аз, ал ұзақ мерзімде сұранысқа ықпалы мол болу мүмкін [13; 9].

Құрылыс және тұрғын үй-коммуналдық шаруашылық істері агенттігі 2020 жылға дейін есептелген «Қолжетімді баспана – 2020» бағдарламасын әзірледі. Бағдарламаның мақсаты халықты қолжетімді баспанамен қамтамасыз ету мақсатында тұрғын үй құрылысының даму мәселелерін кешенді шешу болып табылады. Бағдарламаны іске асыру нәтижесінде: 2012–2020 жылдары қаржыландырудың барлық көздері есебінен жалпы алаңы 69050,0 мың шаршы м тұрғын үй пайдалануға беруге жоспарланып отыр, оның ішінде 2012 ж. — 6050,0 мың шаршы м, 2013 ж.— 6600,0, 2014 ж. — 6900,0, 2015 ж. — 7200,0, 2016 ж. — 7600,0, 2017 ж. — 7700,0, 2018 ж. — 8000,0, 2019 ж. — 9000,0, 2020 ж. — 10000,0 мың шаршы м. «Самұрық-Қазына» АҚ-тың меншікті қаражаты және Қазақстан Республикасы Ұлттық қорының қаражаты есебінен 2013 ж. — 60,0 мың шаршы м, 2014 ж. — 90,0, 2015–2020 жж. 150,0 мың шаршы м тұрғын үй салынатын болады. Құрылыс материалдары өнеркәсібі, электротехникалық, металлургия және химия өнеркәсібі өнімдерін, сондай-ақ жаңа тұрғын үйді жайластыру бұйымдарын шығаруды арттыру есебінен сабақтас салаларда мультипликативтік тиімділік күтілуде [22].

2015 – 2017 жылдары тұрғын үй құрылысын қаржыландырудың барлық көздері бойынша 2 549,8 млрд. теңге инвестициялар көлемі жұмсалды.

30,6 млн шаршы метр тұрғын үйдің жалпы көлемі пайдалануға берілді, оның ішінде:

2015 жылы – 8,9 млн. шаршы метр (2014 жылға қарай 118,9%);

2016 жылы – 10,5 млн. шаршы метр (2015 жылы - 117,6%);

2017 жылы – 11,2 млн. шаршы метр (2016 жылға қарай 106,2%).

Тұрғын үйдің басым бөлігін – 26,6 млн. шаршы метр немесе 86,9% жеке құрылыс салушылар тапсырды, оның ішінде тұрғындар 13,9 млн шаршы метр, ол пайдалануға берілген жалпы көлемінің 53% құрайды.

Мемлекеттік инвестициялардың есебінен соңғы үш жылда 4,0 млн. шаршы метр тұрғын үйдің құрылысы қамтамасыз етіледі, оның ішінде:

2015 жылы – 1,4 млн. шаршы метр;

2016 жылы – 1,0 млн. шаршы метр;

2017 жылы – 1,6 млн. шаршы метр.

Соңғы үш жылда республикада жалпы 268 900 бірлік тұрғын үй пайдалануға берілді, оның ішінде 95 897 жеке тұрғын үй және тұрғын үй бағдарламалары шеңберінде 60 мыңнан астам пәтер.

2018 жылдың қаңтар – ақпан айларының қорытындысы бойынша 1,9 млн. шаршы метр тұрғын үйдің жалпы ауданы пайдалануға берілді, оның ішінде 1,7 млн. шаршы метрін немесе 89 % жеке құрылыс салушылар мен тұрғындар пайдалануға берді. Сандық мәнде 16 525 бірлік тұрғынжай, оның ішінде – 5 663 жеке тұрғын үй пайдалануға беріледі.

Тұрғын үй құрылысын мемлекеттік қолдау шаралары туралы

Мемлекет тұрғын үй құрылысының қарқынын қолдау және халықты тұрғын үймен қамтамасыз ету мақсатында жан-жақты шаралар қабылдап жатыр.

Атап айтқанда, Қазақстан Республикасында тұрғын үй құрылысын дамытудың 2005 – 2007 жылдарға және 2008 – 2010 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламалары, Қазақстан Республикасы құрылыс индустриясын және құрылыс материалдары өндірісін дамыту жөніндегі 2010 – 2014 жылдарға арналған бағдарламасы, Қазақстан Республикасындағы тұрғын үй құрылысының 2011 – 2014 жылдарға арналған бағдарламасы, "Қолжетімді тұрғын үй – 2020" бағдарламасы табысты іске асырылды.

Осы бағдарламалар шеңберінде тұрғын үй құрылыс жинақтары жүйесі арқылы өткізілетін кредиттік тұрғын үй салу схемалары әзірленді және қолданылуда, коммуналдық тұрғын үй қорының тұрғын үйлерін салу қайта басталды, ЖАО мен квазимемлекеттік сектор субъектілері жалға берілетін тұрғын үй секторын дамыту бойынша шаралар қабылдады, жеке құрылыс салушылардың коммерциялық тұрғын үй салуына және тұрғын үй құрылысы салынатын аудандарға ИКИ-ді дамытуға және жайластыруға қолдау көрсетілді.

Құрылыс жұмыстары көлемінің өсуіне бірінші кезекте 2015 жылдан бастап жалға берілетін, кредиттік және коммерциялық тұрғын үйлердің құрылысын қаржыландыру үшін Қазақстан Республикасының Ұлттық қорынан қаражат бөлуді көздейтін "Нұрлы жол" мемлекеттік бағдарламасы шеңберінде инфрақұрылымдық жобаларды іске асыру және тұрғын үйлерді іске қосу себеп болды.

"Нұрлы жол" мемлекеттік бағдарламасы шеңберінде 2016 жылдан бастап кредиттік тұрғын үй құрылысын тездету үшін ЖАО-ның бағалы қағаздар шығаруы есебінен әрбір 2 жыл сайын қаражаттың айналымға түсуін және оларды ЖАО-да есепте тұрған кезектегі адамдар және ҚТҚЖБ салымшылары үшін тұрғын үй құрылысын қаржыландыратын оператор болып табылатын "Бәйтерек девелопмент" АҚ сатып алуын қамтамасыз ететін тетік енгізілді.

Мемлекеттік қолдаудың арқасында 2018 жылға қарай тұрғын үй құрылысының жыл сайынғы көлемі 11 млн. шаршы метр тұрғын үйден асып кетті.

Қазақстанда халықтың тұрғын үймен қамтамасыз етілуі 2005 жылдан бері 20 %-ға өсті және 2017 жылға қарай бір адамға шаққанда 21,4 шаршы метрді құрады.

Бүгінгі күні Қазақстанда тұрғын үй жылжымайтын мүлкіне сұраныс көлемі ұсыныс көлемінен едәуір артық және халықтың көші-қоны, демографиялық ахуалдың жақсаруы, урбандалу сияқты факторлар сұранысты арттырып отыр.

Құрылыс белсенділігін бір адамға ағымдағы деңгейде ұстап тұру үшін 2031 жылға қарай мемлекеттік және авариялық үйлерде тұратын адамдарды қоспағанда, халықтың болжамды саны 20,7 млн. адам болған кезде тұрғын үй құрылысының жылдық көлемін 30 млн. шаршы метрге дейін ұлғайту қажет [23].

Әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Президенті — Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың «Қазақстан – 2050» Стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауы // [ЭР] Қолжетімділік тәртібі: http://www.akorda.kz
2. Весельская Н.Р., Горячева Е.В. Жилищное право Республики Казахстан. — Караганда: Полиграфия, 2006. — С.
3. Ресина В.И. Экономика недвижимости: Учеб. пособие. — М.: Дело, 2000. — С.
4. Волков Д.Л., Ильина Ю.Б., Комарова Н.В., Пашкус Ю.В. Экономика и финансы недвижимости // Под ред. Ю.В.Пашкуса. — СПб.: Изд-во СПб. ун-та, 1999 — С.
5. Шалболова У.Ж. Экономика жилищной и социальной сферы: Учеб. пособие. — Алматы: Изд-во «Маркет», 2006. — 400 с.
6. Максимов С.Н. Основы предпринимательской деятельности на рынке недвижимости. — СПб.: Питер, 2000. — С.
7. Ваксман С.А., Воробьева О.Е. Ипотечное кредитование и его участники на рынке жилья США. — Екатеринбург: УГЭУ, 1998. — С.
8. Дж.М.Кейнс. Общая теория занятости, процента и денег. — М.: Эксмо, 2006. — С.
9. Горемыкин В.А. Экономика недвижимости: Учеб. пособие для вузов / В.А.Горемыкин. — 3-е изд., перераб. и доп. —М.: Проспект, 2004 — С. 94.
10. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. — 2-е изд. — Т. 2. — С.
11. Даулетиярова Г.Е. Оценка состояния и перспектив развития отрасли строительного производства в Казахстане //Вестн. КазНУ. Сер. экон. — 2003. — № 3. — С. 111.
12. Қазақстан Республикасы Статистика агенттігі // Құрылыс / 2003–2012 жж. Негізгі көрсеткіштер / Құрылыс ұйымдарының саны / [ЭР]. Қолжетімділік тәртібі: http://www.kaz.stat.kz/digital/Stroitelstvo/Pages/default.aspx
13. Послание Президента Республики Казахстан — Лидера Нации Н.А.Назарбаева народу Казахстана «Социально- экономическая модернизация — главный вектор развития Казахстана». — Январь, 2012 / [ЭР]. Қолжетімділік тәртібі: shemonaiha.vko.gov.kz
14. Қазақстан Республикасы СтатистикаАгенттігі // Инвестиция/ 2003–2012 жж. Негізгі көрсеткіштер / Тұрғын үй құрылысына жұмсалған инвестиция / [ЭР] Қолжетімділік тәртібі: http://www.kaz.stat.kz/digital/investicii/Pages/default.aspx
15. Статистический ежегодник «Цены в Казахстане» // Статистическое агентство Республики Казахстан.– Алматы,

16. 496с. / [ЭР] режим доступа: http://www.stat.kz/publishing/20121/kazahstan%202011.pdf.
17. Құрылыс белсенділігі және ҚР 2005–2014 жылдарға құрылыс материалдар өнеркәсібін дамыту бағдарламасы/ [ЭР]Қолжетімділік тәртібі: http://qz.government.kz/docs/sa150~2.htm
18. «Қолжетімді тұрғын үй – 2020» бағдарламасы // [ЭР] Қолжетімділік тәртібі: http://www.akorda.kz.
19. «Нұрлы жер» мемлекеттік тұрғын үй құрылысы бағдарламасының қаулысы http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1800000372

УДК 06.71.05

ЖИЛИЩНОЕ СТРОИТЕЛЬСТВО - ВАЖНЫЙ ПРИОРИТЕТ, ОБЕСПЕЧИВАЮЩИЙ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Кенжигалиева Г.А., Габдуалиева Р.С.
Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г. Уральск

Аннотация: *Строительная индустрия в Казахстане-одна из самых мощных отраслей промышленного производства. Процесс производства строительных работ характеризуется вместимостью капитала, насыщением материала, длительными сроками, применением специального оборудования и технологий, а также специальной структурой управления. Какие проблемы сталкиваются строительные компании в Казахстане, приоритетные направления строительной индустрии и прогнозы развития строительства? Эта статья посвящена всем этим вопросам.*

Ключевые слова: *отрасль, строительство, материалы, развитие.*

УДК 06.77.01

МОТИВАЦИЯ КАК ФАКТОР ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ТРУДА ПЕРСОНАЛА

Куклич И. В., Мансурова М. А.
Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г. Уральск

Аннотация. *В статье раскрыты способы повышения эффективности труда. Рассмотрены основные подходы к управлению персоналом. Выявлены проблемы, связанные с низкой мотивацией персонала.*

Ключевые слова: *рынок труда, проблемы, преимущества, мотивация, эффективность труда, человеческий фактор.*

За тысячи лет до того, как слово *«мотивация»* вошло в лексикон руководителей, было хорошо известно, что можно намеренно воздействовать на людей для успешного выполнения задач организации. Самым первым из применяемых приемов был метод кнута и пряника. В Библии, древних преданиях и даже античных мифах можно найти множество историй, в которых короли держат награду перед глазами предполагаемого героя или заносят меч над его головой. Однако королевские дочери и сокровища предлагались лишь немногим избранным. Предлагаемые «пряники» в награду за большинство дел едва ли были съедобны. Просто принималось как само собой разумеющееся, что люди будут благодарны за все, что позволило бы им и их семьям выжить. Это было обычным явлением в странах Запада в конце XIX в. В течение почти всего периода промышленной революции экономические и социальные условия жизни в сельских местностях Англии были так тяжелы, что фермеры наводняли города и буквально выпрашивали как милостыню возможность работать по 14 ч. в сутки на грязных, опасных для жизни фабриках за плату, которой едва хватало, чтобы выжить. Ещё со времён Адама Смита традиционно считалось, что если работник получает оплату за свой труд, значит, он должен быть доволен. Труд часто рассматривался лишь как средство заработка. Между тем, результаты исследований свидетельствуют о том, что оплата труда является необходимым, но недостаточным условием мотивации трудовой деятельности [1].

Когда, примерно в 1910 г., возникла «школа научного управления», жизнь трудящихся существенно не улучшилась, несмотря на достижения технологии. Однако Тейлор и его современники уже осознали всю глупость заработков на грани голода. И они сделали мотивацию по типу кнута и пряника более эффективной, когда объективно определили понятие «достаточной дневной выработки» и предложили оплачивать труд тех, кто производил больше продукции, пропорционально их вкладу. Увеличение производительности труда, явившееся результатом использования этого метода мотивации, в сочетании с более эффективным применением специализации и стандартизации, было впечатляющим. Успех мотивации по типу кнута и пряника был так велик, что приятные ощущения от него до сих пор сохраняются у руководителей. Постепенно, однако, благодаря в основном эффективности, с которой организации применяли достижения технологии и специализацию, жизнь обычных средних людей в конце концов начала улучшаться. И чем больше она улучшалась, тем лучше управляющие начинали понимать, что простой «пряник» не всегда заставляет человека трудиться усерднее. Этот факт заставил специалистов в области управления искать новые решения проблемы мотивации в психологическом аспекте.

Разработано множество часто противоречивых теорий для объяснения того, почему индивид действует; почему он выбирает именно те действия, которые совершает; почему некоторые люди обладают более сильной мотивацией, чем другие, в результате чего добиваются успеха там, где имеющие не меньшие возможности и способности терпят неудачу. Одни психологи отдают предпочтение роли внутренних механизмов, ответственных за действия индивида; другие видят причину мотивации во внешних стимулах, поступающих от окружающей среды; третьи изучают основополагающие мотивы как таковые, делая попытку выяснить, какие из них являются врожденными и какие - приобретенными; четвертые исследуют вопрос о том, служит ли мотивация для ориентирования деятельности индивида с целью достижения определенной цели или же

просто является источником энергии для поведенческих актов, определяемых другими факторами, такими, например, как привычка.

Уже давно идентифицированы потребности и влечения как основные элементы в составе человеческой личности, но только со времени приложения теорий Чарлза Дарвина к проблемам психологической адаптации к окружающей среде были обнаружены две важные связи между идеями Дарвина и мотивацией. Первая состоит в том, что люди в силу своей принадлежности к животным, по крайней мере частично, действуют под влиянием инстинктов (утоления жажды, голода, стремления к продолжению рода и т. д.). Вторая заключается в эволюционной роли поведенческих характеристик, к которым относится способность к мотивации, - такой же, как роль характеристик физических.

Уильям Мак-Дугал считал инстинкты основополагающими в поведении человека и подчеркивал преобладание мотивации над восприятием и эмоциями: человек воспринимает то, что он мотивирован воспринять своими инстинктами, и соответствующий объект, будучи воспринятым, вызывает эмоции, которые, в свою очередь, ответственны за действия индивида. Роберт С. Вудворт ввел в употребление термин «влечение» как замену противоречивому термину «инстинкт». Влечение - это сила, снабжающая организм энергией для действия. Зигмунд Фрейд также видел основу человеческого поведения в иррациональных инстинктивных влечениях и был чрезвычайно заинтересован бессознательной природой этих мотивов. Фрейд считал двумя основаниями мотивации человека эрос (жизненный, или сексуальный, инстинкт) и танатос (инстинкт смерти). Однако тезис Фрейда о том, что люди не всегда поступают рационально, был слишком радикальным.

Хотя попытки применить в управлении психологические мотивы были и раньше, только с появлением работы Элтона Мэйо стало ясно, какие потенциальные выгоды это сулит, а также то, что мотивация по типу кнута и пряника является недостаточной.

Элтон Мэйо был одним из немногих академически образованных людей своего времени, который обладал как верным пониманием научного управления, так и подготовкой в области психологии. Он создал себе известность и репутацию в ходе эксперимента, проводимого на текстильной фабрике в Филадельфии в 1923 - 1924 гг. Это и последующие исследования показали, что человеческие факторы, особенно социальное взаимодействие и групповое поведение, значительно влияют на производительность индивидуального труда. Эти идеи позволили основать новое направление менеджмента - концепцию "человеческих отношений", которая доминировала в теории управления до середины 1950-х годов.

Основной особенностью управления персоналом при переходе к рынку является возрастающая роль личности работника. Ситуация, которая сложилась в настоящее время в нашей стране несёт как большие возможности, так и большие угрозы для каждой личности в плане устойчивости её существования. То есть сейчас существует крайне высокая степень неопределенности в жизни каждого человека. Следовательно, необходимо разработать новый подход к управлению персоналом. Этот подход заключается в следующем:

1) создание философии управления персоналом.

2) создание совершенных служб управления персоналом.

3) применение новых технологий в управлении персоналом.

4) создание и выработка совместных ценностей, социальных норм, установки поведения, которая регламентирует поведение отдельной личности.

Философия управления персоналом – это формирование поведения отдельных работников по отношению к целям развития предприятия. В таких условиях мотивация трудовой деятельности сотрудников фирмы приобретает особенно важное значение. Для того, чтобы человек выполнял порученную ему работу добросовестно и качественно, он должен быть в этом заинтересован или, иначе говоря, мотивирован.

В управлении персоналом мотивация рассматривается как процесс активизации мотивов работников (внутренняя мотивация) и создания стимулов (внешняя мотивация) для их побуждения к эффективному труду. В этой связи как синонимичные термину мотивация используются также термины стимулирование и мотивирование [2]. Целью мотивации является формирование комплекса условий, побуждающих человека к осуществлению действий, направленных на достижение цели с максимальным эффектом.

Представления о возможностях мотивации труда работников претерпели большие изменения в практике управления. Долгое время считалось, что единственным и достаточным стимулом для побуждения работника к эффективному труду является материальное вознаграждение. Тейлор, основатель школы научного менеджмента, разработал свою систему организации труда работников, убедительно доказывающую связь между производительностью труда и его оплатой. Однако эксперименты Мэйо в Хоторне обнаружили значительное влияние на производительность труда других факторов — психологических. Со временем появились различные психологические теории мотивации, пытающиеся с разных позиций рассмотреть определяющие факторы и структуру мотивационного процесса. В результате так называемая политика «кнута и пряника» сменилась выработкой более сложных систем стимулирования мотивации работников к труду, базирующихся на результатах ее теоретического изучения [3].

В основе современных теоретических подходов к мотивации лежат представления, сформулированные психологической наукой, исследующей причины и механизмы целенаправленного поведения человека. С этих позиций мотивация определяется как движущая сила человеческого поведения, в основе которой находится взаимосвязь потребностей, мотивов и целей человека.

Общую характеристику процесса мотивации можно представить, если определить используемые для его объяснения понятия: потребности, мотивы, цели.

Потребности — это состояние человека, испытывающего нужду в объекте, необходимом для его существования. Потребности являются источником активности человека, причиной его целенаправленных действий.

Мотивы — это побуждения человека к действию, направленные на результат. Цели — это желаемый объект или его состояние, к обладанию которым стремится человек.

Мотивация как функция управления реализуется через систему стимулов, т.е. любые действия подчиненного должны иметь для него положительные или отрицательные последствия с точки зрения удовлетворения его потребностей или достижения его целей. Изучение коллектива может позволить руководителю создать мотивационную структуру, с помощью которой он осуществит воспитание коллектива в нужном направлении.

В настоящее время организация эффективной системы стимулирования персонала является одной из наиболее сложных практических проблем менеджмента.

Типичными проблемами в организациях, связанными с низкой мотивацией персонала являются:

- Высокая текучесть кадров
- Высокая конфликтность
- Низкий уровень исполнительской дисциплины
- Некачественный труд (брак)
- Нерациональность мотивов поведения исполнителей
- Слабая связь результатов труда исполнителей и поощрения
- Халатное отношение к труду
- Отсутствие условий для самореализации потенциалов сотрудников
- Проблемы “общественного сотрудничества” в деятельности фирмы
- Низкая эффективность воздействия руководителей на подчиненных
- Низкий уровень межличностных коммуникаций
- Сбои в производственном процессе
- Проблемы при создании согласованной команды
- Слабая перспектива карьерного роста, отражающаяся на рабочем тонусе сотрудников
- Противоречия в отношениях между предпринимателем и работником
- Низкая эффективность методов нормативного описания труда
- Неудовлетворенность работой сотрудников
- Низкий профессиональный уровень персонала
- Безынициативность сотрудников
- Деятельность руководства негативно оценивается персоналом
- Неудовлетворительный морально психологический климат
- Недостаточное оснащение рабочих мест
- Организационная неразбериха
- Недостаточное внимание к учебе и стажировке резерва
- Неразвитость соцкультбыта предприятия
- Нежелание сотрудников повышать свою квалификацию
- Неналаженность системы стимулирования труда
- Несоответствие между реальным поведением исполнителя и ожиданиями от него начальником
- Низкий моральный дух в коллективе
- Проблемы в управлении персоналом, склонных к честолюбию, карьерному росту и многие другие [4].

Построение эффективной системы мотивации требует изучения теоретических основ мотивации и применяемых в настоящее время систем стимулирования.

Список литературы:

1 Соломин И.Л. Психосоматическая диагностика трудовой мотивации в управлении персоналом.Тезизы выступлении.

2 Цветаев В.М. Управление персоналом. / В.М. Цветаев. – СПб: Питер, 2002. – С. 126.

3 . Мескон М.Х., Основы менеджмента. / Х.М. Мескон, М Альберт, Ф.Хедоури.- М.: Дело ЛТД, 1994.-С. 305.

4 Хлюнева М.В., Звезденков А.А., Верхоглазенко В.Н. Пирамида Маслоу плюс или, когда бесспорное стало сомнительным // Менеджмент в России и за рубежом. – 1998. - № 5.

ӘОЖ 06.77.01

МОТИВАЦИЯ ПЕРСОНАЛДЫҢ ЕҢБЕК ТИІМДІЛІГІН АРТТЫРУ ФАКТОРЫ РЕТІНДЕ

Куклич И. В., Мансурова М. А.
Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

Аннотация: *Мақалада еңбек өнімділігін арттыру жолдары көрсетілген. Персоналды басқарудың негізгі тәсілдері қарастырылған. Қызметкерлердің мотивациясының төмендігімен байланысты проблемалар.*

Негізгі сөздер: *еңбек нарығы, проблемалар, артықшылықтар, үәждеме, еңбек тиімділігі, адам факторы.*

ӘОЖ 316.334

ШАҒЫН ЖӘНЕ ОРТА БИЗНЕСТІ ДАМЫТУ

Қайреденова Н.Ә., Жумаев Ж.Ж.
Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

Аннотация: *Шағын және орта бизнес мемлекеттің алға жылжуына және кәсіпкерліктің дамуына мүмкіндік береді. Кәсіпкерлікті бірнеше түрге бөліп қарастыруға болады. Кәсіпкерлік қызметті еліміздің шаруашылық қызметінің жандандырғыш күші деп білуіміз қажет.*

Негізгі сөздер: *кәсіпкерлік, бәсекелестік, дамыған мемлекеттер.*

Тиімді нарықтық экономиканы құруда шағын және орта бизнестің мәні оның бәсекелік ортаны қалыптастыру мен дамытуға жәрдемдесетін құрылымдық фактор ретіндегі орны және рөлімен анықталады. Шағын бизнестің негізгі функциялары — бұл көбінесе жергілікті нарықты қажетті өнім мен қызметтермен қамтамасыз ету, жұмыспен қамтылу мәселесін шешудегі жәрдем. Мұндай мәселелердің оңтайлы шешілуі ауыспалы кезеңде орын алатын әлеуметтік дағдарыстың зардаптарын азайтады. Бүгінгі таңда республикамызда экономиканы қайта құру жолында оның негізі болып табылатын кәсіпкерлік қатынастарды дамытып, жандандыру күн тәртібіндегі өзекті мәселелердің бірі. Нарықтық экономикада мемлекеттің ролі аса зор. Нарықтық экономиканы реттеу сферасындағы мемлекеттің негізгі міндеті – оның тиімді жұмыс істеуі үшін қолайлы жағдайлар тудыру және дамыту, кәсіпкерлік еркіндігі мен адал бәсекелестік ұйымдастыру болып табылады. Бұл мәселені шешудегі ең алғашқы адым көптүрлі

экономикалық процестерді реттейтін заңнама — құқықтық және нормативті база жасау болуы қажет.

Мемлекет экономикалық әрекеттердің ережесін бекітеді және оны экономикалық барша субьектілердің орындауын қамтамасыз етеді. Кәсіпкерлікті дамыту-нарықтық экономиканы дамытудың кепілі. Сондықтан да кәсіпкерлік төңірегіндегі көптеген мәселелердің экономикадағы рөлінің аса маңыздылығын дәлелдейді. Оның негізгі маңыздылығын еліміздің тұңғыш Президентінің Қазақстан халқына Жолдауында: «Еліміздің экономикалық саясатының бірден-бір басымды бағыты кәсіпкерлік» деп аталынғандығы айқындайды [2]. Сондықтан, шағын бизнесті дамытуды басқару еліміздің жүзеге асырып жатқан саясатының стратегиялық мәселесі болып табылады. Кәсіпкерлік қызметті еліміздің шаруашылық қызметінің жандандырғыш күші деп білуіміз қажет.

Кәсіпкерлік – инициативалы шаруашылық қызмет тәуекелімен жасалатын жекеменшік, қарыздық және басқа да құралдар мен мүліктер негізінде пайда табу қызметтері. Кәсіпкерлік фирманың көлеміне сәйкес шағын, орта және ірі кәсіпкерлік болып бөлінеді:

- Шағын кәсіпкерліктің субъектілеріне заңды тұлғасы құрылмаған жеке тұлғалар және жұмыскерлердің жылдық орташа саны 50 адамнан аспайтын, кәсіпкерлік қызметпен айналысатын, жыл ішінде активтерінің жалпы құны 60000 еселік айлық көрсеткіштен аспайтын заңды тұлғалар жатады.

- Орта кәсіпкерліктің субъектілеріне заңды тұлға құрылмаған жеке тұлғалар және жұмыскерлердің жылдық орташа саны 250 адамға дейінгі, кәсіпкерлік қызметпен айналысатын, жыл ішіндегі активтердің жалпы құны 325000 еселік айлық есептік көрсеткіштен аспайтын заңды тұлғалар жатады.

- Ірі кәсіпкерліктің субъектілеріне жұмыскерлердің жылдық орташа саны 250 адамнан асатын, кәсіпкерлік қызметпен айналысатын, жыл ішіндегі активтердің жалпы құны 325000 еселік айлық есептік көрсеткіштен асатын заңды тұлғалар жатады.

Қазақстанда бүгінгі күні шағын және орта кәсіпкерліктің бастан кешіріп отырған қатынастарына қарамастан, экономикасының серпінді дамып келе жатқаны белгілі болып отыр. Ең бастысы шағын кәсіпкерліктің сапасы оған қоса саны да өсіп келеді. Өсім соншалықты жоғары да емес. Оның ЖІӨ-де өзіндік үлесі саны жағынан 30 % құрайды. Қазіргі кезде кәсіпкерлік Қазақстанның бүгінгі экономикасында лайықты орын алуда. Біз Қазақстанды жоғары өмір стандарттары бар әлемдегі ең ырғақты дамып келе жаткан мемлекеттердің біріне айналдыру туралы алдымызға өршіл мақсат қойдық. Ол мақсатқа адам әлеуетінің белсенділігін, азаматтардың іскерлігін арттыру арқылы ғана кол жеткізуге болады, — деп атап керсетті тұңғыш Президент.

Шағын және орта бизнес - тұрақты азаматтық қоғамның негізі, сондықтан барлық қазақстандықтардың әл-ауқаты оның дамуына байланысты. ШОБ халықтың үлкен бөлігінің экономикалық белсенділігіне қолдау көрсететін барынша әлеуметтік рөл атқарып қана қоймай, сонымен бірге бюджетке салықтық түсімдердің едәуір бөлігін қамтамасыз етеді. Қазіргі қиын жағдайда тұрақтандырушы ретінде шағын және орта бизнес жұмыс істей алады, сондықтан қоғам мен мемлекеттің тиісті назарына жүгінуге құқылы. Нарықтық экономикадағы шағын және орта бизнес - бұл жалпы ұлттық өнімнің экономикалық өсу қарқынын, құрылымы мен сапасын анықтайтын жетекші сала. Барлық дамыған елдерде шағын және орта бизнес ЖҰӨ-нің 70-80% құрайды. Сондықтан

дамыған елдердің басым көпшілігі шағын және орта бизнестің қызметін әрдайым қолдайды.

Қызмет көрсету салаларында және өндірісте шағын кәсіпорындарды құру маңызды. Бірақ Қазақстан экономикасындағы жаңа бағыттың қалыптасуында сөзсіз болатын қателіктерді болдырмас үшін алдымен біз осы саладағы басқа елдердің өрлеуімен құлдырауын үйреніп, еліміздегі шағын және орта бизнесті дамыту үшін қандай жағдайлар қажет екенін түсінуіміз керек. Батыс елдері экономикасының құрылымындағы шағын кәсіпорындар үлесінің белсенді өсуі 70-ші жылдардың ортасы мен 90-шы жылдардың басында басталды. Бүгінгі таңда Батыстың дамыған елдерінде шағын фирмалар кәсіпорындардың жалпы саны халықтың 70-90% құрайды. Ал Қазақстандағы ШОБ - бұл ЖІӨ 26,8%, экспорттың 18%, жұмыспен қамтылғандардың 37% және шаруашылық субъектілердің 99% құрайды. Отандық кәсіпкерлердің 25,4%-ы - «қажеттілік бойынша» кәсіпкерлікті таңдаған. Кәсіпкерлерге сипаттама 2017 жылдың басындағы жағдай бойынша Қазақстанда ШОБ-те қызмет ететін субъектілер саны 1 186 мың, олардың басым бөлігі – жеке кәсіпкерлер мен шаруа (фермер) қожалықтары. Ірі бизнес субъектілеріне 2 362 жұмыс жасап жатқан заңды тұлға жатады. Оның ішінде 994 заңды тұлға – мемлекеттік және 100-ден астамы мемлекеттің қатысы бар кәсіпорындар. Осылайша, барлық кәсіпкерлік субъктілерінің 99,8% шағын және орта кәсіпкерлікке жатады. Салыстыру үшін, мысалы, Америка Құрама Штаттарын алуға болады, онда халықтың жалпы санының 53% -ы шағын бизнесте жұмыс істейді, Жапония - 71,7% және ЕО елдері, онда жұмыс істейтін халықтың жартысына жуығы ұқсас кәсіпорындарда жұмыс істейді. Осы цифрлар шағын бизнестің осы аталған елдердің экономикасы үшін үлкен маңыздылығын көрсетеді. Ақырында, шағын бизнесті дамыту олар ескі ірі кәсіпорындарға өмір беретіндіктен және олармен одақтас болғанда ғана өздері үшін де, жалпы нарықтық экономика үшін де үлкен пайда әкелетіндіктен қажет. Бұған келесі көрсеткіштер дәлел бола алады: АҚШ-та шағын бизнес таза табыстың 34,9% -ын құрайды, ал Жапонияда өңдеу өнеркәсібіндегі барлық өнімнің 56,6% шағын бизнес өндіреді.

Қазақстанда жеке кәсіпкерлікті қолдау мәселесі алғаш рет 1992 жылғы «Жеке кәсіпкерлікті қолдау және қорғау туралы» заңында көрініс тапты. Соңғы уақытта шағын кәсіпкерлікті қолдау мақсатында ҚР-ның Президентінің бастамасымен 5 заң, зандық күші бар 7 жарғы, бірнеше бағдарламалар қабылданған:1999-2000,2001-2002ж.ж. арналған шағын кәсіпкерлікті мемлекеттік дамыту мен қолдау туралы. Экономикалық өсу қарқыны бойынша Қазақстан ТМД-да көшбасшы орында нық тұр. ҚР-ның Президентінің «Қазақстан — 2050» бағдарламасында экономикалық өсу стратегиясының принципі ретінде шағын кәсіпкерлікті дамытудың мақсаты — оны дамыту үшін қолайлы жағдай жасау. Негізгі басымдылықтар:

1) мемлекеттік, қоғамдық және халықаралық ұйымдардың шағын кәсіпкерлікті қолдау жөніндегі өзара іс- қимылы;

2) несиелендіру тиімді және қол жеткізілетін жүйелерін қалыптастыру;

3) шағын кәсіпкерлікті қолдаудың инфрақұрылым дамыту;

Белгіленген шараларды іске асырудың нәтижесінде кәсіпкерлік субьектілері санының өсуі; жаңа жұмыс орындарының құрылуы; шағын бизнес саласында жұмыс істейтіндер санының артуы; нақты бәсекелестік орта құру; қоғамның орта негізі ретінде меншік иелерінің жаппай жігін қалыптастыру күтіліп отыр. Шағын кәсіпкерліктің басым бөлігі ауыл шаруашылығы мен қызмет көрсету саласында. Ауыл шаруашылық саны көп

болғанымен ондағы еңбек ететін адам саны аз және де жаңа технология енгізудегі мүмкіндіктердің аз болуы.Ұсақ қожалықтарды ірілендіру яғни оларды орта кәсіпкерліктің қатарына ерікті біріктіру, жер ресурстарын, ақша қаражаттарын, техникалар мен технологияларды тиімді пайдалану оның негізінде өнімділік пен табыстылықты арттырудың бір көзі деп есептеуге болады.

Қазіргі кезде, кәсіпкерлік Қазақстан экономикасының маңызды элементі болып саналады. Сондай-ақ осы тұрғыдан кәсіпкерлікті мемлекет тарапынан қолдау шаралары өте орынды болып табылады. Кәсіпкерлікті дамыту мақсатында келесідей институттар құрылып қазіргі кезде өз қызметтерін көрсетуде: «Технология трансферті және инжиниринг орталығы» АҚ; «Маркетингті-сараптамалық зерттеулер орталығы» АҚ; «Шағын кәсіпкерлікті дамыту қоры» АҚ; «Ұлттық инновациялық қоры» АҚ. Сонымен қатар, мемелекеттік қолдау мен отандық кәсіпкерлердің өз ынталары нәтижесінде келесідей одақтар құрылған: «Қазақстан Республикасының сауда-өнеркәсіптік палата Одағы» ЗТБ; «Қазақстан кәсіпкерлеріның форумы» ЗТБ; «Атамекен» Қазақстанның жұмыс берушілері және кәсіпкерлерінің жалпы ұлттық одағы» ЗТҚ.

Отандық кәсіпкерлікті дамыту, әртүрлі кәсіпкерлік салалардың құрылымын жетілдіру мен оларды тиімді пайдалану шаралары алдағы экономикасы тұрақты дамыған, индустриялы ел болуымызға жол ашпақ.

Әдебиеттер тізімі:

1. «Қазақстан»: Ұлттық энцклопедия / Бас редактор Ә. Нысанбаев – Алматы «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, 1998 ISBN 5-89800-123-9, IX том
2. Назарбаев Н.А. Қазақстан — 2030. Барлық қазақстандықтардың өсіп-өркендеуі, қауіпсіздігі және эл-ауқатының артуы. Ел Президентінің Қазақстан халқына Жолдауы. А.: Білім, 1997
3. 1997 жылдың 19 маусымындағы Қазақстан Республикасының «Шағын кәсіпкерлікті қолдау туралың заңы.
4. Ілдебаев Т.Экономиканы дамыту- кәсіпкерлер қолында. “Алматы ақшамы” газеті 2003ж 1 қараша.
5. «Шағын кәсіпкерлік» Нысанбаев С.Н., Алматы: Қазақ Университеті 2002

УДК 316.334

РАЗВИТИЕ МАЛОГО И СРЕДНЕГО БИЗНЕСА

Қайреденова Н.Ә., Жумаев Ж.Ж.
Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г. Уральск

Аннотация: *Малый и средний бизнес позволяет государству двигаться вперед и развивать предпринимательство. Предпринимательство можно разделить на несколько видов. Предпринимательство следует рассматривать как стимул для экономической активности нашей страны.*

Ключевые слова: *предпринимательство, конкуренция, развитые страны*

УДК 336.14 (574)

ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ БЮДЖЕТНОЙ ПОЛИТИКИ

Магаз А.Б., Уразгалиева М.А., Салимбаева Ш.Д.
Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г. Уральск

Аннотация: *В статье рассматривается теоретический аспект бюджетной политики. Проведен историографический анализ становления и развития института государственных финансов.*

Ключевые слова: *бюджет, бюджетная политика, государство, государственное регулирование экономики, государственные финансы, бюджетная система, доходы, расходы, финансовая система.*

Вопросы сущности, роли, эффективности и совершенствования бюджетной политики в настоящий период чрезвычайно актуальны. Либеральный экономический курс в странах с развитой рыночной экономикой считался единственно верным, однако современные реалии и тенденции развития бюджетной сферы в различных странах в условиях мирового финансового кризиса свидетельствуют о том, что не всё так определенно, поскольку никто из либеральных экономистов не считает, что государство должно спасать малоэффективные предприятия и отрасли, можно ожидать весьма агрессивного роста числа безработных. Совершенствование бюджета в этих условиях требует переосмысления: где, в каких координатах находится сейчас Республика Казахстан и куда, в каком направлении необходимо двигаться.

Базисными пунктами эффективного экономического развития всех без исключения стран является устойчивость и стабильность экономической и финансовой системы под влиянием факторов внешней и внутренней среды. Эффективное экономическое развитие отражает состояние национальной экономики, обеспеченное ростом макропоказателей промышленно-производственного и социально-экономического развития.

Государственный бюджет показывает общегражданский смысл любого государства. Исторически известны две основные системы бюджетной политики:

- капиталистическая (государство берет на себя обязанности по финансированию государственных услуг);
- социалистическая (государство берет на себя государственные, инвестиционные и социальные функции).

Бюджетная политика развивающихся стран состоит в опоре на собственный потенциал экспортной ориентации и импортозамещения и представляет собой заимствования из двух основных систем.

В экономической теории государственное регулирование экономики имеет существенное значение, что обосновывает необходимость государственного воздействия на социально-экономическое развитие регионов и государства в целом. Задачи и функции государства на различных этапах развития коррелируют с основными принципами и целями социально-экономической политики для осуществления мероприятий, направленных на улучшение качества и уровня жизни определенных

социальных групп и для обеспечения устойчивости экономического развития на мезо- и макроуровнях.

Проведем историографический анализ становления и развития института государственных финансов.

Первобытнообщинный строй - формирование отношений по поводу распределения добытых (накопленных) продуктов питания и других материальных средств (общинных активов) – равнообеспечивающее распределение продуктов труда [1].

Неолитическая революция (VIII-III вв. до н.э.) - формирование производящего хозяйства [2].

Рабовладельческий строй - трудовая повинность и подать – основной доходный источник Древнего Египта, в котором сформировалась централизованная система государственных активов в виде некоторой росписи текущих доходов и расходов в натуральной форме, а также обширная система контроля и учёта расходов. Первый налог в денежной форме - трибут [3].

Географические открытия и колониальные захваты XV – XVII вв. - торговый капитализм создал материальные условия для возникновения новой отрасли общественного знания – теории финансов.

Первое экономическое течение – меркантилизм - основная идея: активное вмешательство государства в хозяйственную жизнь. Д. Карафа выделял три группы расходов: на оборону страны, на содержание государя и на удовлетворение чрезвычайных потребностей. Он считал, что основа бюджета должны быть «домены» - «государственные имущества, которые имеют своим назначением приносить доход казне» [4]. В 1576 г. Ж. Боден в труде «Шесть книг о государстве» проводит систематизацию источников государственных доходов, выделив из них семь основных: домены; воинскую добычу; подарки дружественных государств; сборы с союзников; торговлю; пошлины с ввоза и вывоза; дань с покорённых народов.

Поздний меркантилизм - А. Монкретьен выступает за таможенный протекционизм – высокие пошлины на иностранные товары, чтобы их ввоз не мешал национальному производству. Появляются системы, включающие прямые и косвенные налоги. Т. Гоббс активно пропагандировал идею косвенного налогообложения (1642 г.). Дж. Локк предлагал заменить все налоги одним прямым поземельным. У. Петти разрабатывал идею о стимулировании развития хозяйственной жизни путём разумной налоговой политики. С 1677 г. к биллям о налогах стали присоединять оговорки относительно их назначения на те или другие цели. Немецкие камералисты - ответвление меркантилизма - расходы должны сообразовываться с доходами и всем имуществом, а также приносить обоюдное благо для государя и всех поданных (Ф.Л. фон Секендорф, С. Пуфендорф, Й. Юсти, К.Г. Рау) [5].

Вывод: Теория меркантилизма сделала начальную попытку обобщения знаний о сфере финансов и определения финансового хозяйства как хозяйства, состоящего из государственных доходов и расходов без систематического планового составления бюджетов.

Теория физиократов - изучение источников пополнения государственного бюджета и прежде всего посредством налогообложения в целях систематизации (Ф.Кенэ, А.Тюрго, О.Мирабо и др.).

Теория А. Смита - А.Смит настолько детально проанализировал государственные доходы, расходы и долги, что его можно назвать первым финансовым аналитиком [6]. Госрасходы А.Смит делит на две группы: расходы, имеющие общее значение (оборона и содержание королевской власти), которые могут быть оплачены за счёт дохода общества, и расходы, в которых заинтересованы отдельные лица. Эти рассуждения навели А.Смита на мысль, актуальную и сегодня, о разделении государственного и местного финансового хозяйства.

Теория Д. Рикардо - предметом исследования Д. Рикардо стало не производство как таковое, а его социальная форма и законы, управляющие ростом общественного богатства и его распределением.

Теория Дж.Милля - внимание Дж.Милль уделял проблемам развития государственной системы социального обеспечения и проблемам налогообложения и считал, что государство должно брать на себя расходы по созданию инфраструктуры, развитию науки и т.д.; сформулировал теорию равенства жертвы, в которой обосновал принцип прогрессивного налогообложения.

Консульство Наполеона (1799 г.) - бюджет получил прочную форму ежегодного плана государственного хозяйства, издаваемого законодательным порядком, и вотировался в законодательном корпусе не по частям, а целиком.

Царствование Людовика XVIII - реформы, обеспечившие палатам действительное участие в составлении ежегодного финансового плана и заложившие основание современного бюджетного права Франции. Функции разрешения расходов, установления налогов и направление этих последних на покрытие первых соединяются здесь в одном финансовом законе, издаваемом ежегодно до начала бюджетного года (1 января) и включающем все доходы и расходы государства (косвенные налоги устанавливаются постоянными законами, но ежегодное внесение в бюджет является необходимым юридическим условием для их взимания). Выполнение бюджета правительством парламент проверяет при помощи счётной палаты.

Теория Ж. Б. Сэя - по Ж.Б. Сэю, «наилучший из всех финансовых планов – это расходовать возможно меньше, а наилучший из всех налогов – это наименьший» [7].

Вывод: Бюджет, финансовое управление и контроль, которые отсутствовали у физиократов и А. Смита, становятся важной частью новых финансовых теорий.

Либерализм и маржинализм - ограниченность государственной «машины» и её неспособность выполнять стержневую роль в решении общегосударственных социально-экономических задач.

В конце XIX в. стала более чётко проявляться активная роль государства как в микро-, так и в макроэкономике. Формируется государственная бюджетная система, активно воздействующая на предприятия через инструменты макроэкономического регулирования, включая налоги, инфляцию, сбалансированность бюджета и др. Государство превращается в агента рыночных отношений.

Неоклассическая экономическая теория - государственный бюджет - не только регулятор деятельности естественных монополий, но и бюджет домохозяйств с позиций интересов микроэкономики, т.е. принципы формирования государственного бюджета соответствовали принципам формирования семейного бюджета на микроуровне. В этих условиях бюджет оставался сбалансированным, поскольку учитывалась доходная часть, в т.ч. и налоги, определяющие долю перераспределяемой части ВВП. Кроме этого, в бюджете учитывалось предоставление государственных услуг в социальной и жилищно-

коммунальной сферах, не выходя за рамки получаемых государством доходов. Такой бюджет положительно воздействовал на макроэкономическую ситуацию.

Теория неолиберализма - необходимость свободной конкуренции, свободных цен и т.п. при гарантии государства, обеспечивающего данные условия экономической жизни наряду с социальной направленностью их развития.

Монетарная теория М.Фридмана - достижение сбалансированности государственного бюджета, установление высоких процентных ставок.

«Кейнсианская революция» - на первый план выдвинулись проблемы обеспечения расходов бюджета. Без активного вмешательства государства в развитие социально-экономических процессов, без существенного расширения функций государства, капитализм не в состоянии далее существовать. Дж.Кейнс не был сторонником таких прямых форм государственного вмешательства, как национализация, государственная собственность или государственное предпринимательство. Государство, считал Дж.Кейнс, должно регулировать денежно-кредитную политику, в частности, процентную ставку (чем меньше ставка, тем выше склонность к инвестированию), увеличивать федеральные расходы, а в случае возникновения дефицита необходимо осуществить эмиссию денежных средств или взять государственный заем. Расширение бюджетного финансирования рассматривалось как стимул для увеличения совокупного платежеспособного спроса в экономике, как фактор экономического роста, в том числе роста занятости населения. При этом финансирование предусматривалось не только в пределах получаемых доходов, но и за счёт заимствований, обусловивших появление бюджетного дефицита.

Теория общественного блага П.Самуэльсона - значительная роль отводится государству и его регулирующей функции. «Провалы» рынка компенсирует государство при помощи механизма бюджетного финансирования.

Модель прагматического дирижизма - государство - гарант мер в области политики разумного протекционизма.

Из анализа можно сделать вывод, что развитие экономической науки, взгляды представителей основных экономических школ на роль бюджета дифференцированы – от частичного или полного невмешательства (физиократы, монетаристы и др.) до активного использования бюджета как регулятивного механизма в хозяйственной жизни (меркантилисты, кейнсианцы и др.). Эволюция этих взглядов носит циклический характер: нисходящий тренд роли бюджетной политики связан с экономическим подъемом, а возрастающий – с возникновением масштабных кризисов, побуждающих государство к более активному стимулированию экономического развития при помощи финансово-бюджетных инструментов. Каждая перемена в степени активности государства имеет свои положительные и отрицательные стороны.

Список литературы:

1. Алексеев В.П., Першиц А.И. История первобытного общества. – М.: Высшая школа, 2007. – 354 с. (взято С. 175 – 179).

2. Кузнецова О.Д., Шапкина И.Н. История экономики. – М.: Инфра-М, 2002. – 206 с. (Взято С. 7).

3. Жуков Е.М. Трибут // Советская историческая энциклопедия. В 16 т. Т. 14. - М.: Советская энциклопедия, 1973. - 1040 с. (взято С. 406).

4. Янжул И.И. Основные начала финансовой науки. - М.: Статут, 2002. - 555 с.

5. Бонвеч Б., Галактионов Ю.В. История Германии. Т. 1. - М.: Книжный дом Университет, 2008. – 544 с. (взято С. 321 – 323).

6. Гордиенко М.С. Бюджетная политика России: эволюционное развитие, оценка качества. – Москва, 2014. – 251 с.

7. Пушкарева В.М. История финансовой мысли и политики налогов. - М.: ИНФРА-М, 1996. - 192 с. (взято С. 27).

ӘОЖ 336.14 (574)

ИННОВАЦИЯЛЫҚ БІЛІМ БЕРУ ЖӘНЕ ОНЫҢ СИПАТТАМАЛАРЫ

Магаз А.Б., Уразгалиева М.А., Салимбаева Ш.Д.
Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал Қ.

Аннотация: *Мақалада бюджеттік саясаттың теориялық аспектісі қарастырылады. Мемлекеттік қаржы институтының тұрақтану және дамуының тарихнамалық талдау жасалған.*

Негізгі сөздер: *бюджет, бюджеттік саясат, мемлекет, экономиканы мемлекеттік реттеу, мемлекеттік қаржы, бюджеттік жүйе, кірістер, шығыстар, қаржы жүйесі.*

ӘОЖ 338.242

АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫН САҚТАНДЫРУ НАРЫҒЫНЫҢ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ

Нурманова А.К.
Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

Аннотация: *Мақалада Қазақстандағы ауыл шаруашылығын сақтандыру ерекшілігі көрсетілген. Ауыл шаруашылығы өндірісін міндетті сақтандыру шарттары заңды тұлға мәртебесі бар мемлекеттік ауыл шаруашылығы кәсіпорындарымен шаруашылық серіктестіктерімен және тағы басқа ауыл шаруашылық тауар өндірушілерімен сақтандырудың осы түрін жүргізуге заңдарда белгіленген тәртіппен лицензия алған сақтандыру жасайды.*

Негізгі сөздер: *ауыл шаруашылығы, кәсіпкерлік, сақтандыру, өсімдік шаруашылығы*

Ауыл шаруашылығындағы кәсіпкерлік қызметті жүргізу көптеген тәуекелдермен ұштасқан сала болып табылады. Бұл таңқаларлық емес, өйткені бұл сала тек адам факторы мен әр түрлі шикізат түрлерінің әлемдік бағасының деңгейін ғана емес,

сонымен бірге табиғаттың құбылыстарын да күтеді. Сондықтан қазіргі кезде ауылшаруашылық сақтандыруды қажетті және жоғары сұранысқа ие қызмет деп атауға болады.

Айта кету керек, ауылшаруашылық сақтандыру бүгінгі таңда қол жетімді емес салалардың бірі болып табылады. Бұл ішінара белгілі бір мәдениеттің жоқтығынан, ал ішінара сақтандырушы мен сақтанушының қауіптері есептелмегендіктен, сақтандырушыдан арнайы білімді қажет ететін сақтандыру сомасын анықтауда қиындықтар туындайды. Көп жағдайда бұл ерекшеліктер сақтандыру ставкаларының көтерілуіне әкеледі, бұл кәсіпкерлер үшін, әрине, қолайсыз.

Ауыл шаруашылығына міндетті сақтандыру жүргізуге құқық беретін лицензияларды Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігінің Сақтандыруды қадағалау департаменті береді.

Міндетті сақтандыруға мыналар жатады:

- ауыл шаруашылығы дақылдары мен көпжылдық екпелердің өнімі (табиғи пішендіктер мен жайылымдар өнімінен басқа);
- көпжылдық жеміс-жидек екпелерінің ағаштары мен бұталары;
- 6 айлық және одан да ірі басты қой, ешкі, шошқа, 1 жастағы одан да үлкен ірі қара мал, жылқы мен түйелер;
- құс фермаларындағы үй құстары, аң фермаларындағы 6 айлық және одан үлкен терісі бағалы аңдар, омарталардағы бал аралары;
- үй-жайлар, ғимараттар, аяқталмаған күрделі құрылыс объектілері, ауыл шаруашылығы техникасы, көлік құралдары, өткізгіш құрылғылар, күш және жұмыс машиналары, балық аулау кемелері мен аулау құралдары, ауыл шаруашылығы өндірісінің жабдықтары, материалдары мен өнімдері.

Егінді және түпкі дақылдарды сақтандыру әртүрлі схемаларға сәйкес жүзеге асырылуы мүмкін. Мысалы, егістік алқаптарын себуге жұмсалған нақты шығындар кәсіпорынға өтелуі мүмкін. Онда жұмысшылардың жалақысы, жанар-жағар майдың бағасы, жабдықтардың тозуы, тұқым сатып алу бағасы болады. Бұл жағдайда полис тек кәсіпорынның кірісін жоғалтпастан келтірілген шығындарды ғана жабады, бірақ сақтандыру сыйлықақыларының мөлшері шамалы болады.

Егінді сақтандыру - бұл мүлдем басқа мәселе. Бұл жағдайда отырғызылған дақылдың өткен жылдардағы орташа түсімділігі ескеріледі. Содан кейін әр гектардан алынған теориялық дақыл егіс алқабына және нарықтық бағамен көбейтіледі, ол дақыл өлген кезде алынатын сақтандыру төлемінің мөлшерін анықтайды. Әрбір нақты аймақ үшін сақтандыру дақылдарының мөлшерін есептеу коэффициентін беретін дақыл отырғызу қаупі ескеріледі. Бұл егіннің болжамды құнының төрттен біріне жеткенде болады.

Өсімдікті сақтандыру әртүрлі ауа-райынан, зиянды мақсаттармен өлімнен, зиянкестер мен аурулардан өлім-жітім жағдайында жүзеге асырылады, яғни өсімдіктер мен дақылдарды сақтандыру ұйымның өсіп-өнуге дайын еместігін қоспағанда, өсімдіктердің және көшеттердің жоғалуының жалпы себептерінің толық тізімін қамтиды.

Өсімдік шаруашылығындағы міндетті сақтандырудың мақсаттары:

1) өсімдік шаруашылығы өнімдерін өндірушінің мүліктік мүдделерін Заңда көзделген жағдайларда, мөлшерде және тәртіппен сақтандыру төлемдерін

жүзеге асыру арқылы қолайсыз табиғат құбылыстарының зардаптарынан қорғауды қамтамасыз ету;

2) өсімдік шаруашылығы өнімдерін өндірушілерге сақтандырылған егісті кепілге қою арқылы кредит беру үшін жағдай жасау;
3) өсімдік шаруашылығын мемлекеттік қолдаудың тиімділігін арттыруға жәрдемдесу болып табылады.

Өсімдік шаруашылығы өнімінің әрбір түрі бойынша сақтандыру сыйлықақысының мөлшері Қазақстан Республикасының ауыл шаруашылығы өндірісін міндетті сақтандыру шарты Заңымен белгіленеді [1].

Сақтандыру төлемдерін мемлекеттік субсидиялау ескеріле отырып, міндетті сақтандыру шартында белгіленген өсімдік шаруашылығы өнімінің түрі бойынша сақтандыру сомасынан процентпен есептелген мынадай ең төмен және ең жоғары мөлшердегі сақтандыру тарифтері белгіленген. Оны 1- кестеден көруге болады.

Кесте 1 . Дәнді дақылдар (облыс топтары бойынша) [2].

№	Облыстардың атауы	Сақтандыру тарифі %-пен	
		ең төменгі	ең жоғарғы
1	Ақмола, Алматы, Шығыс Қазақстан, Жамбыл, Қостанай, Солтүстік Қазақстан	1,78	3,48
2	Қарағанды, Қызылорда, Павлодар, Түркістан	3,17	5,83
3	Ақтөбе, Батыс Қазақстан	5,21	9,15

2) майлы дақылдар (бүкіл республика бойынша) ең төмен – 2,01%, ең жоғары – 3,44%;

3) қант қызылшасы (бүкіл республика бойынша) ең төмен – 5,76%, ең жоғары – 8,39%;

4) мақта (бүкіл республика бойынша) ең төмен – 0,92%, ең жоғары – 1,33%.

Сақтандыру сыйлықақыларын төлеуді сақтанушы жүргізеді және ол өсімдік шаруашылығы өнімінің сақтандырылған түрінің өзіндік құнына жатқызылады.

Өсімдік шаруашылығындағы міндетті сақтандыру жөніндегі сақтандыру сыйлықақысын сақтанушы сақтандырушыға бір мезгілде немесе сақтандырушының келісімі бойынша міндетті сақтандыру шартында белгіленетін тәртіп пен мерзімдерде мерзімін ұзартып төлейді.

Сақтанушы сақтандыру сыйлықақысын, оны міндетті сақтандыру шартында белгіленген бір мезгілде төлеу шартымен төлемеген жағдайда, міндетті сақтандыру шарты жасалмады деп есептеледі [3].

Міндетті сақтандыру шартында белгіленген сақтандыру сыйлықақысын мерзімін ұзартып төлеу жағдайларында сақтандыру сыйлықақысының кезекті сомасын уақтылы төлемеген жағдайда сақтанушы Қазақстан Республикасының азаматтық заңдарында белгіленген тәртіппен және мөлшерде сақтандырушыға тұрақсыздық айыбын төлеуге міндетті.

Сақтандыру төлемі франшизаны қолданбай-ақ, сақтандыру сомасы шегінде сақтанушы залалының мөлшерінде жүзеге асырылады.

Өсімдік шаруашылығындағы міндетті сақтандыру кезінде сақтандырушының франшизаны (шартты немесе шартсыз) белгілеуіне жол берілмейді, ал ол белгіленген жағдайда жарамсыз деп есептеледі.

Залал көлемі міндетті сақтандыру шартын жасасу кезінде белгіленген өсімдік шаруашылығы өнімінің түрін өндірудің бір гектарына жұмсалған шығындар нормативінің мөлшері мен қолайсыз табиғат құбылыстарының әсеріне ұшыраған алқапта өсімдік шаруашылығы өнімінің түрін өндірудің бір гектарынан алынған, қолайсыз табиғат құбылыстары әсер еткен өнімнің осы түрін өндіру алқабына көбейтілген кіріс арасындағы оң айырмашылық ретінде белгіленеді.

Қолайсыз табиғат құбылыстарының әсеріне ұшыраған алқаптардың мөлшерін сақтанушының өтініші бойынша ауданның (облыстық маңызы бар қаланың) жергілікті атқарушы органы құруға міндетті комиссия сақтанушының өтінішін алған күннен бастап бес жұмыс күні ішінде белгілейді.

Комиссияның құрамына облыстың, республикалық маңызы бар қаланың және астананың жергілікті атқарушы органының, ауданның (облыстық маңызы бар қаланың) жергілікті атқарушы органының, агенттің, сақтандырушының немесе қоғамның және сақтанушының өкілдері кіреді.

Комиссия сақтандырушы мәлімдеген егіс алаңын өсімдік шаруашылығы саласындағы уәкілетті мемлекеттік орган бекіткен апатқа ұшыраған егіс алаңын анықтау әдісі бойынша зерттейді және зерттеу нәтижелері бойынша өсімдік шаруашылығындағы өнімнің апатқа ұшырау деңгейін анықтайды: толық немесе ішінара.

Комиссия зерттеудің нәтижелері бойынша зерттеу жүргізілген күні, қолайсыз табиғат құбылысының әрбір фактісі немесе олардың жиынтығы және өсімдік шаруашылығы өнімінің түрі бойынша жеке-жеке зерттеу актісін үш дана етіп жасайды. Зерттеу актісіне барлық комиссия мүшелері қол қояды, содан кейін ол агенттің, сақтандырушының немесе қоғамның және сақтанушының өкілдеріне беріледі. Егер комиссия мүшелерінің бірі қабылданған шешіммен келіспесе және зерттеу актісіне қол қоймаса, ол комиссияға өзінің бас тартуының себептерін жазбаша түрде ұсынуға және оларды зерттеу актісіне қоса тіркеуге міндетті. Комиссия мүшелерінің үштен екі бөлігінің қолдары болған кезде зерттеу актісі қабылданған болып есептеледі [4].

Егістер ішінара жойылған жағдайда, қолайсыз табиғат құбылысының әсеріне ұшыраған алқаптардан жиналған өнімнің көлемі өнімді жинау кезінде міндетті түрде бағалануға тиіс. Егістер толық жойылған жағдайда, залал көлемі табиғат құбылысы әсер еткен өнімнің осы түрін өндіру алқабына көбейтілген, өсімдік шаруашылығындағы міндетті сақтандыру шартын жасасу кезінде белгіленген өсімдік шаруашылығы өнімінің түрін өндірудің бір гектарына жұмсалған шығындар нормативінің мөлшері ретінде белгіленеді.

Зерттеудің нәтижелері бойынша комиссия қолайсыз табиғат құбылысының әрбір фактісі және өсімдік шаруашылығы өнімінің түрі бойынша жеке-жеке тиісті зерттеу актісін (бұдан әрі - зерттеу актісі) ресімдейді.

Қолайсыз табиғат құбылыстарының әсеріне ұшыраған алқаптардан жиналған өнімнің көлемі өнімді жинау кезінде міндетті түрде бағалануға жатады.

Кіріс нақтылы, яғни оны алуға қолайсыз табиғат құбылыстары әсер еткен, өсімдік шаруашылығы өнімі түрінің барлық көлемі сатылғаннан кейін есептеліп шығарылатындай болуы мүмкін.

Кіріс бағаланатындай, яғни оны алуға қолайсыз табиғат құбылыстары әсер еткен, өнім жиналғаннан кейін және өсімдік шаруашылығы өнімі түрінің барлық көлемі сатылғанға дейін есептеліп шығарылатындай болуы мүмкін.

Бағалау кірісін сақтандырушының немесе оның өкілінің өтініші бойынша сақтанушы айқындайды. Келісімге келмеген жағдайда бағалау кірісін бағалаушы айқындайды. Тараптар бағалау нәтижелерімен келіспеген жағдайда, өзгеше дәлелдеуге құқылы.

Егістер толық жойылған жағдайда сақтандырушы бағалау кірісін айқындауды жүргізбейді.

Өсімдік шаруашылығының өнімі ішінара ысырап болған жағдайда сақтандыру төлемі өнім жинау аяқталған күннен бастап кемінде бір айдан соң, бірақ үш айдан кешіктірілмей жүзеге асырылады.

Сақтандырушыға сақтандыру төлемдері туралы талапты сақтандырушы жазбаша нысанда сақтандыру төлемін жүзеге асыру үшін қажетті құжаттармен қоса ұсынады.

Сақтандыру төлемі туралы өтінішке мынадай құжаттар:

- міндетті сақтандыру шартының көшірмесі;
- егістік жерлерді орналастыру картасының (схемасының) көшірмесі;
- гидрометеорологиялық қызмет органының және (немесе) азаматтық қорғау саласындағы уәкілетті органның қолайсыз табиғат құбылысы фактісін растайтын анықтамасы;
- тізбесі міндетті сақтандыру шартында белгіленетін, нақты кірістің алынғанын растайтын құжаттар, ал олар болмаған жағдайда бағалаушының егістер ішінара жойылған кезде кірісті бағалау жөніндегі есебі қоса тіркеледі.

Сақтандырушының сақтанушыдан басқа да құжаттарды қосымша талап етуіне жол берілмейді.

Өсімдік шаруашылығындағы міндетті сақтандыруды мемлекеттік қолдау сақтандырушыларға және қоғамдарға қолайсыз табиғат құбылыстарының салдарынан туындаған сақтандыру жағдайлары бойынша сақтандыру төлемдерінің елу процентін өтеу және агент көрсететін қызметтерге ақы төлеу үшін өсімдік шаруашылығы саласындағы уәкілетті мемлекеттік органға тиісті қаржы жылына арналған республикалық бюджет туралы заңмен белгіленетін бюджет қаражатын бөлу арқылы жүзеге асырылады [5].

Міндетті сақтандыру шартын жасасу өсімдік шаруашылығының өнімін өндірушілер мен сақтандырушылар үшін міндетті болып табылады.

Міндетті сақтандыру шарты кемінде бес ай және он екі айдан аспайтын мерзімге екі дана етіп жазбаша нысанда жасалады.

Мазмұнына қойылатын талаптар Ұлттық Банктің нормативтік құқықтық актісімен белгіленетін сақтанушының өтініші міндетті сақтандыру шартын жасасу үшін негіз болып табылады.

Өсімдік шаруашылығы өнімдерінің барлық түрлері бойынша міндетті сақтандыру шартын жасасу мерзімі егіс аяқталғаннан кейін Қазақстан Республикасының Заңына сәйкес ауданның (облыстық маңызы бар қаланың) жергілікті атқарушы органы айқындаған егіс мерзімі аяқталғаннан кейін күнтізбелік он бес күннен кешіктірілмейді.

Міндетті сақтандыру шарты мынадай жағдайларда:

- шарт күшінің мерзімі аяқталғанда;
- шарттың қолданылу мерзімі ішінде орын алған барлық сақтандыру жағдайлары бойынша сақтандыру төлемі жүзеге асырылғанда, өзінің қолданылуын тоқтатады.

Ауылшаруашылық жануарларын сақтандыру шартын жасасу кезінде бірнеше міндетті талаптарды білдіреді, ең маңызды екі талап: малға арналған минималды санитарлық нормалардың сақталуы және міндетті вакцинация [6].

Сақтандыру жағдайында көп нәрсе малдың жіктелуіне байланысты болады, өйткені ұстаудың әртүрлі түрлері мен шарттары әртүрлі түрлерге кетеді. Сақтандыру субъектілері жануардың тұқымымен және оның жасымен анықталады, мысалы, алты айдан 3 жасқа дейінгі ірі қара мал.

Ауылшаруашылық жануарларының иесі бірнеше себептер бойынша қайтыс болған жағдайда өзінің малды сақтандыруы мүмкін. Бұған түрлі табиғи апаттар, өрттер, жарылыстар, аурулар мен үшінші тұлғалардың ұрлығы кіруі мүмкін.

Бұл жағдайда індетке жол бермеу үшін малды мәжбүрлеп сою да өлімге жатады.

Барлық сақтандыру ұйымдары үш стандартты топқа бөлінеді:

1) жас жануарлар;
2) Ересектер
3) Асыл тұқымды топтар.

Осы топтарға байланысты сақтандыру тәуекелі бөлінеді.

Сақтандыру сомасы бірқатар объективті факторларға байланысты. Біріншіден, баланстық құны анықталады, содан кейін бағалардың мемлекеттік тізіміне сәйкес есептеу жасалады және нарықтық бағалармен байланыстырылады, сонымен қатар сатып алу үшін әртүрлі анықтамалық есептер де ескеріледі.

Ауылшаруашылық жануарларын мәжбүрлеп сою жағдайында келтірілген зиян келесідей анықталады. Сойылған малдың баланстық құны мен жеуге жарамды ет сатудан алынған сома арасындағы айырмашылық залалмен анықталады. Мұндай еттің құнын растау үшін сіз мемлекетке немесе басқа ұйымға құжат ұсынуыңыз керек.

Еттің одан әрі тұтынуға жарамдылығына келетін болсақ, бұл шешімді ветеринар санитарлық нормаларды сақтау негізінде анықтайды. Жүнді малды сою кезінде шығын табиғи теріс апаттың, өрттің немесе жұқпалы аурудың салдарынан қайтыс болған жағдайда терінің құны мен оның зақымдалуының негізінде анықталады.

Ауылшаруашылық жануарларын сақтандыру, барлық ауылшаруашылық сақтандыру сияқты, болжанбаған шығындардан құтылып, қаржылық тәуекелдерден сенімді қорғауды қамтамасыз етеді.

Әдебиеттер тізімі:

1. Ауыл шаруашылығы өндірісін міндетті сақтандыруды жүргізудің тәртібі мен шарттары туралы Қазақстан Республикасы заңы 1997жыл 2 сәуір;
2. ҚР Өсімдік шаруашылығындағы міндетті сақтандыру туралы Қазақстан Республикасы заңы 2004жыл 10 наурыз;
3. https://agroinsurance.com/
4. Щербаков В. В. Международная практика государственно-частного партнерства в страховании аграрных рисков [Электрон. ресурс]. – URL: http://apstrah.ru/docs/public/docdocx (дата обращения: 18.03.2015)
5. https://www.iicon.ru/info/articleinsurance/261-insurance-of-farm-animals.html

6. Закон РК от 10 марта 2004 года № 533-II. Об обязательном страховании в растениеводстве [Электрон. ресурс]. – 2004. – URL: http://mgov.kz/npa-2/zakon-ob-obyazatel-nom-strahovanii-v-rastenievodstve/ (дата обращения: 01.2015)

ӘОЖ 338.242

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ РЫНКА СТРАХОВАНИЯ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА

Нурманова А.К.
Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г. Уральск

Аннотация: *В статье отражены особенности страхования сельского хозяйства в Казахстане. Договоры обязательного страхования сельскохозяйственного производства заключают с государственными сельскохозяйственными предприятиями, имеющими статус юридического лица, хозяйственными товариществами и другими сельскохозяйственными товаропроизводителями страхование, получившее в установленном законодательством порядке лицензию на проведение данного вида страхования.*

Ключевые слова: *сельское хозяйство, предпринимательство, страхование, растениеводство.*

ӘОЖ 06.81.12

БӘСЕКЕГЕ ҚАБІЛЕТТІЛІК ЖӘНЕ КӘСІПОРЫН СТРАТЕГИЯСЫ

Сабитов Ж.Ж., Габдуалиева Р.С.
Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

Аннотация: *Бұл мақала кәсіпорын терминіне анықтама береді. Оның бәсекеге қабілеттілігі және артықшылықтары мен кемшіліктері, жіктелуі сипатталады. Қазақстандағы бизнестің дамуы мен өркендеуі туралы айтылады.*

Негізгі сөздер: *кәсіпорын, диверсификациялау, бәсекелес, нарықтық экономика, өндіріс шығындары.*

Кәсіпорын – бұл, заңмен рұқсат етілген қызмет көрсетуден, жұмыс орындаудан, тауар сатудан, мүлігін пайдаланудан жүйелі табыс алуға бағытталған әрекетті өз бетінше тәуекелге бас тіге отырып жүзеге асыратын кәсіпкерлік қызметтің субъектісі.

ҚР Президентінің Қазақстан халқына «Қазақстан жолы – 2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» Жолдауында ұлттық экономиканың бәсекегк қабілеттілігін арттыруға көп көңіл бөлініп отыр. Жолдаудың маңызды міндеттер қатарында

экономиканы шикізат бағытынан өндіріске бұру, кәсіпорындардың бәсекеге қабілеттілігін арттыру болып тұр[1].

Бәсекеге қабілеттілік әр түрлі деңгейлерде қарастырылады, яғни, өнімнің, фирманың бәсекеге қабілеттілігі немесе кәсіпорынның, саланың, экономиканың және мемлекеттің бәсекеге қабілеттілігі.

Кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігі отандық экономикада ғана емес әлемдік экономикада да кеңінен зерттелуді қажет ететін мәселе болып табылады. Кәсіпорынның бәсеке қабілеттілігі – бәсекелестермен салыстырғанда бағалық және бағалық емес сипаттары бойынша тауарлары тұтынушыларға ұнамды, дер кезінде жоспарлап, дайындап өткізуге нақты мүмкіндігі бар кәсіпорын. Кәсіпорының бәсекеге қабілеттілігі – бәсекелік нарық жағдайында меншікті және қаржылық ресурстарды тиімді басқару мүмкіндігі. Кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігі оның нарықтық бәсеке жағдайларына бейімделу мүмкіндігі мен серпінін сипаттайды.

Кәсіпорының нарықтағы ұстанымын талдау кезінде оның күшті және әлсіз жақтарын ғана емес, сонымен қатар әсер ететін нақты факторларын анықтау керек. Кәсіпорынның бәсеке қабілеттілігіне мынадай бірқатар факторлар әсер етеді: кәсіпорын өнімдерінің сыртқы және ішкі нарықта бәсекеге қабілеттілігі; өндірілетін өнімдердің түрлері; нарықтың сиымдылығы; нарыққа кіру жеңілдігі; осы нарықта жұмыс істеп жатқан кәсіпорындардың бәсекелік ұстанымдары; саланың бәсекеге қабілеттілігі; аймақтың және елдің бәсеке қабілеттілігі.

Кәсіпорынның бәсеке қабілеттілігі мәселесін толығырақ бағалау үшін оның критерийлері (өлшемдері) мен көрсеткіштеріне баға беру керек. Критерийлердің келесі түрлерін бөліп көрсетуге болады:

Бірінші критерий - кәсіпорынның өндірістік қызметінің тиімділігі. Осы критерий бойынша кәсіпорынның бәсеке қабілеттілігін бағалау мынадай көрсеткіштер тобын қарастырады: өндірістік үрдістерді басқару тиімділігі; өндірістік шығындардың үнемділігі; негізгі еңбекті ұйымдастыру; өнімді өндіру; технологияның жетілгендігі.

Кәсіпорынның бәсекеге қабелеттілігінің екінші критерийі - кәсіпорынның қаржылық жағдайы, яғни: мүліктік жағдайды бағалау; кәсіпорынның өтімділік және қабілеттілік көрсеткіштері; қаржы тұрақтылығы көрсеткіштері; іскерлік-белсенділік көрсеткіштері; кәсіпорын қызметінің қаржылық нәтиже көрсеткіштері.

Үшінші критерийіне тауар қозғалысы мен өткізуді ұйымдастырудың тиімділігі жатады. Бұл критерий келесі көрсеткіштермен сипатталады: дайын өнімнің жиналып қалу коэффициенті; сату рентабельділігі; өндірістік қуаттарды жіктеу коэффициенті; жарамдылықтың тиімділігі.

Кәсіпорының бәсекеге қабілеттілігін арттыру үшін келесі факторлардың жоғарылату жолдары қарастырылуы тиіс. Бұл факторлар өнімді зерттеуде өзіндік сипаттары бойынша 4 топқа бөліп қарастырылады:

Бірінші топ - өнімнің сапасын арттыру шаралары немесе кәсіпорынның сапа жүйесін жетілдіру.

Екінші топ - өнімнің бағасын қалыптастыру немесе баға саясатын реттеу.

Үшінші топ - өнімнің тартымдылығын арттыру немесе кәсіпорын маркетингті жүйесін жеьілдіру.

Төртінші топ - өнімнің бәсекелік қабілетін қамтамасыз ету немесе өндірісті мемлекеттік қолдау[2].

Сурет 2. Бәсекеге қабілеттілікті арттыру жүйесі.

Өндіріске инновациялық және ғылыми-техникалық жетістіктерді енгізу, алдыңғы қатарлы озық технологияларды пайдалану тек өнімнің сапалық қасиеттерінің жақсаруына ғана емес, шикізат пен материалды үнемді пайдалануға, сонымен қатар оның баға бәсекелесу жағдайындағы өтімділігін арттыруға да серпін береді[3].

Көптеген дамыған елдердің тәжірибесі көрсеткендей, бүгінде инновациялық қызмет - әлемдегі көшбасшы елдердің мемлекеттік экономикалық саясатының басты маңызды бағыты болып отыр. Осы мемлекеттердің барлығыда бәсекелестік артықшылықтарға ие. Бәсекелік артықшылық - ол нарықта инновациялық дамудың ұзақмерзімдік стратегиясын іске асыратын, тұтынушының талғамын қанағаттандыруға бағытталған өндірістің болуы. Тұрақты және үздіксіз жаңалықтардың пайда болуы мен енгізілуі әрбір кәсіпорындағы, аймақтардағы, сонымен қатар, еліміздегі бәсекелік күресте алға шығудың ең басты қозғаушы күші. Халықтың тұрмыс-тіршілігінің деңгейі көтеріліп отыруы үшін жаңа өнімдер шығарумен және қайта өңдеумен, жаңа қызметтер ұсынумен, сонымен бірге инновациялық технологиялар мен инновациялық базада өндірістік және басқарушылық қызметтерді жүзеге асыру керек. Жаңалықтардың енгізілуі, инновация, жаңа тауар өндіруде алынған ғылыми-техникалық жетістіктер, технология мен қызметтер ел экономикасының дамуына және халықтың тұрмыс жағдайының жақсаруына өз үлесін қосады. Инновация еңбек өнімділігінің артуына, жаңа өндірістік салалардың, қызметтер мен жаңа жұмыс орындарының ашылуына, қызмет

көрсету сапасының жоғарылауына және әлемдік нарықта отандық тауарлардың бәсекелік қабілеттілігінің жоғарылауына үлес қосады.

Бәсеке сипаттамалары және оларды анықтайтын факторларды шартты түрде микродеңгейлі (өнімнің сапасы мен бағасын көрсететін), мезодеңгейлі (салалардың қолда бар өндірістік қорларын тиімді қолданудың көрсеткіштерін жақсартатын) және макродеңгейлі (шаруашылық жүйелердің жалпы қалпын, олардың балансын, инвестициялық климатын, салық тәртібін, тариф кедендік саясатын және т.б. көрсетеді) болып бөлінеді.

Келтірілген бәсеке сайыстың және бәсекелесу қабілетінің факторлары мен сипаттамаларының субъектілерінің құрамы осы күрделі дәреженің элементтерінің құрамын сипаттауға және олардың байланысын шығаруға мүмкіндік береді. Бұл оның талдауына қажетті тиімді тәсілдер шығаруға, қолда бар қорларды алуға қосымша мүмкіндіктер ашуға және сүт өнімі кәсіпорындары үшін әр деңгейдегі бәсекеге қабілеттілікті жоғарлатудың стратегиялық бағытын анықтауға көмек көрсетеді.

Экономикалық әдебиетте бәсекені оның әдістері бойынша бағалық (баға негізіндегі бәсеке) және бағадан тыс бәсеке (тұтынушылық құнның сапасы негізіндегі бәсеке) бөлуге болады. Қазіргі әлемде бағалық бәсеке бағадан тыс әдістердің бәсеке сайысына қарай мәнсіз болып келеді. Бұл қазіргі нарықта «бағалар қақтығысы» жоқ дегенді білдірмейді, олар бар, бірақ соншалықты анық емес. Бағадан тыс бәсеке алдыңғы қатарлы бәсекелестерге қарағанда тауардың тұтынушылық құнын арттырады. Бағадан тыс әдістердің санына фирманы басқарудың бүкіл маркетингтік әдістері жатады. Олардың негізгілері: тауардың жаңартылуы, сапа, жарнама, халықаралық стандарттарға сәйкес келу, т.с.с. [4].

Кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігінің жоғарылауы, оның жақсаруы көбінде іске асырылатын өнімнің сапасы мен өндірістің ұйымдастырушылық-техникалық деңгейіне тәуелді.

Қазіргі заманғы кәсіпорындар өздерінің бәсеке бағытын нығайту үшін әлемдік нарықтың жоғарылап келе жатқан талаптары, тұтынушылық сұраныстың дифференциялануы, инновациялық айналымдардың азаю қажеттілігі және өндіріске ғылыми-техникалық жетістіктерді енгізу мәселелерімен бетпе-бет кездесуде.

Қазақстанның әлемдегі дамыған елу елдің қатарынан лайықты орын алу үшін, ең алдымен, еліміздегі отандық кәсіпорындардың бәсекеге қабілеттілігін арттыруға, олардың әлемдік нарықта да бәсекеге түсе алатындай жоғары сапалы өнімдер өндіруіне жағдай жасауға, озық технологияларды енгізуге және қызмет тиімділігін арттыруға мән беруіміз қажет. Яғни, бұл мақсатта отандық кәсіпорындардың мемлекет тарапынан белгілі бір дәрежеде қолдау көрсету бағыттарын әзірлеуді қажет етеді. Ол бағыт еліміздің аймақтары мен салалары бойынша нақты іс-шараларды қамтығаны жөн.

Өнім өндірушілерді мемлекеттік қолдау мемлекетіміздің алға қойған басты мақсаттарының бірі болып саналады. Бұл мәселе мемлекетіміздің басты «Қазақстан-2030» стратегиясында айқындалған: «тек шикізатқа бағдарланған ел болып қалмау үшін біз жеңіл және тамақ өнеркәсібін, инфрақұрылымды, мұнай мен газ өңдеуді, химия мен мұнай химиясын, машина жасаудың жекелеген шағын салаларын, ғылымды қажет ететін түпкілікті өндірістерді, қызмет көрсету саласын, туризмді бұрынғыдан да ілгері дамытуға тиіспіз».

Нарықтың экономикада өндіріс пен мемлекеттің жалпы ахуалын өркендетудің негізгі бастауларының бірі — өндірілетін өнімдердің бәсекелік қабілетін арттыру екендігі

белгілі. Бұл тарапта, басты назар нарық тұтынушыларының талғамдарын қанағаттандырытын, өзгермелі сұраныс пен ақыл-ой жетістіктерінің нәтижелерін ескере отырып, өндірушінің мүмкіндіктеріне сай тұтынушылық сипаты жоғары өнім өндіруге жұмылдырылуы керек.

Әдебиеттер тізімі:

1 Мемлекет басшысы Нұрсұлтан Назарбаевтың «Қазақстан жолы-2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» атты Қазақстан халқына Жолдауы. Астана, 17 қаңтар 2014 жыл.
2 Баскакова, О.В. Экономика предприятия (организации): оқулық / О.В. Баскакова, Л.Ф. Сейко. — М.: Дашков и К, 2015. — 372 б.
3 . Гарнов, А.П. Экономика предприятия: оқулық / А.П. Гарнов, Е.А. Хлевная, А.В. Мыльник. — Люберцы: Юрайт, 2016. — 303 б.
4. Оразалин, К.Ж. Кәсіпорын экономикасы: оқу құралы/ К.Ж.Оразалин. — Алматы: LEM (Лем), 2012 г. — 296 б.

УДК 06.81.12

Сабитов Ж.Ж., Габдуалиева Р.С
Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г. Уральск

Аннотация. *В данной статье дается определение термину предприятия. Описывается его конкурентоспособность, преимущества и недостатки, классификация.* ***Ключевые слова:*** *предприятие, диверсификация, конкуренция, рыночная экономика, издержки производства.*

УДК 06.61.01

ЭКОНОМИЧЕСКОЕ СОДЕРЖАНИЕ КАТЕГОРИИ «ПРИГРАНИЧНОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО СОПРЕДЕЛЬНЫХ ГОСУДАРСТВ»

Сулейменова Н.Г. Махмудов А.Д.
Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г.Уральск

Аннотация: *Раскрывается содержание приграничного сотрудничества определяющие условия, способствующие развитию внешнеэкономической деятельности субъектов приграничных территорий, совершенствованию таможенной инфраструктуры и развитию экономики регионов.*

Ключевые слова: *приграничное сотрудничество, кооперация, торговля, территориальные границы, хозяйствующие субъекты, государственные органы, регионы, внешнеторговый оборот.*

В мировой практике приграничные территории сопредельных государств характеризуются высокой динамикой развития, поскольку занимают ключевое место в трансграничном движении капитала, рабочей силы, товаров, услуг, международном сотрудничестве в таких сферах, как: окружающая среда, сельское хозяйство, транспорт, безопасность и коммуникации. Таким образом, приграничный регион является признанным элементом системы международных экономических и социально-политических отношений, неотъемлемой частью системы межгосударственного сотрудничества. Понятие «приграничное сотрудничество» подразумевает то, что входящая в него территория испытывает существенное влияние границы. Государственная граница Республики Казахстан с Российской Федерацией имеет протяженность более 7000 тысяч километров и является самой протяженной сухопутной границей в мире. В условиях сложившихся отношений между Казахстаном и Россией она представляется как некая мощная фильтрующая система, которая не разделяет приграничные регионы и народы, а обеспечивает их поступательное развитие в международном сотрудничестве государств и совершенствует существующие экономические отношения. Для России Казахстан также является одним из основных внешнеторговых партнеров 2 место среди стран СНГ, 9 место в мире.

При определении категории, связанной с системой приграничного сотрудничества, следует оперировать следующими характеристиками:

- приграничный регион — это территория в пределах административных или иных государственно-территориальных образований, административно-территориальные границы которых совпадают с линией государственной границы сопредельных стран;

- население приграничных регионов - граждане сопредельных государств, постоянно проживающие на территории приграничных регионов;

- сотрудничество приграничных регионов - согласованные действия органов государственного управления, хозяйствующих субъектов, общественных организаций и населения сопредельных стран, направленные на укрепление и развитие отношений между приграничными регионами;

- традиционная хозяйственная деятельность - исторически сложившаяся в течение длительного времени деятельность приграничного населения и хозяйствующих субъектов сопредельных государств.

Основными задачами в области приграничного сотрудничества для Республики Казахстан являются:

- создание обстановки доверия, взаимопонимания и добрососедства между органами власти, деловыми кругами и населением приграничной территории Республики Казахстан и органами власти, деловыми кругами и населением приграничных территорий Российской Федерации;

- развитие и укрепление хозяйственных, культурных и гуманитарных связей между приграничными территориями Казахстана и сопредельных областей;

- содействие взаимопониманию и дружбе между народами, населяющими приграничные территории Казахстана и сопредельных государств;

- упрощение взаимного общения заинтересованных органов власти, деловых кругов и населения, в том числе этнических общностей, разделенных государственными границами, поддержка соотечественников за рубежом, проживающих в приграничной территории;

- совместное решение экономических, транспортных, энергетических, коммунальных, экологических, социально-демографических, гуманитарных и других проблем приграничных территорий;

- обеспечение поддержки органами государственной власти Казахстана и органами местного самоуправления, действующими в обустройстве приграничной территории и в решении задач развития приграничного сотрудничества;

- создание условий, способствующих прохождению экспортных и импортных товаров через приграничную территорию Казахстана, включая содействие обустройству пунктов пропуска через государственную границу, транспортной инфраструктуры, таможенных складов, терминалов и т.д.;

- противодействие в установленном законодательством порядке проявлению этнического и религиозного сепаратизма, межэтнической напряженности на приграничной территории;

- содействие реализации внутренней и внешней политики Республики Казахстан, обеспечению национальных интересов и национальной безопасности на государственной границе, в том числе в сфере борьбы с терроризмом, незаконным оборотом наркотиков и другими правонарушениями.

Приграничное экономическое сотрудничество между областями Западного Казахстана и субъектами Российской Федерации и является одной из ключевых составляющих комплекса казахстанско-российских отношений, играет важную роль в укреплении торгово-экономического, гуманитарного и культурного сотрудничества между нашими странами.

Взаимовыгодная кооперация Западно-Казахстанской области с пятью приграничными областями России осуществляется в соответствии с подписанными Соглашениями о развитии торгово-экономического, научно-технического и культурного сотрудничества с правительствами Оренбургской, Самарской, Астраханской, Волгоградской и Саратовской областей, с которыми наш регион имеет общую границу протяженностью более полутора тысяч километров. Российско-казахстанское межрегиональное сотрудничество является наиболее ярким и успешным примером такого взаимодействия на евразийском постсоветском пространстве: за последние годы доля приграничных областей во внешнеторговом обороте России и Казахстана возросла с 40% до 70%

Наиболее значимым событием для областей Западного Казахстана и Республики Казахстан в целом в 2018 году стал состоявшийся в августе в Актау Пятый Каспийский саммит, в котором приняли президенты России, Казахстана, Азербайджана, Туркменистана и Ирана. Главным событием встречи на высшем уровне стало подписание лидерами пяти государств базового международного договора, выработанного на основе консенсуса и взаимного учета интересов всех сопредельных государств, – Конвенции о правовом статусе Каспийского моря. Этот основополагающий документ создает новый, отвечающий современным требованиям и нацеленный на дальнейшую интенсификацию всестороннего взаимодействия прибрежных стран правовой режим Каспийского моря.

Все приграничные регионы Российской Федерации осуществляют торгово-экономические отношения с Республикой Казахстан. В последние годы наибольших объемов взаимного товарооборота с РК, превышающих миллиард долларов США, достигли Челябинская и Оренбургские области.

С целью реализации Соглашения между Правительством Российской Федерации и Правительством Республики Казахстан по сохранению экосистемы бассейна трансграничной реки Урал в ноябре 2018 г. в Москве состоялось первое заседание профильной Российско-казахстанской межправительственной Комиссии. По итогам заседания был подписан Протокол и План мероприятий по улучшению экосистемы бассейна реки Урал и предотвращению трансграничного загрязнения. В рамках Плана планируется обмен гидрологической и гидрохимической информацией, осуществление взаимодействия контрольно-надзорных органов, проведение работы по водоочистке и лесовосстановлению, сохранению биологического разнообразия экосистемы реки и другие меры.

В сентябре 2018 г. в Западно-Казахстанскую область с рабочим визитом посетил Президент Республики Татарстан Р.Н. Минниханов. На деловом форуме «Казахстан-Татарстан», состоявшемся после переговоров руководителей двух регионов, представители власти и бизнеса в Западно-Казахстанской области и Республики Татарстан обсудили направления развития межрегионального сотрудничества и провели презентации проектов, в том числе в области образования и туризма. Были подписаны ряд соглашений об экономическом и гуманитарном сотрудничестве. Акимат Таскалинского района ЗКО подписал меморандум о сотрудничестве в торгово-экономической, научно-технической, социальной и культурно-гуманитарной сферах с Актанышским районом Республики Татарстан Российской Федерации.

По данным ЕЭК, в 2017 году Казахстану и России удалось остановить негативную тенденцию снижения объемов взаимной торговли и увеличить ее показатели на 33%. Необходимо продолжить этот позитивный тренд в 2019 году. Между нашими странами существуют ряд договоренностей по совместным инвестиционным проектам, в том числе в приграничных областях.

Активно развивается сотрудничество Западно-Казахстанской области с Самарской областью. В сентябре 2018 года делегация Управления предпринимательства и индустриально-инновационного развития Западно-Казахстанской области посетила Самарскую области с целью обсуждения возможностей развития партнерства в сфере бизнеса, аграрно-промышленного комплекса и туризма. Состоялся заинтересованный диалог сторон в том числе по вопросам поставки продукции сельхозпредприятий ЗКО на территорию Самарской области, совместного строительства систем мелиорации, тепличных систем для выращивания сельхозпродукции, сотрудничества Консорциума «Зениттехсервис» с Самарским авиационным кластером по вопросу производства в Западно-Казахстанской области беспилотных аппаратов.

Делегационный обмен двух областей продолжился в ноябре 2018 г. В ходе визита акима Западно-Казахстанской области в Самару обсуждались вопросы дальнейшего развития сотрудничества двух сопредельных областей укрепление отношений в экономической, культурной и гуманитарной сферах, состоялись переговоры представителей бизнес-структур. Были представлены развернутые презентации о территориальных и экономических особенностях областей, перспективных направлениях расширения сотрудничества, открытии совместных производств и обмене опытом. Сторонами была выражена готовность наладить сотрудничество в области животноводства и сельского хозяйства, рассматривается возможность создания в Самарской области современных и высокотехнологичных предприятий в сфере АПК, были обсуждены перспективы сотрудничества в сфере туризма и установления прямого

авиасообщения между регионами. Состоялось подписание соглашения о торгово-экономическом, научно-техническом, социально-культурном сотрудничестве Самарской и Западно-Казахстанской областей.

Приграничное сотрудничество помогает устранять неудобства границ, преодолевать отдаленное местоположение регионов и улучшать условия жизни приграничного населения. Это должно включать в себя все сферы жизни: гуманитарную, социальную, экономическую и инфраструктурную. Знание и понимание соседей столь же важны, как и развитие доверия. Приграничное сотрудничество Казахстана с субъектами Российской Федерации становится все более весомым фактором в формировании устойчивой системы взаимодействия с сопредельными областями. Оно служит созданию благоприятных условий и для личного общения граждан, позитивно влияет на создание по периметру границ пояса доверия и добрососедства, способствует ускорению интеграционных процессов в рамках СНГ.

Список литературы:

1. Омаров А. Д., Шалтыков А. И. - Интеграция Казахстана со странами СНГ - Қазақстан өндіріс көлігі - Промышленный транспорт Казахстана, 2017. - № 4
2. Ювица Н.В. - Опыт и перспективы приграничного сотрудничества Казахстана и России - Вестник ОГУ №8 (157) / август, 2013
3. http://www.business-bko.gov.kz
4. https://uralsk.mid.ru

ӘОЖ 06.61.01

«ШЕКТЕС МЕМЛЕКЕТТЕРДІҢ ШЕКАРА МАҢЫ ЫНТЫМАҚТАСТЫҒЫ» САНАТЫНЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ МАЗМҰНЫ

Сулейменова Н. Г., Махмудов А. Д.
Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

Аннотация: *Шекара маңындағы аумақтар субъектілерінің сыртқы экономикалық қызметін дамытуға, кедендік инфрақұрылымды жетілдіруге және өңірлердің экономикасын дамытуға ықпал ететін жағдайларды айқындайтын шекара маңындағы ынтымақтастықтың мазмұны ашылады.*

Негізгі сөздер: *шекара маңы ынтымақтастығы, кооперация, сауда, аумақтық шекаралар, шаруашылық жүргізуші субъектілер, мемлекеттік органдар, өңірлер, сыртқы сауда айналымы.*

ӘОК 332.024

АЙМАҚТЫҚ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҚАУІПСІЗДІКТІ НЫҒАЙТУ ЖОЛДАРЫ

Султанов Н.Г., Толебаева Б.Т., Тлесова Ж.А.
Батыс Қазақстан инновациялық - технологиялық университеті, Орал қаласы

Аннотация: *Мақалада жаһандану және Қазақстанның әлемдік экономикалық кеңістікке кірігуі жағдайында аймақтың экономикалық қауіпсіздігін нығайту жолдары қарастырылады.*

Негізгі сөздер: *экономикалық қауіпсіздік, өнеркәсіптік қауыпсіздік, азық-түліктік қауіпсіздік, энергетикалық қауіпсіздік, қаржылық қауіпсіздік, көлік қауіпсіздігі.*

Қазақстан экономикасы әлемдік экономикада болып жатқан күйзелістер жағдайында дамып келеді. 2019 жылдың басынан Қазақстан экономикасының өсімі орташа әлемдік көрсеткіштен жоғары болды. Қазіргі заманда әр ел өзінің экономикалық қауіпсіздігін нығайту жолдарын қарастыруда. Экономикалық қауіпсіздік - Қазақстан Республикасының ұлттық экономикасын оның нақты және ықтимал қауіптерге қарсы қорғаулы, орнықты дамуы мен экономикалық тәуелсіздігін қамтамасыз ететін жағдайы ретінде түсінілуі керек. Экономикалық қауіпсіздікті қамтамасыз ету - ел тәуелсіздігінің кепілі, қоғам өмірінің тұрақтылығы мен тиімділігіне және әлеуметтік-экономикалық прогресске қол жеткізудің шарты. Аймақтың экономикалық қауіпсіздігінің элементтері сурет 1 де келтірілген.

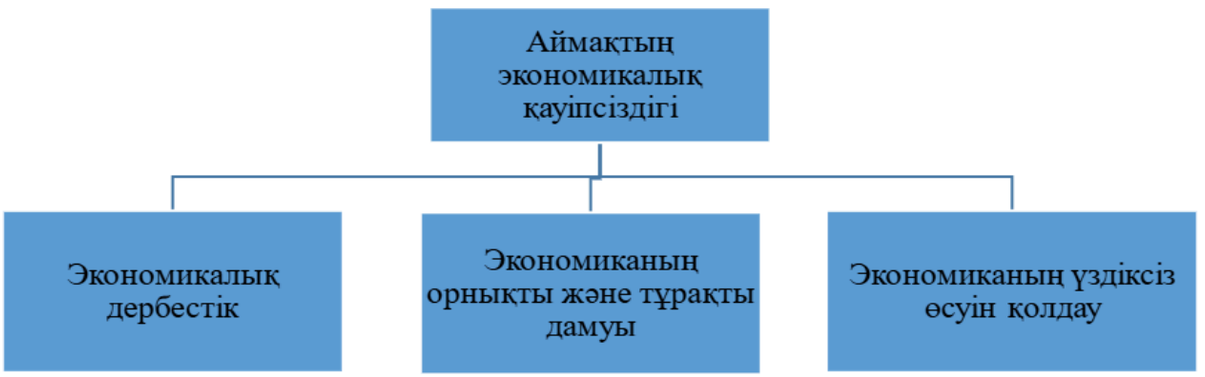

Сурет 1. Аймақтың экономикалық қауіпсіздігінің элементтері

Аймақтың экономикалық қауіпсіздігі үш негізгі элементі қамтиды:

- Экономикалық дербестік. Аймақтың экономикалық дербестігі оның экономикалық қорлармен (бірінші кезекте қаржылық қорлармен) қамтамасыз етілу деңгейін білдіреді, бұл дербес экономикалық саясат жүргізуге, аймақтың әлеуметтік - экономикалық қауіпсіздігін басқарудың нысандары мен әдістерін әзірлеуге мүмкіндік береді.
- Аймақтық экономиканың орнықты және тұрақты дамуы - аймақтың экономикасының әр түрлі әсерлерге қарсы тұру қабілеті, бастапқы күйіне тез оралуы немесе дамуының жоғары нүктесіне жетуі, халықтың өмір сүру

сапасын тұрақты өсіруді қамтамасыз ету және аумақтық шаруашылық кешеннің үздіксіз ұдайы қайта өндіруді қамтамасыз етуі.

- Аймақтық экономиканың үздіксіз өсуін қолдау - ғылыми-техникалық прогрессті іске асыру негізінде, жұмысты ұйымдастырудың прогрессивті нысандары мен әдістерін енгізу, инвестициялық және инновациялық қызметті реттеудің тиімді құралдарын жасап, тұтастай алғанда аймақ халқының қауіпсіз өмір сүру деңгейін қамтамасыз ету арқылы жүзеге асырылады.

Экономикалық қауіпсіздіктің құрамына қауіпсіздіктің келесі түрлері кіреді:

- Өнеркәсіптік қауіпсіздік – елдің бәсекелестікке қабілеттілігін қолдау үшін ең жаңа техниканы жасап шығарып және өндіру.
- Азық-түлік қауіпсіздігі – тұрғын халықтың тамаққа деген қажеттілігін сан және сапа жағынан қамтамасыздандыру мүмкіндігі.
- Энергетикалық қауіпсіздік - энергетикалық және минералдық-шикізат қауіпсіздігі елдің экономикалық қауіпсіздігінің маңызды құрамдас бөлігі болып табылады.
- Қаржылық қауіпсіздік – экономиканың қалыпты жұмыс жасауының кепілі болып табылатын елдің банк жүйесінің тұрақты жағдайы және дамуы. Қазіргі уақытта ұлттық және өңірлік деңгейлерде қауіпсіздік саясатының негізгі міндеті қаржылық қауіпсіздікті қамтамасыз ету механизмін құру.
- Көлік қауіпсіздігі - экономиканың көлік саласын дамыту арқылы мемлекет экономиканың және тұрғын халықтың автомобиль көлігі, темір жол, әуе, теңіз және өзен көлігі мен байланысты қызметтерге қажеттіліктерін қанағаттандыруды қамтамасыздандыруға қабілеттілігін, көлік инфрақұрылымын қалыптастыру және дамыту және сондай-ақ транзиттік әлеуеттің тұрақты дамуын және бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ету.

Өнеркәсіптік қауіпсіздікті қамтамасыздандыру жолын Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Кемелович Тоқаев өзінің Қазақстан халқына жолдауында: «Шикізатқа байланған менталитеттен бас тартып, экономиканы әртараптандыру. «Білім экономикасы», еңбек өнімділігін арттыру, инновацияны дамыту, жасанды интеллекті жаһандық дамудың негізгі факторларына айналды. ... Еңбек өнімділігінің нақты өсімін кем дегенде 1,7 есеге арттыруымыз керек.»,- деп анық көрсетті. [1]

Азық-түлік қауіпсіздігін нығайту жолы ауыл шаруашылығының әлеуетін толығынан пайдаланып өз елімізде де, шет елдерде де жоғары сұранысқа ие болып отырған экологиялық таза ауылшаруашылық өнімдерін өсіріп, өндіріп, өңдеп және өткізуді қолдау. Ауылшаруашылығының дамуына кедергі болып отырған факторлар: суармалы жерлердің, жайылымдар мен шабындықтардың жетіспеуі, асыл тұқымды мал, техника алуға қаржы жетіспеуі. Адал ас, таза су, таза ауа – денсаулық кепілі. Қазақстанда мал шаруашылығын дамыту үшін ірі қара малды да, қойларды да, әсіресе аналық малдарды тірілей сатпай тек ет немесе ет өнімдері түрінде сату керек.

Энергетикалық қауіпсіздікті көтеру үшін Қазақстанның барлық аймақтарын газдандыру, электрлендіру қажет. Мұнай мен газды шет елдерге шикізат күйінде сатпай, өңдеп сату қажет. Мұнайдан өндірілген дайын өнім (бензин, керосин, дизель отыны) шикізаттан 30 есе қымбат бағаланады.

Қаржылық қауіпсіздікті арттыру үшін квазимемлекеттік сектордың қайтарымын көбейту қажет. Квазимемлекеттік сектордың компаниялары түскен пайданы бөлгенде менеджерлерінің жалақысы мен сыйақыларын көбейтіп, ал мемлекетке төленуге тиісті дивидендті азайтып қоюы мүмкін. Ұлттық қордың халық игілігіне пайдалануын қатаң бақылауға алу қажет. Ұлттық валютаның тұрақтылығын қамтамасыздандыру қажет.

Көлік қауіпсіздігін арттыру мақсатында Қазақстанға жол салуды жақсарту, халықаралық стандарттарға сәйкес келетін қауіпсіз және ыңғайлы автомобильдерді шығару, теміржол, әуе және автомобиль, автобус көлігі паркін жаңарту керек. Қазақстанда соңғы жылдарда шет елдік авиакомпаниялар өздерінің рейстерін қысқартуы орын алды. Бұл біздің елдің шет ел авиакомпанияларына керосинді қымбатқа сатуына және аэропорттардың қызметтері үшін қымбат баға алуына байланысты. Көліктік қауіпсіздік Қазақстандағы туризмнің дамуын қамтамасыз етеді.

Аймақтардың экономикалық қауіпсіздігінің көрсеткіштерінің бірі бәсекеге қабілеттілік болып табылады. Жаһандық бәсекеге қабілеттілік индексінде (GCI) 2019 жылы Сингапур бірінші орынды иеленді, ал 2018 жылы Америка Құрама Штаттары бірінші орын алған болатын. Ұлттық қауіпсіздік стратегиясын әзірлеген және енгізген АҚШ бәсекеге қабілеттілік жағдайында 2018 жылы өз орнын жақсартты, ол 2017 жылы екінші орында болатын. Сингапур 2018 жылы екінші орынды иеленді, ол 2017 жылы үшінші орынға ие болған, Гонконг 2019 жылы үшінші орынға көтерілді. Ал 2015 жылғы 31 желтоқсанда қабылдаған Ұлттық қауіпсіздік стратегиясын табысты жүзеге асырған Ресей Федерациясы өз артықшылығын сақтайды және көбейтеді. РФ 2015 жылы 45-ші орыннан 2019 жылы 43-орынға көтерілді. Ресей қорғаныс-өнеркәсіптік, энергетикалық және азық-түлік қауіпсіздігіне назар аударады. Қазақстан 2015 жылы иеленген 42 орыннан 2016 жылы 53-орынға және 2017 жылы 57-орынға, ал 2018 жылы 59 орынға төмендеді. 2019 жылы Қазақстан 55 орынға тұрақтады. [2]

Экономикалық қауіпсіздіктің негізгі қатерлері:

- Бақылаусыз көші-қон процестері: мониторинг кезеңінде Қазақстанның көші-қон теріс сальдосы 2018 жылы -29121 адам. Қазақстаннан адамдар негізінен жұмыс іздеп және өмір сүру деңгейін көтеру үшін алыс жақын шет елдерге қоныс аударады. Көшіп кететіндердің көбі жастар және білікті мамандар.
- Демографиялық ахуалдың және халықтың денсаулығының нашарлауы.
- Стратегиялық ресурстарды елдің игілігіне жеткіліксіз қолдану.
- Инновациялық дамуға және инвестициялық қызметтің өсуіне кедергі келтіру.
- Капитал мен тауарларды, малды елден тыс шет елдерге бақылаусыз тасып кету, көлеңкелі экономиканың өсуі.
- Қаржы жүйесінің тұрақтылығының төмендеуі;
- Өнімді өндіруді азайту, өнімнің сапасын, бәсекеге қабілеттілігін төмендету, экспорт, транзит әлеуетін және өнімдер мен тауарлардың қолжетімділігін төмендету.
- Бағаның бақылаусыз өсіп азық-түлік және киім, аяқ киім, коммуналдық қызметтің, көлік билеттерінің қымбаттауы.
- Ұлттық валютаның ұдайы құнсыздануы.

Қазақстанның халқы бәсекелестікке қабілеттілікті арттыру үшін осы қатерлерді ескеріп экономикалық қауіпсіздікті арттыру жолдарын қарастырып, Президент Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауын іске асыруға белсенді қатысуға тиісті.

Әдебиет тізімі:

1. 2 қыркүйек 2019 Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы «Сындарлы қоғамдық диалог – қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі» http://www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtyn-kazakstan-halkyna-zholdauy
2. Global Competitiveness Report 2019 | World Economic Forum

УДК:332.024

ПУТИ УКРЕПЛЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ РЕГИОНА

Султанов Н.Г., Толебаева Б.Т., Тлесова Ж.А.
Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г.Уральск

Аннотация: *В статье рассматриваются пути укрепления экономической безопасности региона в условиях глобализации.*

Ключевые слова: *экономическая безопасность, промышленная безопасность, продовольственная безопасность, энергетическая безопасность, финансовая безопасность, транспортная безопасность.*

ӘОК 336.743

ҰЛТТЫҚ ВАЛЮТАНЫҢ ЭКОНОМИКАНЫҢ ДАМУЫНДАҒЫ РӨЛІ

Толебаева Б.Т., Жарылгасова Б.Т., Тулебаев Б., Хеммон Р.
Батыс Қазақстан инновациялық--технологиялық университеті, Орал қ.

Аннотация*: Экономиканың дамуында ұлттық валютаның тұрақтылығы зор рөл атқарады. Ұлттаық валютаны енгізу Қазақстан Республикасының Үкіметі мен Ұлттық банкке дербес экономикалық және ақша-несие саясатын жүргізуіне мүмкіндік берді. Ақша-несие саясатының басты мақсаты ретінді – ұлттық валютаның ішкі және сыртқы тұрақтылығын қамтамасыздандыру қойылған болатын. Ақша-кредит саясаты тиімділігінің жеткіліксіздігі еліміздің экономикалық дамуын тежейтін себептің бірі болып отыр.*

Негізгі сөздер: *Ұлттық валюта, экономиканың дамуы, жаһандану, ұлттық валютаның құнсыздануы, теңгенің құнсыздануы кімдер үшін тиімді.*

Қазақстанның ұлттық валютасының енгізілгеніне 2019 жылы 26 жыл болды. Президент Н.Ә.Назарбаев 1993 жылы қарашаның 12-ші жұлдызында «Қазақстан Республикасының ұлттық валютасын енгізу жөнінде» жарлыққа қол қойды. Осы жарлыққа сәйкес 1993 жылдың қарашасының 15-ші жұлдызында сағат 8 –де ұлттық валюта – теңге енгізілді.

Ұлттаық валютаны енгізу Қазақстан Республикасының Үкіметі мен Ұлттық банкке дербес экономикалық және ақша-несие саясатын жүргізуіне мүмкіндік берді. Ақша-несие саясатының басты мақсаты ретінде – ұлттық валютаның ішкі және сыртқы тұрақтылығын қамтамасыздандыру қойылған болатын.

Ресей совет рублі аймағынан кенет шығып, өзінің ресей рублін енгізгеннен кейін құнсызданған совет рублінің аймағында қалған Қазақстанның нарығына өз валюталарын енгізіп алған бұрыңғы Совет одағының құрамында болған елдерден совет рублі құйылып, дүкен сөрелеріндегі тауарларды сыпырып кетті. Осы жағдайда Қазақстан өз валютасын енгізіп экономикалық қауіпсіздігін қорғауға мәжбүр болды.

Теңге қолданысқа енгенде 500 совет рублінің құны 1 теңгеге есептеліп ауыстырылды. Ұлттық валюта енгізілгенде ол экономикаға үлкен әсер ете бастады. Тұрғын халықтың жинаған ақшасы Жинақ банкінде құнсызданып қалды және жинақтарды біраз уақыт тұрғын халыққа бергізбей «қатырып» тастады. Үйін 15000 рублге сатып ақшасын Жинақ банкіне салып қойған адамның қаражаты теңге ауысқанда небәрі 30 теңге болып қалды. Кәсіпорынның балансында тұрған бензовоз машинасының құны теңгеге көшкенде 160 теңге болды.

Ұлттық валюта елдің тәуелсіздігінің – шарты болып табылады. Жаһандану жағдайында әлемдік экономикаға кірігу үшін өзге елдермен сауда жасағанда ұлттық валютаның тұрақтылығы өте маңызды.

Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауында: «Ақша-кредит саясаты тиімділігінің жеткіліксіздігі еліміздің экономикалық дамуын тежейтін себептің бірі болып отыр.

Екінші деңгейдегі банктердің бизнеске кредит беру ісінің қолайлы әрі ұзақ мерзімді болуын қамтамасыз ету керек.», - деп атап өтті. [1]

Ұлттық валюта енгізілгеннен кейін жирма алты жыл ішінде ол неше түрлі экономикалық жағдайларда өзінің қызметін атқарып, жылдан жылға оның сатып алу қабілеті, АҚШ долларының теңгеге орташа жылдық айырбас бағамы, инфляция деңгейі өзгеріп отырды.

АҚШ долларының теңгеге орташа жылдық айырбас бағамы сурет 1 де келтірілген.

Сурет 1. АҚШ долларының теңгеге орташа жылдық айырбас бағамы [2]

АҚШ долларының теңгеге орташа жылдық айырбас бағамы жылдан жылға өзгеріп отырғанын және оның көбінесе өсу тенденциясына ие болғанын сурет 1 деректері айқын көрсетді.

Теңге енгізілген 1993 жылы АҚШ долларының теңгеге орташа жылдық айырбас бағамы 5,255 болса, 1994 жылы бұл көрсеткіш 35,64, 1998 жылы 78,3, ал 1999 119,52 болған.Теңге 1999 жылы девальваіияға ұшырады. Сол кезде Қазақстан халқының нақты ақшалай кірістерінің индексі қалай озгергенін сурет 2-ден көруге болды.

Сурет 2. Қазақстан халқының нақты ақшалай кірістерінің индексі

Қазақстан халқының нақты ақшалай кірістерінің индексі 1999 жылы өтен жылмен салыстырғанда 104,2 %, ал 2000 жылы 101,3 % болған. Демек Қазақстан халқының нақты ақшалай кірістерінің индексі девальвацияның әсерінен елеулі өспеген деп айтуға болады. 2009 жылғы девальвация орын алғанда Қазақстан халқының нақты ақшалай кірістерінің

индексі 96,9 % ға дейін төмендеген. 2014 жылы АҚШ долларының теңгеге орташа жылдық айырбас бағамы 179,19 болса, 2015 жылы бұл көрсеткіш 221,73, 2016 жылы 342,16 болды. 2014-2015 жылғы девальвациялар арасына бір жыл ғана салып келіп, олардың ықпалынан Қазақстан халқының нақты ақшалай кірістерінің индексі 2016 жылы өтен жылмен салыстырғанда 99,3%, ал 2017 жылы 99,1 % болып, демек өсудің орнына төмендеп кетті. Девальвацияның осындай кері әсерлері Үкімет пен Ұлттық банктің ақша-несие саясатына халықтың наразылығын өсіреді. Халықтың және кәсіпкерлердің АҚШ долларында екінші деңгейдегі банктерден несие алған бөлігі банктердің алдындағы қарыздарын төлей алмай банкротқа ұшырайды. Бұл екінші деңгейдегі банктердің де қызметіне кері әсерін тигізеді. Үкімет пен Ұлттық банктің Төр ағасы девальвация өткізгенде теңгенің құнсыздануы экономиканың дамуына жағымды әсер етеді, экспортқа товар шығарушы кәсіпорындардың саудасын жеңілдетеді, сондықтан өнеркәсіп өндіретін кәсіпорындар жедел дамиды дегенді айтады. Статистикалық деректер Үкімет пен Ұлттық банктің Төр ағасының сөздерін растай ма екен? Осыны Қазақстан Республикасының өнеркәсіп өнімінің физикалық көлемінің индексі арқылы сурет 3 -тің деректеріне сүйеніп зерттеуге болады.

Сурет 3. Қазақстан Республикасының өнеркәсіп өнімінің физикалық көлемінің индексі

Қазақстан Республикасының өнеркәсіп өнімінің физикалық көлемінің индексі сурет 3 деректері бойынша девальвациядан кейінгі жылдары қалай өзгергенін қарастырсақ, шынында да 1999 жылы өнеркәсіп өнімінің физикалық көлемінің индексі алдыңғы жылмен салыстырғанда 106,2 пайыз, 2000 жылы 122,1 пайыз құраған. Демек, 1999 жылдың девальвациясының өнеркәсіп өнімінің физикалық көлемінің өсуіне оң әсері болған сияқты.

2009 жылғы девальвациядан кейін 2009 жылы өнеркәсіп өнімінің физикалық көлемінің индексі алдыңғы жылмен салыстырғанда 102,7 пайыз, 2010 жылы 109,6 пайыз құраған. Бұл 2009 жылдың девальвациясының өнеркәсіп өнімінің физикалық көлемінің өсуіне оң әсері алдыңғы девальвациядан нашар болған.

Ал 2014 жылғы девальвацияның өнеркәсіп өнімінің физикалық көлемінің өсуіне оң әсері небәрі 0,3 пайыз болған. 2015 жылғы девальвацияның өнеркәсіп өнімінің физикалық көлемінің өсуіне әсерінен өнеркәсіп өнімінің физикалық көлемінің индексі алдыңғы жылмен салыстырғанда 2015 жылы 98,1 пайыз, 2016 жылы 98,1 пайыз құраған, демек өсудің орнына өшіп кеткен. Сонымен, осы деректер девальвациямен өнеркәсіп

өнімінің физикалық көлемінің индексінің арасында оң корреляцияның тығыз еместігін дәлелдейді.

2018 жылы Қазақстан Республикасының ұлттық валютасының АҚШ долларына ресми нарықтық бағамы 01.01.2018 -18.09.2018 жағдай бойынша сурет 4 те берілген.

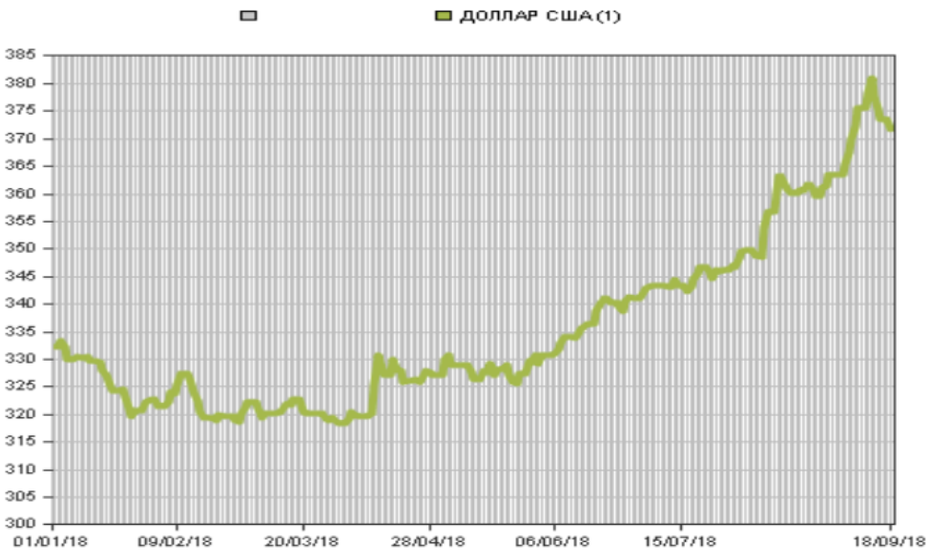

Сурет 4. Қазақстан Республикасының ұлттық валютасының АҚШ долларына ресми нарықтық бағамы 01.01.2018 -18.09.2018 жағдай бойынша [3]

4 –ші суретте көрсетілгендей, 2018 жылдың басында теңгенің АҚШ долларына шаққандағы айырбастау бағамы 335 теңгені құрады, ақпан айында ол 320 теңгеге ауысты, маусымнан бастап өсіп, қыркүйектің ортасында 380 теңгеге жетті. Бұл теріс үрдіс.

Қазақстан Республикасы үшін әлсіз ұлттық валютаның негізгі қауіпі - өндірісті модернизациялауға кесел келтіреді, өйткені машина мен техника импорты арқылы негізгі құралдардың жаңаруы қымбатқа түседі және кейде кәсіпкерлердің қаржысы шектеулі болғандықтан мүмкін емес болады. Сонымен бірге, Қазақстанның экономикасы дамыған елдерден өнеркәсіп пен аграрлық секторды, көлік пен ұлттық экономиканың басқа да салаларын жаңғырту үшін заманауи технологиялар мен технологиялардың импортына тәуелді екені құпия емес.

Қысқа мерзімді перспективада әлсіз ұлттық валюта тау-кен өндіруші компаниялар мен көмірсутектерді экспорттаушылар үшін пайдалы, себебі ол жергілікті шикізатты сататын компаниялардың пайдасын жоғарылатады және жергілікті жұмысшыларға арзан теңгемен еңбек ақы төлеу арқылы шығындарын төмендетуге және жергілікті материалдар мен қызметтерді сатып алуға арналған шығындарды азайтуға жол береді. Сондай-ақ, ұлттық валюта бағамының ауытқуы девальвация туралы алдын ала білетін банктерге және адамдарға пайдалы. Олар өз инсайдерлік ақпаратын пайдаланып ұлттық валютаны АҚШ долларына девальвацияның алдында айырбастауына сол арқылы пайда табуына болады. Банктер шетел валютасын сату

мен сатып алу бағамдарының айырмашылығынан пайда көреді. Ішкі табысқа сүйенетін теміржол және автомобиль көлігі, авиация, электр қуаты, жылу және суды жеткізушілер қысымға түседі, себебі олар негізгі құралдарды импорт арқылы жаңартып, ұлттық валютада табыс табады.

Ұлттық валютаның құнсыздануы импортқа бағдарланған, азық-түлік және азық-түлік емес көтерме саудамен айналысатын компаниялардың рентабельділігін төмендетеді. Саясатшылар мен кейбір экономистер ұлттық валютаның құнсыздануы халықтың өмір сүру деңгейіне әсер етпейді деп санайды, өйткені халық кірісін ұлттық валютада алады және жұмсайды. Еңбекақыны, зейнетақыны, жәрдемақыны алатын тұрақты табысы бар адамдар ұлттық валюта құнсызданғанда бұрынғыға қарағанда ақшаға аз тауарлар мен қызметтерді сатып ала алады, бұл олардың өмір сүру деңгейін айтарлықтай төмендетеді.

Әдебиет тізімі:

1 2 қыркүйек 2019 Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы «Сындарлы қоғамдық диалог – қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі» https://www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtyn-kazakstan-halkyna-zholdauy
2 Социально-экономическое развитие РК 1991 – 2017. Министерство Национальной Экономики Республики Казахстан Комитет по Статистике http://stat.gov.kz/
3 Национальный банк Казахстана. http://nationalbank.kz/

УДК 336.743

РОЛЬ НАЦИОНАЛЬНОЙ ВАЛЮТЫ В РАЗВИТИИ ЭКОНОМИКИ

Толебаева Б.Т., Жарылгасова Б.Т., Тулебаев Б., Хеммон Р.
Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г.Уральск

Аннотация: *Стабильность национальной валюты играет важную роль в экономическом развитии. Введение национальной валюты позволило Правительству Республики Казахстан и Национальному банку проводить независимую экономическую и монетарную политику. Основной целью денежно-кредитной политики является обеспечение внутренней и внешней стабильности национальной валюты. Недостаточная эффективность денежно-кредитной политики стала одной из причин сдерживания экономического развития нашей страны.*

Ключевые слова: *Национальная валюта, развитие экономики, глобализация, девальвация национальной валюты, для кого выгодна девальвация тенге.*

УДК 06.77.01

ПЕРСОНАЛДЫ БАСҚАРУДАҒЫ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ ЖӘНЕ ОЛАРДЫ УӘЖДЕУ КӨМЕГІМЕН ШЕШУ ЖОЛДАРЫ

Төлекбаева Д.С., Толебаева Б.Т.
Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

Аннотация: *Бұл мақала персоналды басқарудағы негізгі мәселелер қарастырылған және оларды уәждеу көмегімен шешу жолдары,қызметтік мотивацияға әсер ететін факторлар туралы айтылады.*

Негізгі сөздер: *персоналды басқару технологиясы, персоналды іріктеу, персоналдың әлеуеті, жалдау, іскерлік бағалау.*

Өзінің қол астындағы қызметкерлерін нәтижелі басқаруға қол жеткізу үшін, жетекшінің алдында, қызметкерлерінің жұмыс істеудегі талпынысын, ынтасын максималды ету мәселесі тұрады. Бұған жету үшін басшы қажетті жұмыс ортасын үйлестіру керек.

Қазіргі танда әлемнің дамыған елдері персоналды басқару саласында айқын стандарттар шығарды, басқаша айтқанда «Ойын ережелерін». Бұл стандарттарға азды көпті Америка, Европа, Азия елдері ұстануға тырысуда. Бұл жүйені қолданбау біздің ойымызша ақылға қонғысыз. Басқадан өзгешелену үшін ғана басқа үлгі мен стандарт құрып отырудың қажеті не? Бұл керек те емес, дайын үлгіні тек қана дұрыс қолданып үйрену қажет.

Технология жағынан әмбебап, мазмұны жағынан ұлттық – міне, бәлкім бұл біздің персоналды басқарудың үлгісі болар.

Әлемде кәсіпорынның нәтижелігін көтеретін тек үш жол бар, ол:

- Кәсіпорынның нарықтағы бәсекелікке төтеп беруі арқылы;
- Заңдық құқықтық нормалардың бұзылмауы арқылы;
- Персоналмен қызмет арқылы.

Алдыңғы екеуіне қарағанда соңғысы ең тиімді. Себебі, шығын аз жұмсалады және экономикалық қайтарым үлкен. Қазақстан үшін бұл тиімді келеді себебі, тұрғындардың көп бөлігінің әлеуеті (потенциалы) шетелдерге қарағанда дұрыс ашылмаған. Демек, оны әлі ашуға, өсіруге болады. Ал Гарольд Уильямстың танымал ережесіне сәйкес «Персоналдың потенциалы неғұлым жоғары болса, оған салған салымдардан пайда соғұрлым өседі».

Ал ендігі кезекте, потенциалды арттыру үшін персоналды уәждеуге тоқталсақ. Еңбек мотивациясы – бұл жұмыскерлердің еңбектік іс-әрекет арқылы қажеттіліктерді қанағаттандыруға деген ұмтылысы[1].

Бұл кезекте еңбек ресурстарын нәтижелі басқаруға болады деген тәсілдерге тоқталамыз. Оларды қолдану бағытына сәйкес беске топтастыруға болады:

1. Материалды ынталандыру.
2. Еңбек күшінің сапасын жақсарту.
3. Еңбекті ұйымдастыруды жетілдіру.
4. Персоналды басқару үрдісіне тарту.
5. Ақшалы емес ынталандыру.

Қазіргі таңда адам ресурстарын басқаруда мынандай мәселелерді атап көрсетуге болады[2]:

• Бұрыңғы теория мен практиканың негізіндегі жаңа (нарықтық) қызмет алаңы;

• Басқарушылық старегия қазіргі уақыттағы кәсіпорынның дамуының мақсаттарына жауап бере алмауы;

• Шаруашылық жүрізудегі ролді түсіну мен персоналды басқарудың орны, алға қойған шындығындағы көлемі мен мінезіне сәйкес келмеуі. Персоналды басқарудағы мирасқорлық қызметтің болмауы (Қазіргі қолда бар формалар ескірді, жаңа, адекватты уақытпен жағдайлардың әлі табылмауы);

• Персоналды басқару саласына ғылыми жобаларды, технологиялық зерттеулерді енгізу дұрыс жүргізілмеуі;

• Жұмыс берушілер керекті қызметкерлердің параметрлік «спецификациясын» дәл таба білмеуі, жұмыс орнына анализ жасау және жұмыс орнындағы квалификациялық талаптарды табу қабілетінің болмауы. Еңбек нарығындағы анализдерге және жұмыс күшіне деген бағаға есептерінің болмауы;

• Басқару субъектісі мен объектісінің менталитеті, нарыққа деген сезімталдықтың болмауы;

• Персоналдағы кәсіби-квалификациялық дайындық пен персоналды қайта даярлаудағы сапа мәселесі. Басқарушылардың көбі ЖОО-да нарықтық қатынастарды оқымаған, ал жаңа формациядағы отандық мамандар негізінде шетелдік оқулықтармен оқыған, және отандық менталитет пен нарыққа қарқынды көшуге бейімделмеген;

• Нарыққа қарсы күштердің іс-әрекеті (коррупция, қылмыс)

Қызметкерді нәтижелі еңбек етуге ынталандыру үшін:

1. Еңбекақының көлемі.
2. Күйзелісі аз немесе жоқ жұмыс.
3. Келешекте қызметтік жолмен көтерілу мүмкіндігі.
4. Басшымен тікелей қарым-қатынасы.
5. Кәсіпорындағы қызметкерлердің хабарландырылуы.
6. Еңбек жағдайы.
7. Сенімді, берік қызмет, ертеңгі күнге сенім әкелетін жұмыс.
8. Кең қауым құрметтейтін жұмысты орындау мүмкіндігі.
9. Қызмет бойынша әріптестермен қарым-қатынасы.
10. Өзіндік бастама мен дербестікті көрсету мүмкіндігі.
11. Қызметтің өзінің қабілетіне сай келуі.
12. Жұмыс беруші тарапынан қызметкердің денсаулығына деген көңілдің болуы аса маңызды роль атқарады[3].

Кесте 1. Қызметтік мотивацияға әсер ететін факторлар

Индивидуалды мінездеме	Жүргізілген қызметтің мінездемесі	Қызметтік жағдайдың мінездемесі
• Жынысы; • Жасы; • Білімі; • Квалификациясы; • Мекемедегі жұмыс істеу өтілі;	Атқарылатын қызметтің қиыншылығы мен жауаптылығы; Істеушіде бар дербестік дәрежесі;	➢ Ұйымдастырушылық мән мәтін ынталандыру жүйесі; ➢ хабарландырылу жүйесі;

➢ Қызметтік құндылықтар; ➢ Құрылудың бастауында болуы; ➢ Алдыңғы қатарлы қажеттіліктер	Соңғы нәтижеге деген жауаптылық дәрежесі; Қызметтік нәтижелерге қатысты кері байланыстың болуы; Орындалатын тапсырмалардың дәрежелерінің әр түрлілігі	➢ ұйымдастырушылық мәдениет; ➢ қалыптасқан басқару тәжірибесі; ➢ персоналды оқыту және дамыту; ➢ еңбек жағдайы; ➢ Тікелей қызметтік орта ➢ әріптестер (дәрежесі бойынша тең); ➢ бағынышты адамдар; ➢ басшылық

Осы мәселелерге көп көңіл бөлсе және оларды жұмысшыларды анкеталау көмегімен бұл сұрақтарға жауап тауып, өзінің кәсіпорынына енгізсе, онда кәсіпорындағы жұмысшылардың еңбек етуге деген ынтасы жоғарылайтыны сөзсіз. Кез-келген қызметкер жұмыс істеген кезде және жұмысқа орналасар кезде бұл мәселелерге көп көңіл бөледі. Себебі, адам өзінің әлеуметтік-экономикалық, материалдық жағдайын көтеру үшін жұмыс істейді.

Персоналды басқару үрдісін бүтін жүйе ретінде қарағанда кезде, одан негізгі элементтердің функцияларын көрсетуге болады[4].

• Ұйымдастырылу – кадрларды комплектілеудің көзін жоспарлау; тұрғындардың кадрларды қабылдау және қабылдау мерзімі жайлы хабардар болуы; кадрларды даярлауға бөлінген қаражат көлемі және т.б.

• Әлеуметтік-экономикалық – талаптар мен факторлар кешені, персоналды пайдалану мен тіркеп қоюды анықтау;

• Ұдайы өндірістік – оқу әдістемелік базасын ұйымдастырумен қамтамасыз ету, персоналды дамыту.

Кіршіксіз жұмыс төмендегідей болу керек:

• Мақсаттың болуы, яғни қандайда бір нәтижеге әкелу;

• Жұмыстың орындалуының маңыздылығы және оның әріптестерімен бағалануы;

• Жұмысшыға қызметтің орындалуы үшін шешім шығаруға мүмкіндік беру, яғни автономия болу керек (орнатылған шекте);

• Мекеме мен персоналдың арасындағы кері байланыстың болуы (еңбегінің нәтижелілігінің бағалануына байланысты);

• Жұмысшының көз қарасы бойынша әділ сыйақы тағайындау.

Қорытындылай келе персоналды басқаруда мотивацияның елеулі орын алатыны сөзсіз. Персоналға салынған салымдардың экономикалық жағынан үлкен қайтарылым болатынына көз жеткізген батыс кәсіпорындары бұл салаға көп инвестициялар жұмсайды. Әлемдегі нәтижелік жөнінде аса танымал консультант Уоррен Кристофер: «Адамдар мен кадрлық бағдарламаларға қанша салым салсаң да айырмашылығы жоқ, себебі соңында бәрібір кепілденген түрде бұдан да көп пайда табасың!» деген.

Әдебиеттер тізімі:

1 Архипова, Н.И. Управление персоналом организации. Қысқаша курс / Н.И. Архипова, О.Л. Седова. - М.: Проспект, 2016. - 224 б.

2 Веснин, В.Р. Управление персоналом в схемах: оқу құралы / В.Р. Веснин. - М.: Проспект, 2015. - 96 б.
3 Исаева, О.М. Управление персоналом: оқулық / О.М. Исаева, Е.А. Припорова. - Люберцы: Юрайт, 2016. - 244 б.
4. Кабанов, А.Я. Управление персоналом: теория и практика. Организация профориентации и адаптации персонала: оқу құралы / А.Я. Кабанов, Е.В. Каштанова. - М.: Проспект, 2015. - 56 б.

ӘОЖ 06.77.01

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ ПЕРСОНАЛОМ И ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ С ПОМОЩЬЮ МОТИВАЦИИ

Төлекбаева Д.С., Толебаева Б.Т.
Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г.Уральск

Аннотация. *В данной статье рассмотрены факторы, влияющие на мотивацию, основные проблемы управления персоналом и пути их решения.*

Ключевые слова: *технология управления персоналом, подбор персонала, потенциал персонала, наем, деловая оценка, конкуренция.*

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

ӘОК: 81:001.4

ҚАЗАҚ ЖӘНЕ АҒЫЛШЫН ТІЛДЕРІНДЕГІ РУХАНИ ПАРЕМИЯ ҚҰБЫЛЫСЫ

Ажгалиев М.К., Болатбекова А.Б.
Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қаласы

Аннотация: *Тіл білімінде қазақ және ағылшын тілін салыстыру, ұқсастықтары мен айырмашылықтарын саралау, -ол негізінен салғастырмалы әдіске жатады.Екі тілде де паремиялық бірліктер өте мол. Екі тілдегі паремияның негізі мақал-мәтелдер мен тұрақты сөз тіркестері тізбегінде жатыр. Мақалада қазақ және ағылшын паремияларындағы руханилықтың көрінісін мақал-мәтелдер негізінен көре аламыз.*

Негізгі сөздер: *паремия, мақал-мәтелдер, тұрақты сөз тіркестері, дін, туыстас емес тілдер, тілдегі тар ұғым, тілдегі табиғат*

Көркем сөз тәсілдерінің ішіндегі қуаттысы мен құнарлысы болып саналатын паремиялар тіл атаулының баршасына тән, өзіндік ерекшеліктерімен көзге түсетін универсалды құбылыс. Оның қызметі – өмір шындығын, барлық болмысты өзінде бейнелеп көрсету. «Паремиялардың жинақтарын құрастыру тәжірибесі паремиялардың лингвистикалық табиғатын зерттеп тануға жол ашты» (Н. Косенко, M. Kuusi). Бұл құбылысты арнайы зерттеуге байланысты ғылымда қалыптасқан пәнді паремиология деп атайды. Паремиология – паремияларды зерттейтін лингвистиканың бір саласы. Оған мақал-мәтелдер, қанатты сөздер, аңыз әңгімелер мен жұмбақтар кіреді. Бұл гректің paroimia – притча, proverbium, parabola сөзінен пайда болған. Paroimia деген нақыл, өсиет әңгіме, сөз деген ұғымда жұмсалады. Н. Пазяктың айтуынша паремиология паремиографияның бір бөлігі болған, кейін мақалдың теориялық зерттелуіне байланысты бөлек бір сала ретінде бөлінген. Паремия термині 1960-70 жылдардан бастап ғылыми басылымдардың беттерінде көріне бастады. Зерттеушілердің кейбіреулері терминнің шегін кеңейтіп, оның қатарына паремиялардан басқа жұмбақтар, ырымдар және анекдоттар, ертегілер де, аңыз әңгімелерді де кіріктірді (Г.Л. Пермяков). Басқа зерттеушілер (Э.Я. Кокаре) паремияларға шек қойып, оған тек қана мақалдарды, мәтелдерді, идиомаларды және фразеологизмдерді кіріктірді.

Паремия ұғымы шығуының екінші себебі дінге байланысты. Ол – ақыл үйреткіш сөз – «Священные писания» атты діни кітапта жиі кездеседі. Паремияны кешке шіркеуде оқиды. Кешкі қызметте бірнеше паремиялар оқылады: «И ты, Вифлеем: Ефрафа, мал ли ты между тысячами Иудиными? Из тебя произойдет Мне Тот, Который должен быть Владыкою в Израиле и Которого происхождение из начала, от дней вечных. Посему Он оставит их до времени, доколе не родит имеющая родить; тогда возвратятся к сынам Израиля и оставшиеся братья их. И станет Он, и будет пасти в силе Господней, в величии имени Господа Бога Своего, и они будут жить безопасно, ибо тогда Он будет великим до краев земли» (Библиологиялық сөздік).

Вифлеем – ежелгі қалалардың бірі. Ефрафтың үйі болып саналған. Өйткені бұл қаланың негізін салушының бірі Иуданың шөбересі (1 Пар. IV, 1-4) Ефраф болған.

Паремияны шіркеуде оқу салты Аллаға құлшылық етуден басталған. Преждеосвященный Дар Литургиясы кезінде оқылатын үлкен паремиялар сол ғасырдың куәгері болып саналады. Паремиялар көбінесе ұлы мерекелер кезінде оқылып сәйкес тақырыптарға бөлінген (Рождество Христованың, Богоматерьдің бейнелері т.б.). Бұған қатысты паремийник атты кітап та бар. Ежелгі орыс паремиялары XII-XIII ғасырларға жатады.

Паремиялардың шығу тарихы мен пайда болу жолдары, тілі жақын туыстас және туыстас емес халықтар үшін ортақтығы, логикалық сәйкестік, образдылық, бейнелеу тәсіліндегі шендестік т.б. толып жатқан мәселелер паремиологияның объектісіне жатады. Паремияларды мән-мағынасына және тұлғалық ерекшеліктеріне байланысты топтастыра зерттеу ерекше орын алады (Г.Л. Пермяков). Паремияны көптеген ғалымдардың зерттеу нысаны етіп алуы тілдік табиғатының кеңдігімен байланысты. «Қарапайымдылығы мен оңайлығына қарамастан мақалдар аса күрделі, семиотикалық және басқа мағыналық бірліктер екен» деген пікір қалыптасқан (М.А. Яколцевич). Тындаушының өмірлік тәжірибесіне, рефлективтік шындығына және интенциясына қарай әр паремия жағдаятқа байланысты әрқалай түсінік береді.

Қазіргі ғылымда мақал мен мәтелдің мағынасы паремияның мағынасын білдіреді. Біз диссертациялық жұмыста алға қойған мақсатымызға орай зерттеу нысаны ретінде тек мақал-мәтелдерді қарастырдық. Қазақ және ағылшын паремияларындағы руханилықтың көрінісін мақал-мәтелдер негізінде ашуға тырыстық.

Тілде паремиялық бірліктер өте мол. Зерттеулерге сүйенсек, тек орыс халқының ғана паремияларының саны осы ғасырдың отызыншы жылдары үш жүз мыңнан асқан. Паремиялар сөздің санымен, сөз тіркестерінің грамматикалық құрылымымен, синтаксистік және коммуникативтік түрлері және де басқа белгілерімен өзгешеленеді. Олардың бәрі тұрақты тіркестер немесе тілшілер айтқандай клишены көрсетеді. Шынында, тұрақты тек қана паремиялар емес, сонымен қатар әр түрлі фразеологиялық тіркестер, мыс., «темір жол», «дегенмен», «қас-жауы» клише болады. Паремияларға қарағанда бұл тілдік клише, паремиялар болса тілдің құбылысы ғана емес, олар өте күрделі туындылар саналады. Қалыптасқан қағида бойынша, тілдегі тіркестердің барлығы бір кезеңде дамыған, олар әртүрлі мағыналық даму сатысында тұрғандықтан біртұтас категория деп қабылданады. Бұл теорияның негізін салушы М.М. Копыленко мен З.Д. Попова.

Паремияларды фразеологияның құрамында да қарастыруға болады. Сондай-ақ, паремиялар фразеологияның қатарында қарастырылғанымен оларды қай топқа жатқызу керек екендігі туралы әрқилы пікірлер бар. Кейбір ғалымдар оны фразеологиялық бірлікке, біреулер фразеологиялық тізбекке жатқызады. Фразеология жеке пән болып қалыптасқалы бері фразеологизмдердің паремияларға қатысы туралы пікірлер қазірге дейін жалғасып келеді. Мұндай көзқарасты А.В. Кунин, И.И. Чернышева, Л.Ф. Козырева, С.Г. Гаврин, Л.А. Морозова, А.Д. Райхштейн және т.б. ғалымдар ұстанады. Сонымен қатар кейбір ғалымдар (Н.М. Шанский, В.А. Архангельский, В.Н. Телия, Г.Х. Ахунзянов, Р. Сарсенбаев, Ө. Айтбаев, Ф. Ахметжанова) фразеологизмдердің құрамына паремияларды енгізіп, оларды фразеологиялық сөйлемшелер деп атайды.

Паремиялардың тілдік табиғатын, олардың басқа тұрақты тіркестері мен ұқсастықтарын немесе ерекшеліктерін отандық тіл білімінде А. Байтұрсынов, Б. Адамбаев, Ә. Қайдар, С. Нұрышев, Ғ. Мұсабаев, М. Ғабдуллин, Ғ. Тұрабаева тәрізді

ғалымдар қарастырған. Жалпы және орыс тіл білімінде В.В. Виноградов, Н.Н. Амосова, М.Т. Тагиев, Н.М. Шанский, Л.А. Булаховский сынды ғалымдар өздерінің ұстанымдарымен, құнды пайымдауларымен, нақты теориялық түйін-тұжырымдарымен белгілі. Бұл жайында ғалым І. Кеңесбаев та өз пікірін ортаға салған.

Ол паремия мен фразеология арасындағы өзінің орынды пікірін білдіре келе, былай дейді: «Тілдегі мақал-мәтелдер тұрақты сөз тіркесіне жатады. Бірақ барынша тар ұғымда алынатын фразеологиялық тіркестер мен мақал-мәтелдер арасында көп айырмашылық бар. Мақал-мәтел фразеологизмнен өзінің сөз қолданысы, мағына жағынан ерекшеленіп тұрады. Ішкі мазмұны, сыртқы түрі жағынан мақал-мәтелдің фразеологиядан елеулі айырмашылығы бар. ФТ-пен кейбір ұқсастықтары болса да паремия сөз сараптаудың дербес түрі болып есептеледі. Демек, олардың өздеріне тән лексика – семантикалық, грамматикалық ерекше белгілер бар. Мақал-мәтелдің фразеологияға ұқсастығы ең алдымен компоненттерінің орнын әсте ауыстыруға болмайды. Едәуір зерттеушілер осы жағдайды еске ала отырып мақал-мәтелді тіпті фразеологияға енгізуді мақұл көреді. Бұл концепцияны қостауға болмайды» дейді академик І. Кеңесбаев өзінің «Қазақ тілінің фразеологиялық сөздігі» атты еңбегінде. Сөйтіп, паремия мен фразеологизмдердің айырмашылығын академик олардың мазмұны мен сыртқы тұлғасы арқылы ажыратуға болатындығын айтады. Ғалымның айтуынша «паремия үлгі-өсиет, нақылға жөн сілтесе, фразеологиялық тізбек тек атауыш – бейнелеу мәнінде келеді екен». Сондай-ақ ғалым паремиялар синтаксистік жағынан да фразеологиялық тізбектерге қарағанда анағұрлым күрделі жасалатындығына тоқталып өткен.

Р. Сарсенбаев ғалым І. Кеңесбаевтың пікіріне қарама-қайшылық білдіріп, паремияны фразеологиядан бөлмей қарастыруды жөн деп санайды.

Ғалымның айтуынша, паремияны кейбір ұқсастықтарына қарай тұрақты сөз тіркестерінің құрамына жатқызуға болады, өйткені олардың синтаксистік құрылымы тұрақты, яғни олардың сыңарлары өзгермей тиянақтылыққа қарай жөн сілтейді.

Әдебиеттер тізімі:

1. Пассов Е.И. Программа-концепция коммуникативного иноязычного образования. М.: Просвещение, 2000. – 173 с.
2. Ахметов Т.А. Ж.Баласағұнның педагогикалық идеялары // Пед. ғыл. канд. дәрежесін алу үшін жазылған дисс. – Алматы, 2003.
3. Баласағұн Ж. Құтты білік. – Алматы: Жазушы, - 1986. – 607 б.
4. Махмұт Қашқари. Түрік Сөздігі (“Диани лұғат-ит-түрік”) Аударған алғы сөзі мен ғылыми түсініктерін жазып, баспаға дайындаған Егеубай А.Қ. – Т. І, – Алматы, 1997; Т. ІІ, - Алматы, 1997; Т. ІІІ, - Алматы, 1998;
5. Қазақстан Ұлттық Энциклопедия // Бас редакторы Нысанбаев Ә. Т. І, - Алматы, 1998. - 719 б.

ӘОК: 81:001.4

ЯВЛЕНИЕ ДУХОВНОЙ ПАРЕМИИ НА КАЗАХСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Ажгалиев М.К., Болатбекова А.Б.

Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, город Уральск

Аннотация: *Сопоставление казахского и английского языков в языкознании, анализ сходств и различий, - в основном относится к сопоставительному методу.На обоих языках паремических единиц очень много.Основа паремии на двух языках лежит в цепочке пословиц и поговорок и устойчивых словосочетаний. В статье проявление духовности в казахской и английской паремияхмы можем увидеть в основе пословиц и поговорок.*

Ключевые слова: *паремия, пословицы и поговорки, устойчивые словосочетания, религия, не родственные языки, узкие понятия на языке, природа языка.*

ӘОК: 81,271

ҚАЗАҚ ЖӘНЕ АҒЫЛШЫН ТІЛДЕРІНДЕГІ ТҰРМЫСИ ТІЛ МӘДЕНИЕТІ

Ажгалиев М.К., Шанаева Д.Т.
БатысҚазақстанинновациялық-технологиялықуниверситеті, Орал қаласы

Аннотация: *Әлемде шындықты әр ұжым, әр ұлт өз биігінен таниды. Өз биігі дегеніміз ғасырлар бойы қалыптасқан ойлау ерекшелігі, дүниетанымы, сана-сезімі. Ұлттық мәдениеттің ең маңызды және күрделі құрамдарының бірі – тіл болып табылады. Шындықтың адам санасында қабылданып, ой елегінен өтіп, сөз болып қалыптасып, сөз тіркесі немесе сөйлем ретінде айтылу үрдісі нәтижесінде - әлем бейнесі тілде екінші көрінісін табады.*

Негізгі сөздер: *заттар мен құбылыстар, қазақ және ағылшын тілі, тұрмыстық тіл, ұлттық мәдениет, әлем мәдениеті*

Дүниетану үрдісінің қарышты қадамы, шексіздігі – заттар мен құбылыстар шексіздігіне тікелей байланысты. Дүниенің көркемдік таным нысанасы айқындала түскен сайын ғылым шеңбері де ұлғайып, тақырыптық ауқымы кеңейе бермек. Жаратылыс шындығын нақтылы тарихи кешен тұрғысында баймдап, оны сан-салалы, жан-жақты қамту – ғылыми таным құбылыстарына тән белгілер. Бұл тарапта тіл әлемінің ғалымдары адамзат меншігіне тиесілі ең тамаша құбылыс – күллі тіршілік иесіне, дүниедегі бар болмыс-бітімге атау беріп таңбалау және оларды дыбыстау мүмкіндігінің сырларын ұғыну арқылы тылсым кеңістік әлемін игеруді ниет тұтқан.

Әлем өрісінің, заман құбылысының әлі жете танылмаған аясы кең. Ғылым мен өнер көзге көрініп тұрған дүние болмысын да, жердің шалғай ғалам кеңістігін де нақты деректермен беріле зерттеп, мүмкіндігінше оларды адамзаттың өмір шындығына біртабан жақын, шынайы бейнелеуге ізгі талпыныстар жасауда.

Халықтың санасындағы дүниені бағалау, қабылдау, жалпы тіршілік-әлемге деген көзқарасы - ғасырлар бойы қалыптасқан философиялық ойлау мәнері, қоршаған әлемді қабылдау үрдістерінің нәтижесі және ұлттық құндылықтар әлемінің көрсеткіші деуге болады. "Нақты бір этникалық топтың тұлғалық терең мәні бар құндылықтар

құрылымына сәйкес күнделікті мінез-құлық пен жүріс-тұрысын қалыптастыруы ұлт ментальдылығын көрсетеді. Бұл құндылықтар тұлғаның бойына әлеуметтік тұрақтану үрдісінде – жанұясымен, туыстарымен, достарымен, яғни, өзін қоршаған ортадағылар тарапынан қабылданады" [1,11бб]. Сол менталитеттің бір көрінісі ретінде тілдің қарым-қатынас, экспрессивтік тағы басқа қызметтерінен өзге тарихи жинақталған реалий және абстракт ұғымдарды белгілейтін ұлттық-мәдени қызметін атауға болады.

Шындықты әр ұжым, әр ұлт өз биігінен таниды. Өз биігі дегеніміз ғасырлар бойы қалыптасқан ойлау ерекшелігі, дүниетанымы, сана-сезімі. А.Вежбицкаяның айтуы бойынша, тіл біріншіден, адамға қызмет ету үшін жаралған және әлемдегі объектілер мен құбылыстардың тілдегі барлық категориялары адамға бағытталып жасалған. Бұл - кез келген тілдің қасиеті. Екіншіден, кез келген тілдің ұлттық ерекшелігі бар және тілде тек табиғи немесе мәдени ерекшеліктер ғана емес, сонымен қатар, ұлттық мінез-құлықтың ерекшеліктері де айқындалады [2,с.21].

Біздің мақсатымыз – осы ерекшеліктердің себебін табуға әрекет жасау, оларға қандай фактор әсер етті немесе сол тілді жасаушы халықтың өзіне тән ақиқатты қабылдау қасиеттеріне байланысты болды ма, осы сияқты сұрақтарға жауап іздеу.

Тілдің қоғам өміріндегі маңызы туралы ғалым Қ.Аханов:"Адам санасында шындық өмірдің бейнеленуі тілсіз іске асуы мүмкін емес. Тіл біздің ойымызды білдіре отырып, қоршаған шындық өмір жайындағы біліміміздің сақтап жеткізуші болып есептеледі. Тіл объективті дүниедегі заттар мен құбылыстар, олардың сапа, белгілері және бір-бірімен қарым-қатынасы туралы қандай бір ойды болса да айтып жеткізуге икемді келеді" деп жазады [3,50бб].

Адам дүниедегі бір затты тілдегі сөздермен белгілейді, ал тілдік бейнесі жоқ, тосын дүниені немесе затты қабылдау санаға қиын соғады. Әлемнің адам санасындағы бейнесі тілдегі бейнелермен, яғни сөздермен өте ұқсас, көп жағдайда олар бірін-бірі қайталайды.

Әр ұлттың, халықтың санасында әлем бейнесі сыртқы және ішкі факторларға байланысты әр түрлі болғандықтан, тілдегі ерекшеліктер де сан алуан. Сыртқы факторларға географиялық орта, әлеуметтік жағдай, шаруашылық түрі, діннің ықпалы, тарихи жағдай т.с.с. жатса, ішкі факторларға әдет-ғұрып, дүниетанымды, әдеп-шарттарын, жол-жосықты жатқызамыз.

Тілдегі әлем бейнесі, басқаша айтқанда, сөздердің қоршаған дүниені белгілеп атауы қандай жағдайларға байланысты жүзеге асады деген сұраққа көптеген ғалымдар осы уақытқа дейін жауап іздеуде. Бұл тақырыпқа байланысты зерттеулер тілдің әлемді танудағы қызметін жан-жақты қарастыратын әр түрлі пікірталас тудыруда.

Л.О.Чернейконың еңбегінде тілдің философиялық табиғатын, шындықты (реальность) бейнелеу сапасын, абстракт атауларды когнитивтік тұрғыдан қарастырады: "Сепир – Уорф гипотезасының тұжырымдары көптеген зерттеулерге жол ашты, нәтижесінде бірқатар этностық мәселелер шешімін тапты, көптеген деректер дәлелденді, нақтыланды. Бұдан мынадай қорытынды шығады: ұжымдық сана дыбыстық атауы жоқ дүниені, затты, құбылысты, нәрсені танымайды, "көрмейді", ал сана арқылы тану лексика-семантикалық деңгейде алатын болсақ - семантикалық кеңістікке, тілдің құрылымына, сөздердің санына және олардың меңгерілу түріне байланысты" [4,с.10]. Чернейко ақиқат (действительность) – және шындық (реальность) ұғымдары туралы мынадай түсінік бар екендігін айтады: ақиқат деп санадан тыс, белгісіз дүниені айтамыз, ал шындық санамызға тәуелді, таныс дүние. Ақиқат дүние материалды және идеалды болып екіге бөлінеді. Осы тұста Г.В.Гактың пікірін айта кеткіміз келеді: "Ақиқаттың

кейбір элементтерінің тілде арнайы белгіленбеу себебі осы тілде сөйлеуші адамдардың санасында соған сәйкес түсініктің жоғына байланысты" [5,с.257]. Материалды дүниенің тілдегі бейнесі шындыққа жақын болуы мүмкін.

Әлем бейнесі әлемге деген белгілі бір көзқарастың бүтіндігін, жалпылығын білдіреді. Бұл туралы Э.Д. Сүлейменова: "Әлем бейнесі ұғымында бүтіндік белгісі бар және ол тілде адамдардың ұзақ қатынасы негізінде мәтін түрінде жүзеге асуы мүмкін. Жеке сөздердің табиғатында әлемнің тілдік бейнесі мүмкіндігінің жоқтығы, олардың қарым-қатынас қызметін атқару мүмкіндігі бомауымен барабар" деп жазады.

"Ғылымда ғылыми әдістер көмегімен жасалынатын әлем бейнелерімен қатар, дағдылы сана-сезім арқылы қалыптасқан ғылымнан тыс әр түрлі әлем бейнелері бар және олардың қызметі бүгінгі таңда аса өзекті болып табылады. Әрине, кез келген шынайы әлем бейнесі шындыққа біршама жақын немесе одан алыс теориялық көшірме, танымға тәуелсіз пайда болған болмыстың объективті байланыстары мен қарым-қатынастарының көрінісі".

Ұлттық мәдениеттің ең маңызды және күрделі құрамдарының бірі – тіл болып табылады. Шындықтың адам санасында қабылданып, ой елегінен өтіп, сөз болып қалыптасып, сөз тіркесі немесе сөйлем ретінде айтылу үрдісі нәтижесінде - әлем бейнесі тілде екінші көрінісін табады. Сондықтан, әлемнің бейнесі мен тіл екеуі өзара тығыз қарым-қатынаста. Осыдан келіп, әлемнің тілдегі бейнесі атты ұғым пайда болуы әбден заңды. Тіл білімінде әлем бейнесін көптеген ғалымдар зерттеу объектісі етіп алады. Осы бағытта біршама жұмыс жасаған ғалымдар - Б.А.Серебренников, Е.С. Кубряков, В.М.Постовалова, А.А.Леонтьев, Г.В.Колшанский, В.А.Маслова, Н.Ю.Шведова, Г.А.Брутян, Н.Г.Комлев, Э.Д.Сүлейменова, т.б. Бұл еңбектерде негізінен тілдің өмір сүруіндегі, дамуындағы, қызмет етуіндегі адамның рөлі қарастырылған.

Әлемнің тілдік бейнесі деген ұғым қазіргі таңда дүние жүзі бойынша көптеген ғалымдардың зерттеу объектісі болып келеді. Бұл мәселемен айналысу көне заманнан басталды деуге дәлелдер бар. Тек зерттеудің әр кезеңінде ғалымдар «әлемнің тілдік бейнесі» деген ұғым аясын кеңейтіп, тіл білімі ғылымына өз үлестерін қосуда.

Әдебиеттер тізімі:

1 Кадина Ж.З. «Мінез-құлық» концептісінің әлемнің тілдік суретіндегі көрінісі // ҚР-сы Ұлттық Ғылым Академиясының Хабарлары. Тіл, әдебиет сериясы. – 2007. – №3 (163). – 82-85 бб.

2 Столин В.В., Наминач А.П. Психологическое строение образа мира и проблемы нового мышления // Вопросы психологии. – 1988. – №4. – С. 34-46.

3 Керимбаева Д. Языковая картина мира казахских народных волшебных сказок: автореф. канд. филол. наук. – Алматы, 2008. – 31 с.

4 Тұрғынбаев Ә.Х. Философия. – Алматы: Білім, 2005. – 304 б.

5 Клепиков В.Н. Этическая культура школьников в контексте триады «Истина-Добро-Красота» // Педагогика. – 2006. – № 2. – С. 29-37.

ӘОК: 81,271

БЫТОВАЯ ЯЗЫКОВАЯ КУЛЬТУРА РЕЧИ НА КАЗАХСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Ажгалиев М.К., Шанаева Д.Т.

Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, город Уральск

Аннотация: *В мире истину каждая нация, каждый коллектив познает со своей высоты. Своя высота-это особенность мышления, мировоззрение, сознание, сформировавшееся напротяжении веков. Одним из важнейших и сложных компонентов национальной культуры является язык. В результате процесса, когда истина воспринимается в сознании человека, проходит переосмысление, формируется словосочетание, произносится как словосочетание или предложение – образ мира находит второе отражение в языке.*

Ключевые слова: *предметыиявления, казахский и английский язык, бытовой язык, национальная культура, культура мира.*

ӘОК: 81:001.89

АҒЫЛШЫН ТІЛІН ОҚЫТУ ҮРДІСІНДЕ БОЛАШАҚ МҰҒАЛІМДЕРДІ ДАЯРЛАУДЫҢ МАЗМҰНДЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Джанбаева А.Қ.
БатысҚазақстаниннновациялық-технологиялықуниверситеті, Орал қаласы

Аннотация: *Мақалада жоғары мектептегі оқыту үдерісінде болашақ шетел тілі пәні мұғалімдерін даярлаудың педагогикалық шарттары анықталады. Оқу мен тәрбие үрдісіндегі ағылшын тілін оқыту арқылы болашақ мұғалімдерді даярлаудың теориялық негіздері сөз болады.*

Негізгі сөздер: *оқыту үрдісі, мұғалімдер, педагогткалық үдеріс, философиялық шарт, педагогикалық зерттеу, педагогикалық негіз.*

Қазіргі уақыт талабына сай шетел тілінің пән ретінде қажеттілігі күннен күнге артып отыр. Ол қоғамның әлеуметтік-экономикалық, ғылыми-техникалық және жалпы мәдени алға басуында қозғаушы фактор болып табылады. Мұның өзі шетел тілін мектептерде пән ретінде оқытудың дәрежесін жоғарылатады. Қоғамдық құрылыстың барлық құрылымдары дамушы жүйе ретінде қарастырылғандықтан, олардың құраушыларының өзара байланысы, өзгерісі басқа элементтерге ықпалын тигізеді. Қоғамдық прогреске сәйкес білім беру мазмұны өзгерістер мен толықтыруларға ұшырайды.

Білім беру жүйесінде кеңінен қолға алынып жатқан іс-әрекеттің бірі жаңа қоғамға, сол қоғамның дамуына сәйкес адам тәрбиелеу мәселесі болып отыр.

Қазіргі таңда мектептегі өзгерістерге "жаңа тәрбие" ұғымына тән іс-әрекеттерді жатқызуда. "Жаңа тәрбие - педагогикада XIX ғасырдың аяғында реформаторлық педагогика шеңберінде пайда болған ағым. Жаңа тәрбие идеялары қоғамның мектеп (негізінен, орта мектеп) арқылы экономикалық, мемлекеттік және қоғамдық өмірдің әртүрлі салаларында белсенді қызмет атқаруға даяр, жан-жақты дамыған, бастамашыл адамдар даярлау тұрғысындағы қажеттеріне сай болды" [1, б.88].

Педагогикалық инновацияға, жаңа тәрбиеге даяр жаңа формация мұғалімдерін даярлау соңғы уақыттарда кеңінен айтылуда. С.И.Ожеговтың сөздігі бойынша "Формация - қоғамның даму тарихындағы белгілі кезеңі және сол даму кезеңіне тән құрылыс; көзқарастар, пікірлер жүйесі" ретінде анықталады [2, б.853].

Білім беру жүйесіне жаңалықты (инновациялық) үдерістердің енуіне байланысты жаңаша ойлауға қабілетті, жоғары мәдениетті, қоғам мен мектептің алдына қойылған міндеттерді айқын түсінетін жаңа формация мұғалімдерін кәсіби даярлау мәселесі көкейкесті болып табылуда.

Мұғалімдерге жаңа талаптар қойылуда:

- кәсіптік іс-әрекеттің жаңа әдіснамасын және технологиясын игеру;
- демократиялық идеалдарды тасымалдаушы ретінде педагогтың жеке тұлғалық сапаларын қалыптастыру;
- жаңа талаптар жағдайында (оқытудың жаңа технологияларын меңгеру мен білімі) оқытуға және ұдайы өзіндік білім алумен шұғылдануға даярлығын қалыптастыру;
- өзіндік және жауапты шешімдерді қабылдауға қабілетті педагогтік жеке тұлғаны қалыптастыру [3, б.185-189].

Жоғары мектептегі оқыту үдерісінде болашақ шетел тілі пәні мұғалімдерін даярлаудың педагогикалық шарттарын анықтау, алдымен шарттардың мазмұндық сипатын анықтау қажеттігі туындайды. Осыған сәйкес, “шарттар”, “жағдай”, “даярлаудың педагогикалық шарттары” ұғымдарының мәнін ашу керек. Орыс тіліндегі ”Условия” терминінің қазақ тіліндегі аудармасы “жағдай”, “келісімдік”, “ереже”, “шарт” немесе “талаптар” т.б. терминдерді береді [4]. Жалпы “педагогические условия” ұғымының қазақ тілінде “педагогикалық шарттар” ұғымы ретінде қолданыс тапқаны дұрыс болып табылады.

Шарт – объектінің өмір сүруі үшін, немесе әрекет етудің керекті базасы, негізі ретінде көрінеді. Педагогика ғылымында шарттарды объективті және субъективті деп ажыратады. Объективті шарттар мұғалімге байланысты емес, оған мемлекеттік оқу-әдістемелік құжаттар, оқушылардың жас және жеке дара ерекшеліктері, мектептің жұмысы және оны қоршаған ортаның нақты жағдайы қатысты болып табылады. Субъективті шарттарға мұғалімнің жеке тұлғалық қасиеттері мен шеберлігі, оқыту мен тәрбиелеу жөніндегі заңдар мен білімдер, оларды практикада қолдану ептілігі, оқу және тәрбие үдерісіне жағымды жағдайды мұғалімнің жасау және тәрбиеленушілермен дұрыс қатынасты орнатуы жатады. Кейбір кезде белгілі іс-әрекет түріне қабілетті субъективті жағдай шешуші мәнге ие болады [5].

Философтар шарттарды қажетті және жеткілікті деп бөліп қарастырады. Шарт оқиға салдарының, заттар өзгеруінің және әлемнің объективті құбылысын анықтаушы ретінде қарастырылады [4]. "Шарт", "жағдай" деген ұғымдардың қазақ тілінде бір мағынаны білдіре бермейді, сондықтан ғылыми зерттеулерде “педагогикалық шарт – педагогикалық жағдай” ұғымдарының синоним ретінде пайдаланылады.

"Шарт", "жағдай" ұғымдарының көптеген анықтамаларын талдау оларды былай жіктеуге мүмкіндік берді: біріншіден, бұл - белгілі заттың, дененің, өзін қоршаған ортаға, құбылыстарға қатынасын білдіретін философиялық категория, яғни, дене, зат жағдайға (шартқа) тәуелді, ал жағдай (шарт) – ол денеге, затқа сырттай ықпал жасайтын, объективті әлемнің алуан түрлі құбылыстары; белгілі құбылысты немесе үдерісті дүниеге әкелетін себепші күштен шарттың немесе жағдайдың айырмашылығы, ол –

пайда болған құбылысқа, нәрсеге, затқа - өмір сүретін және әрі қарай дамуға мүмкіндік беретін орта болуында;

Екіншіден, бұл - өзіне бір нәрселердің тәуелді жағдайы;

Үшіншіден, бұл - өмірдің, қоғамның қажеттілігіне орай қалыптасқан ережелер, ұстанымдар;

Төртіншіден, басшылыққа алынатын талаптар [4].

Педагогикалық үдерісті ұйымдастырудың өзіне тән шарттары болатыны заңды нәрсе, себебі оның өзіне тән мақсаты, міндеттері, мазмұны, атқару әдіс-тәсілдері, құралдары болады, сондай-ақ, нәтижесі өзінің мақсатына сәйкес келеді.

Жағдайлар деген ұғым факторлар ұғымымен де тығыз байланысты, себебі факторлар да бұрыннан қалыптасқан жағдайлар, олар дененің, заттың дамуына ықпал етеді.

Педагогикалық зерттеулерді талдау "педагогикалық шарт" ұғымын пайдалануда, оқыту мен тәрбиелеудегі жаңа - оның жекелеген бөліктеріндегі немесе бүтіндей мектептегі білім беруді жетілдірудегі келесі қадам ретіндегі практикаға ендірілген, педагогикалық эксперимент тәртібінде даярланған жаңа оқыту, тәрбиелеу, дайындау (әрекет ету) жүйесін сипаттауды талап ететіндігін көрсетеді.

"Педагогикалық шарттар" ұғымын ашу оны "педагогикалық негіздер" ұғымынан шектеу қажет. "Педагогикалық негіз" деп, кез келген педагогикалық жүйеге қатысты оқыту мен тәрбиелеуді түзудің негізгі жалпы сипаттамаларын мақсатты түсіну қажет.

"Педагогикалық шарт" ұғымы "педагогикалық жүйе" ұғымымен өзара байланыста және "педагогикалық шарттар" ұғымын пайдалану "педагогикалық жүйенің" бар болуында ғана белгілі мәнге ие болады. Педагогикалық шарттарды сипаттау, оның әзірлемесін даярлау жетілдірілген педагогикалық жүйесін тудыруға ұмтылғанда ғана мәні болады.

В.П.Беспалько кез келген педагогикалық жүйе құрылымының жиынтығы ретінде мыналарды анықтаған: 1 - оқушы; 2 - тәрбие мақсаттары (жалпы және жеке); 3 - тәрбиенің мазмұны; 4 - тәрбие үдерістері (жеке тәрбие мен оқытудың); 5 - мұғалім (немесе оқытудың техникалық құралдары); 6 - тәрбие жұмыстарын ұйымдастыру формалары; 7 – оқытудың нәтижелері. И.П.Подласый бұл жүйеге: 1 - басқару; 2 - құралдары; 3 - технологияны қосу керек деп біледі [5].

А.Ф.Амиров педагогикалық зерттеуіне сәйкес педагогикалық шарттарды өзара байланысты жүйе түзуші үш блокты: I блок - оқытудың әдіснамасын, соған сәйкес мақсаттарды, міндеттерді, ұстанымдары; II блок - оқу-танымдық іс-әрекеттердің мазмұнын, формаларын және әдістерін; III блок - ішкі және сыртқы танымдық ой түрткілер (мотивтер) жүйесін ұсынады [5].

Педагогикалық зерттеулерді талдаудың негізінде педагогикалық шарттар деп, педагогикалық жүйе құраушыларының мазмұндық сипаттамаларының жиынтығын және нәтижеге жету жолын түсінеміз. Зерттеуімізде біздер педагогикалық жүйенің кейбір элементтерін құрастыруды және соның негізінде оқу нәтижесін арттыру мүмкіндіктерін қарастырдық. Дәлірек айтқанда оқу іс-әрекетіне тоқталдық.

Әдебиеттер тізімі:

1.Бабанский Ю.К. Проблемы повышения эффективности педагогических исследований. – Москва. 1982, 190с.

2. Беркімбаева Ш.К. Жалпы білім беретін қазақ мектебіндегі оқу-тәрбие үрдісінің дамуы [1980-2000 ж]: Пед.ғыл. канд. ... дис. автореф. – Алматы, 2003.- 28.б.

3.Амиров А.Ф. "Педагогические условия политехнической направленности изучение основ наук в общеобразовательной школе" Автореф. канд.пед.наук. – М., 1993. - 17 с.

4. Қазақстан Республикасының 2015 жылға дейінгі білім беруді дамыту тұжырымдамасы //Қазақстан мектебі. 2004. №2. б. 3-17.

5. Құлекеев Ж. Тілдік қарым-қатынас – мәдениет айнасы //Қазақстан мектебі. 2004, №4. б.3-7.

6. Ермаханова Г. Нравственное воспитание школьников посредством казахской народной педагогики на уроке иностранного языка //Бастауыш мектеп, 2004. №12, б.32-34.

7.Джакупов С. М. Управление познавательной деятельностью студентов в процессе обучения. –Алматы: Қазақуниверситеті, 2002. –117 с.

8. Сыздықов О., Ортаев Б. Технология пәні мұғалімінің сабаққа даярлығының кейбір мәселелері //Қазақстан мектебі, 2006. N10.

9. Нышанова С.Т. Оқытуды жаңа технология негізінде жүзеге асырудағы кейбір мәселелер // Ізденуші, 2006. №1

ӘОК: 81:001.89

СОДЕРЖАТЕЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ В ПРОЦЕССЕ ПРЕПОДАВАНИЯ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Джанбаева А.Қ.

Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, город Уральск

Аннотация: *В статье определены педагогические условия подготовки будущих учителей иностранного языка в процессе обучения в высшей школе. Речь идет о теоретических основах подготовки будущих учителей через обучение английскому языку в процессе обучения и воспитания.*

Ключевые слова: *процесс обучения, учителя, педагогический процесс, философский договор, педагогическое исследование, педагогическая основа.*

УДК 373.1.013

ИГРОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ

Идрискалиева С.К., Койлыбайева Б.Ж
Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г.Уральск

Аннотация: *Статья посвящена использованию игровых технологий при обучении иностранным языкам. Игровые технологии являются одной из уникальных форм обучения, которая позволяет сделать интересными и увлекательными не только работу обучающегося на творческо-поисковом уровне, но и будничные шаги по изучению английского языка.*

Ключевые слова: *игровые технологии, активизация, стимуляция, интересный, познавательный, эмоциональный, разнообразие, творческий, усвоение, эффективность.*

Последние годы свидетельствуют о значительном повышении интереса к английскому языку. Он признан языком профессионального общения в разных сферах деятельности. В наши дни учителя пересматривают арсенал воздействия на умы, волю, эмоции, учащихся с целью их введения в богатый мир культуры и традиций страны изучаемого языка. Пересматриваются пути и способы формирования всех видов речевой деятельности: чтения, говорения, аудирования, письма.

Активизации учебного процесса, стимуляции познавательной деятельности способствует внедрению в процесс обучения, наряду с традиционными занятиями, игровых технологий. Игровые технологии являются одной из уникальных форм обучения, которая позволяет сделать интересными и увлекательными не только работу обучающегося на творческо-поисковом уровне, но и будничные шаги по изучению английского языка. Занимательность условного мира игры делает положительно эмоционально окрашенной монотонную деятельность по запоминанию, повторению, закреплению или усвоению информации, а эмоциональность игрового действия активизирует все психические процессы и функции. Другой положительной стороной игры является то, что она способствует использованию знаний в новой ситуации, то есть усваиваемый материал проходит через своеобразную практику, вносит разнообразие и интерес в учебный процесс. Причина столь повышенного в настоящее время интереса к различным рода играм – это отход от традиционных форм и методов обучения.

Игровая деятельность, являясь одним из методов, стимулирующих учебно-познавательную деятельность, позволяет использовать все уровни усвоения знаний. Процесс изучения иностранного языка способствует формированию творческой самостоятельности, т.к. в рамках данного предмета есть возможность использовать творческие задания и упражнения, которые требуют от учащихся самостоятельной работы и учат их пользоваться языковым материалом для выражения своих мыслей в диалогической и монологической речи. Особенность иностранного языка как предмета заключается в том, что учебная деятельность подразумевает иноязычную речевую деятельность, то есть деятельность общения, в процессе которой формируются, помимо знаний, иноязычные речевые умения.

Об обучающих возможностях использования игрового метода известно давно. Многие ученые, занимающиеся методикой обучения иностранным языкам, справедливо

обращали внимание на эффективность использования игрового метода. Это объясняется тем, что в игре проявляются особенно полно и порой неожиданно способности любого человека, а ребенка в особенности [1, с.35].

Психологические механизмы игровой деятельности опираются на фундаментальные потребности личности в самовыражении, самоутверждении, самоопределении, саморегуляции и самореализации.

В человеческой практике игровая деятельность выполняет следующие функции:

-Развлекательную (это основная функция игры – развлечь, доставить удовольствие, воодушевить, пробудить интерес);

-Коммуникативную (освоение диалектики общения);

-Диагностическую (выявление отклонений от нормативного поведения, самопознание в процессе игры);

-Игротерапевтическую (преодоление различных трудностей, возникающих в других видах жизнедеятельности);

-Самореализации (проявление способностей и скрытых возможностей);

-Межнациональной коммуникации (усвоение единых для всех людей социокультурных ценностей);

-Социализации (включение в систему общественных отношений).

Игру как метод обучения, передачи опыта старших поколений младшим, люди использовали с древности. В современной школе, делающей ставку на активизацию и интенсификацию учебного процесса, игровая деятельность используется в следующих случаях:

-в качестве самостоятельного метода для освоения определенной темы;

-как элементы (иногда весьма существенные) какого-то другого метода;

-в качестве целого урока или его части (введения, объяснения, закрепления, контроля и упражнения);

-Возможно использование игры при организации внеклассного мероприятия.

Игра всегда предполагает определенное напряжение эмоциональных и умственных сил, а также умение принятия решения (как поступить, что сказать, как выиграть). Желание решить эти вопросы обостряет мыслительную деятельность играющих. Положительным является и тот факт, что при этом ученик еще и говорит на иностранном языке. Из этого следует вывод, что игровой метод таит в себе богатые обучающие возможности. Ученики, естественно, над этим не задумываются. Для них игра, прежде всего – увлекательное занятие. Этим-то она и привлекает учителей, в том числе и учителей иностранного языка. Но значение игры невозможно исчерпать и оценить развлекательно-рекреативными возможностями. В том и состоит её феномен, что, являясь развлечением, отдыхом, она способна перерасти в обучение, в творчество, в модель типа человеческих отношений и проявлений в труде [2, с.124].

Особенностью игрового метода является то, что в игре все равны. Она посильна практически каждому ученику, даже тому, который не имеет достаточно прочных знаний в языке. Более того, слабый по языковой подготовке ученик может стать первым в игре: находчивость и сообразительность здесь оказываются порой более важными, чем знания в предмете [6, с.52]. Чувство равенства, атмосфера увлеченности и радости, ощущение посильности заданий – все это дает возможность ученику преодолеть стеснительность, мешающую свободно употреблять в речи слова чужого языка, снижается боязнь ошибок и благотворно сказывается на результатах обучения. Незаметно усваивается языковой

материал, а вместе с этим возникает чувство удовлетворения, ученик уже может говорить наравне со всеми.

Использование игрового метода обучения способствует выполнению важных методических задач, таких как:

-Создание психологической готовности учащихся к речевому общению;

-Обеспечение естественной необходимости многократного повторения ими языкового материала;

-Тренировку учащихся в выборе нужного речевого варианта, что является подготовкой к ситуативной спонтанности речи вообще.

Игровая форма занятия создается на уроке при помощи игровых приемов и ситуаций, которые выступают как средство побуждения, стимулирования учащихся. Ситуация может напоминать драматическое произведение со своим сюжетом, конфликтом и действующими лицами. [1,с.39]. В ходе игрового занятия ситуация может проигрываться несколько раз и при этом каждый раз в новом варианте. Но вместе с тем ситуация игры – ситуация реальной жизни. Реальность её определяется основным конфликтом игры – соревнованием. Желание принять участие в такой игре мобилизует мысль и энергию играющих, создает атмосферу эмоциональной напряженности. Несмотря на четкие условия игровой ситуации и ограниченность использования языкового материала, в ней обязательно есть элемент неожиданности. Поэтому для игры в определенных пределах характерна спонтанность речи. Речевое общение, включающее в себя не только собственно речь, но и жесты, мимику и т.д., имеет ярко выраженную целенаправленность. [3,с. 79].

Реализация игровых приемов и ситуаций при урочной форме занятий происходит по основным направлениям:

-Дидактическая цель ставится перед учащимися в форме игровой задачи;

-Учебная деятельность подчиняется правилам игры;

-Учебный материал используется в качестве её средства, в учебную деятельность вводится элемент соревнования, который переводит дидактическую задачу в игровую;

-Успешное выполнение дидактического задания связывается с игровым результатом.

Место и роль игрового метода в учебном процессе, сочетание элементов игры и учения во многом зависят от понимания учителем функций и классификаций различного рода игр.

Игры делятся по виду деятельности на: физические (двигательные), интеллектуальные (умственные), трудовые, социальные, психологические.

По характеру педагогического процесса выделяют следующие группы игр:

- Обучающие, тренировочные, контролирующие, обобщающие;
- Познавательные, воспитательные, развивающие;
- Репродуктивные, продуктивные, творческие;

-Коммуникативные, диагностические, профориентационные, психотехнические.

По характеру игровой методики игры можно разделить на: предметные, сюжетные, ролевые, деловые, имитационные, игры-драматизации.

Специфику игрового метода обучения в значительной степени определяет игровая среда: различают игры с предметами и без предметов, настольно-комнатные, на местности, компьютерные и с ТСО, а также с различными средствами передвижения. [7,с.62].

Если рассматривать игру с точки зрения целевых ориентаций, то в этом случае можно разделить игры на:

1.Дидактические, которые используют для расширения кругозора и познавательной деятельности. Они формируют определенные умения и навыки, необходимые для практической деятельности. В ходе их выполнения развиваются общеучебные умения и навыки, а также трудовые навыки.

2.Воспитывающие, которые воспитывают самостоятельность, волю, сотрудничество, коллективизм, общительность. Они формируют определенные подходы и позиции, нравственные, эстетические и мировоззренческие установки.

3.Развивающие, которые развивают мотивацию учебной деятельности, внимание, память, речь, мышление, воображение, фантазию, творческие способности, сопереживание, рефлексию, умение сравнивать, сопоставлять, находить аналогии и оптимальные решения. А. Н. Леонтьев считал, что «игра – свобода личности и воображения, иллюзорная реализация нереализуемых интересов». [5,с.144].

4.Социализирующие, приобщающие к нормам и ценностям общества, адаптирующие к условиям определенной среды, обучающие общению. По определению Л. С. Выготского: «Игра – пространство внутренней социализации ребенка, средство усвоения социальных установок». [4,с. 86].

Место игры на уроке и отводимое игре время зависят от ряда факторов: подготовки, изучаемого материала, конкретных целей и условий урока и т.д., например, если игра используется в качестве тренировочного упражнения при первичном закреплении материала, то ей можно отвести 15-20 минут урока. В дальнейшем та же игра может проводиться в течение 3-5 минут и служить своеобразным повторением уже пройденного материала, а также разрядкой на уроке.

Игра является средством создания ситуации общения. Используемые учебно-речевые игры отличаются от развлекательных тем, что они имеют второй план или узко методическую цель. Учебно-речевая игровая ситуация побуждает говорить и действовать по правилам игры в учебно-методических целях. Именно игра повышает и поддерживает интерес к общению. Могут быть выделены следующие виды учебно-речевых игр:

1) Грамматические игры, которые ставят перед собой цели научить учащихся употреблению речевых образцов, содержащих определенные грамматические трудности; создать естественную ситуацию для употребления данного речевого образца; развить речевую активность и самостоятельность;

2) Лексические игры, которые нацелены на то, чтобы познакомить с новыми словами и с их сочетаниями; тренировать в употреблении лексики в ситуациях, приближенных к естественной обстановке; активизировать речемыслительную деятельность; развивать речевую реакцию;

3) Фонетические игры, которые преследуют цели тренировать в произнесении иноязычных звуков; научить громко и четко читать стихи; разучивать стихотворения с целью их воспроизведения по ролям.

1. Орфографические игры. Цель данных игр – упражнение в написании иноязычных слов. Часть игр рассчитана на тренировку памяти, другие же основаны на некоторых закономерностях в правописании слов. Большинство игр можно использовать при проверке домашнего задания.

2. Аудитивные игры. Данные игры могут помочь достижению таких целей аудирования, как обучение пониманию смысла однократного высказывания; обучение выделению главного в потоке информации; развитие слуховой памяти и слуховой реакции. Важно, чтобы представляемые записи воспроизводили речь носителей языка. Запись же представляется однократно, в противном случае игра потеряет смысл.

3. Речевые игры. Данные игры способствуют осуществлению таких задач, как обучение умению выражать мысли в их логической последовательности; обучение практическому и творческому применению полученных речевых навыков, а также речевой реакции в процессе коммуникации.

Необходимо остановиться на ролевой игре. В методической литературе ролевая игра определяется как спонтанное поведение учащихся, их реакция на поведение других людей, участвующих в гипотетической ситуации. [8,с.30]. Ролевая игра – это своеобразный учебный прием, при котором обучаемый должен свободно говорить в рамках заданных обстоятельств, выступая в роли одного из участников иноязычного общения. Обязательным элементом игр является разрешение проблемной ситуации. Это улучшает мотивированность высказываний, делает их более аргументированными и эмоциональными. Ролевая игра, основанная на решении той или иной проблемы, обеспечивает максимальную активизацию коммуникативной деятельности учащихся. Поиск решения поставленной задачи обусловливает естественность общения. Постановка проблемы и необходимость ее решения служат также развитию критического мышления у учащихся. И, наконец, необходимость тщательного продумывания ситуации, поиска правильного решения развивает логическое мышление, умение аргументировать и контраргументировать, убеждать собеседника.

Эмоциональность игры отмечалась и А. Н. Леонтьевым [9, с.44]. Он писал, что в глубине генезиса игры, в самых её истоках имеются эмоциональные основания, которые, в свою очередь, зависят от того, в какой мере ребенку радостно играть, т.е. от того, насколько игра «хорошая» дает «радость созидания, радость творчества». Современными психологами утверждается, что действия в сфере «как будто», «если бы» радуют ребенка возможностью замещать предметы. Ребенок радуется в ней своим творениям, тому, что он действует в той или иной роли, создает постройки, придумывает сюжет, что он познает новое, экспериментирует, имеет возможность удовлетворить «наклонность к воображению».

Психологи доказали, что усилению эмоциональности способствует наличие сюжета. Эмоциональность игровой деятельности дает возможность дружеского общения, завязывание хороших отношений со сверстниками. Особая эмоциональность игры появляется в результате освоения общественного опыта людей, который дети могут наблюдать в деятельности.

Список литературы:

1.Алексеев Н. Г., Золотник Б. А., Громыко Ю. В. Организационно-деятельностная игра: возможности в области применения//Вестник высшей школы. 2007. №7. С. 30-35.

2.Бекбулатова Н. З., Садыкова Г. З. Коммуникативные игры и задания. Методические рекомендации для студентов младших курсов педагогических институтов/КГПИ. 2005.5 с.

3.Берн Э. Игры, в которые играют люди. – Изд. Современный литератор, 2007.

4.Выготский Л. С. Психология развития как феномен культуры/Под ред. М. Г. Ярошевского. - М.: Изд «Ин-т практ. психологии», Воронеж: НПО «МОДЭК», 2008.

5.Гальскова Н. Д., Никитенко З. Н. О взаимодействии учителя и учащихся на уроке иностранного языка//ИЯШ. 2007. №1.

6.Грановская Р. И. Деловые игры. - Л., 2008.

7.Истомина З. М. Развитие произвольной памяти у детей в дошкольном возрасте /З. М. Истомина//Вопросы психологии ребенка дошкольного возраста. – М.: ПИРАО. 2005. - С. 75-90.

8.Калимулина О. В. Ролевые игры в обучении диалогической речи//ИЯШ. 2007.№3.

9.Леонтьев А. Н. Психология общения: учебное пособие для студентов-психологов. – Тарту: Тартуский университет, 2005.

УДК 373.1.013

ШЕТ ТІЛДЕРІН ОҚЫТУДЫҢ ОЙЫН ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ

Идрискалиева С.К., Қойлыбайева Б.Ж.
Батыс - Қазақстан инновациялық - технологиялық университеті, Орал қ.,

Аннотация: *Мақала шетел тілдерін оқытуда ойын технологияларын қолдануға арналған. Ойын технологиялары білім алушының шығармашылық-іздеу деңгейіндегі жұмысын ғана емес, сонымен қатар ағылшын тілін үйрену бойынша күнделікті қадамдарды қызықты және тартымды етуге мүмкіндік беретін оқытудың бірегей түрлерінің бірі болып табылады.*

Негізгі сөздер: *ойын технологиясы, активизация, ынталандыру, қызықты, танымдық, эмоционалдық, әралуандық, шығармашылық, меңгеру, тиімділік.*

УДК 374

АНАЛИЗ НАУЧНОЙ ЛИТЕРАТУРЫ ПО ПРОБЛЕМЕ ИССЛЕДОВАНИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ПРИЕМОВ В ДИАЛОГОВОМ ОБУЧЕНИИ

Кузнецова А.Н.
Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г.Уральск

Аннотация*: Статья посвящена анализу педагогических приемов, учитывающих применение диалоговых стратегий, которые может применять современный учитель при освоении школьниками учебного материала. Автор исследует педагогические приемы, позволяющие более эффективно организовать процесс смыслообразования у подрастающего поколения.*

Ключевые слова: *диалог, диалоговая стратегия, диалоговая тактика, смыслообразование, дидактическое взаимодействие, диалоговое обучение.*

Известный французский философ и математик Р. Декарт в свое время сказал: «Определяйте значение слов, и вы избавите свет от половины его заблуждений». В этих словах подчеркивается большая важность для человека, изучающего или исследующего какую-то проблему, читающего незнакомую ему книгу, участвующего в дискуссии по какому-то новому для него вопросу. Начало устойчивого интереса педагогов и психологов к феномену диалогового обучения относится к 30-м гг. XX в. и связано с работами известного швейцарского психолога Жана Пиаже, в которых было показано, как, благодаря механизму диалога со сверстниками, ребенок избавляется от эгоцентрического мышления и учился принимать точку зрения другого. Требования научно-технического прогресса поставили перед педагогикой и психологией задачу изучения процессов принятия управленческих и творческих решений в группе. Здесь важную роль сыграли идеи Курта Левина в работе "Разрешение социальных конфликтов " [1] о влиянии групповых обсуждений и ситуативных факторов на изменение социальных установок. Исследования, проводимые в течение трех лет, показали, что групповой дискуссионный диалог повышает мотивацию и эго-вовлеченность участников в решение обсуждаемых проблем.

В качестве объекта диалога (обсуждения, дискуссии) могут выступать не только специально сформулированные проблемы, но и случаи (казусы) из профессиональной практики[2], показывающие, что помимо профессиональных, управленческих и научно-технических проблем, предметом диалога могут быть межличностные отношения самих участников группы. В этом случае сеть групповых взаимоотношений выступает как реальная учебная модель, с помощью которой обучаемые на личном опыте познают особенности процессов групповой динамики.

Диалоговое обучение (обсуждения, дискуссии, дебаты) – вид групповых методов активного социально-психологического обучения, основанных на общении или организационной коммуникации участников в процессе решения ими учебно-профессиональных задач. Дискуссионные приемы и методы, как показала наша личная практика, могут быть реализованы в виде диалога участников или групп участников[3].

Дискуссионный диалог может использоваться там и тогда, где наука или практика не выработала пока единой точки зрения, где существуют различные школы, подходы направления научного спора. Этот фактор должен быть, по нашему мнению обязательным атрибутом взаимодействия разных исследователей. В подготовке специалистов высшей школы диалоговое обучение, например, выполняет функцию формирования научного сознания[3], развития личностной позиции и ответственности за результаты научно-исследовательских изысканий, совершенствования умений и навыков общения и взаимодействия внутри профессионального сообщества.

При подготовке школьников, в работе с подростками и молодежью дискуссионный диалог, по мнению Кустобаевой Е.К., позволяет решать еще и воспитательные задачи формирования личностной гражданской позиции, которая неотделима от осознания того, что думает, как относится человек к происходящему, к тем или иным фактам и событиям прошлого, настоящего или будущего [1].

Поэтому чаще они применяются в процессе преподавания общественных гуманитарных дисциплин. Умение же вести научный диалог может быть отработано

исключительно посредством введения дискуссионных методов или их элементов в учебный процесс, где мнение педагога, автора учебника или учебного пособия чаще всего является непререкаемым. Любая необоснованная критика, а тем более высказывание собственной точки зрения рассматривается как проявление бескультурья и невоспитанности, попытка сорвать занятие. Обращение же к методам диалогового обучения снимает эти ограничения, повышает степень креативности учебного процесса, благотворно влияет на умы и сердца молодых людей, способствует развитию их сознательности и ответственности [1].

Проанализируем некоторые определения педагогических технологий в условиях применения диалогового обучения, которые мы применяли в исследовании. Подходы к определению данного понятия можно, в свою очередь, разделить на связанные с использованием в педагогическом процессе комплексе использования технического и человеческого ресурсов.

Так, В. П. Беспалько одним из первых предложил классификацию педагогических приемов по способам организации и управления познавательной деятельностью учащегося. Сочетание различных признаков взаимодействия учителя с учеником определяет следующие виды технологий (по В. П. Беспалько – дидактических систем): классическое лекционное обучение-«класс – учитель».; обучение с помощью аудиовизуальных технических средств«ученик – ученик», «учитель – автор», «ученик – автор»; система «консультант»; обучение с помощью учебной книги-«ученик – ученик», «учитель – автор», «ученик – автор»; система «малых групп»- «ученик – ученик», «учитель – группа», «ученик – группа»;групповые и дифференцированные способы обучения- «ученик – ученик», «учитель –ученик», «ученик – группа»; компьютерное обучение; система «репетитор» – индивидуальное обучение; «программное обучение», для которого есть заранее составленная программа[5].

В.П. Беспалько предложил свою концепцию проектирования педагогических приемов, описанных их в книге «Слагаемые педагогической технологии», где ученый дает определение педагогической технологии, как систематичное воплощение на практике заранее спроецированного учебно-воспитательного процесса и понимается как познавательный процесс или способ выполнения учебной задачи, включающий применение эвристических методов и системного анализа для улучшения обучения.

Педагогическая (образовательная) технология, по словам В.П.Беспалько, — это система функционирования всех компонентов педагогического процесса, построенная на научной основе, запрограммированная во времени и в пространстве и приводящая к намеченным результатам. Понятия «образовательная» и «педагогическая» технологии в значительной степени перекрываются. С одной стороны, понятие «образовательная технология» (технология в сфере образования) представляется несколько шире, чем понятие «педагогическая технология» (относящаяся к сфере педагогики), ибо образование включает, кроме педагогических, ещё разнообразные социальные, социально-политические, управленческие, культурологические, психолого-педагогические, медико-педагогические, экономические и другие смежные аспекты. Технологический подход к обучению предусматривает точное инструментальное управление учебным процессом и достаточно гарантированное достижение поставленных учебных целей. В процессе обучения можно выделить как минимум содержательную (чему учить), процессуальную (как обучать), мотивационную (как активизировать деятельность учащихся) и организационную (как структурировать

деятельность учителя и ученика) стороны. Каждой из этих сторон соответствует ряд концепций. Так, первой стороне соответствуют концепции содержательного обобщения, генерализации учебного материала, интеграции учебных предметов, укрупнения дидактических единиц и др. Процессуальной стороне — концепции программированного, проблемного, интерактивного обучения и др. Мотивационной — концепции мотивационного обеспечения учебного процесса, формирования познавательных интересов и пр. Организационной — идеи гуманистической педагогики, концепции педагогики сотрудничества, «погружения» в учебный предмет [3], концентрированного обучения и др. Все эти концепции в свою очередь обеспечиваются технологиями. Например, концепции проблемного обучения соответствуют такие его технологии: проблемно-диалоговое обучение; проблемно-задачное; проблемно-алгоритмическое; проблемно-контекстное; проблемно-модельное; проблемно-модульное; проблемно- компьютерное обучение. Обратим внимание на тот факт, что в целостном процессе обучения учителю необходимо применять сразу несколько приемов, обслуживающих различные его стороны. Но в реальной практике это положение не всегда реализуется. Дело в том, что зачастую учитель стремится, прежде всего, овладеть и применить в практике какую-либо одну технологию или отдельные привлекательные ее элементы. В этом случае нарушается принцип целостности: процесс обучения требует всестороннего его обеспечения различными технологиями, сами же технологии дают педагогический эффект только будучи целостными.

Другая классификация технологий обучения в диалоге дана в работах Ф. Я. Савельева, который рассматривает традиционные и инновационные технологии обучения, обусловленные основополагающей концептуальной основой, образовательной парадигмой. Он выделяет следующие группы технологий: по направленности действия – технологии обучения учеников, студентов, учителей, преподавателей, работников отрасли, государственных деятелей; по целям обучения; по предметной среде, для которой разрабатывается данная технология –для гуманитарных, естественных, технических и других дисциплин; по применяемым техническим средствам (технической среде) и педагогическим приемам; по организации учебного процесса – индивидуальные, коллективные, смешанные; по методической задаче – технология одного предмета, технология одного средства, технология одного метода, включающим прием непрерывного диалога: «ученик – ученик», «ученик – учитель».

Представляет интерес классификация педагогических приемов, предложенная В. Н. Максимовой, которая выделяет: структурно логические технологии, предусматривающие поэтапную организацию системы обучения, логическую последовательность постановки и решения дидактических задач на основе адекватного выбора содержания, форм, методов и средств обучения на каждом этапе с учетом поэтапной диагностики результатов; интеграционные технологии как дидактические системы, обеспечивающие интеграцию разнопредметных знаний и умений, различных видов деятельности на уровне интегрированных курсов, учебных тем, учебных проблем, уроков, других форм организации обучения; игровые технологии, которые включают дидактические системы применения различных обучающих игр, формирующих умение решать задачи на основе компетентного выбора альтернативных вариантов: занимательные, театрализованные, деловые, имитационные ролевые игры ,на основе диалога «ученик – ученик», «ученик – учитель диалогические технологии, представляющие собой форму организации и метод обучения, основанные на

диалоговом мышлении во взаимодействующих дидактических системах «ученик – ученик», «учитель – автор», «ученик – автор» [1,3].

Сущность диалогического общения видят в общении равноправных субъектов решения [1,2,4], связывая представление о диалоге с особой формой и целостной моделью совместной деятельности, с одним из способов соорганизации участников совместной деятельности педагога и учащихся ; рассматривают как смыслообразующий, смыслотворческий процесс, "передачу смысла себя"; как "особое системное целое" Однако, несмотря на то, что диалогическое отношение "пронизывает" весь процесс обучения, целенаправленного, специального приобщения учащихся к диалогу не ведется Почти во всех изученных нами подходах практически не встречается каких-либо конкретных технологий, методик организации диалога, не указываются возможные пути его реализации в учебном процессе; не обнаруживается реальных оснований, с помощью которых можно выделить педагогические приемы, адекватные диалогу как особой по содержанию и форме педагогической деятельности. Очевидным является то, что диалог как педагогическая форма пока еще не осмыслен и не описан: под его содержанием понимают все ту же традиционную передачу знаний, поэтому методика его организации напоминает методику традиционного урока. Все это обусловливает необходимость разработки диалога в учебном процессе на уровне его технологий.

В процессе изучения природы диалога, психологических механизмов проектирования, педагогических приемов организации диалога мы обращались к большому количеству психологической, философской, педагогической литературы, Основными источниками послужили труды Е.Н. Ковалевской [1] и Г.Н.Прозументовой [2], посвящённые проблемам организации диалога в педагогической деятельности, философские и психологические исследования М.М. Бахтина, Библера В.С., Ильина Е.Н.; Бодалева А.А.

Г.Н.Прозументова и Е.Н.Ковалевская отмечают, что педагогические приемы влияют на смыслодеятельность именно через способ соорганизации участников совместной деятельности (поляризацию, ценностную идентификацию, диалогизацию). Если педагог проявляет себя как авторитарист, то обязательно возникает поляризация участников совместной деятельности – это функционально-иерархическая соорганизация, рефлексии со стороны учеников нет. Если учитель ведет себя как лидер-«ученик – учитель – учитель», то в совместной деятельности возникает ценностная идентификация. Если педагог предстает как партнер, то есть тот, кто дает возможность ребенку проявлять, порождать личные переживания, новые смыслы и проявляет их сам, то возникает способ соорганизации – диалогизация смыслов участников совместной деятельности.

Другим важным условием создания диалога, по мнению Г.Н.Прозументовой и Е.Н.Ковалевской, можно считать целенаправленную работу педагога с развитием сознания детей (детей с аспектами ЗПР), когда учащиеся приобретают на уроке представления о чем-либо, вырабатывают навыки мышления и рефлексии. При этом, развертывая смыслодеятельность, учитель должен выступать организатором исследования, быть способным предоставить необходимую информацию, предположить различные способы анализа какой-либо ситуации. Его собственная точка зрения должна представлять собой равноправную позицию по отношению к членам группы. Только в этом случае возможно формирование личностной позиции каждого участника

коллектива, в котором возникает равноправный диалог, а ученик и учитель становятся единомышленниками.

Так, используя прием “слушать всем телом”, то есть принимая позу навстречу ученику – “глаза в глаза”, предъявляя положительно окрашенные жесты, которые говорят о его отношениях к ученику или к теме разговора, педагог тем самым выражает желание слушать, общаться, начать диалог. Поэтому эффективность этих приемов зависит не только от умения слушать ученика, но и от умения слышать его, от умения невербально показать понимание слов ребенка. При помощи приема “слышать ребенка”, который основывается на таком психологическом механизме, как идентификация, педагог стремится понять его состояние, сопереживает его чувствам, ориентируется на его цели и задачи. Используя обратную связь, он помогает ребенку раскрыть свои чувства и переживания. При этом обратная связь должна быть постоянной в ходе совместной деятельности и выражается в виде различных реакций на слова учеников. Такими реакциями могут быть простейшие нейтральные реплики, утвердительный наклон головы, выражение лица и тому подобное, которое одобряют ученика и вызывают желание продолжать смыслопорождение[3].

Педагогическая концепция А.Т. Болотова, как педагога, находящегося в постоянном диалоге, может быть представлена в виде парадигмы «цель-средства - результат». Цель - человек, знающий и стремящийся к исполнению своих обязанностей перед Богом, другими людьми и самим собой. Средства - воспитание и образование через ежедневное общение и совместную учебно-трудовую деятельность, учебные занятия, нравственные беседы. Результат - развитая гармоничная личность, воспроизводящая просветительский идеал человека: высокообразованный, культурный, творческий человек, обладающий эстетическими чувствами и потребностями, стремящийся к изучению окружающего мира и природы; убеждённый христианин с твёрдой морально-нравственной и гражданской позицией, способный служить своему Отечеству научной, литературной, творческой или государственно-административной деятельностью. [6]

Владение высокой культурой речи является важным условием профессионального успеха личности. Неправильная, примитивная речь может пагубно сказаться и на оценке профессиональной деятельности молодого человека. Культура речи - сложное и многоаспектное явление, поэтому в процессе исследования мы рассматривали несколько областей научного знания: вопросы культуры речи с точки зрения педагогики (педагогического диалога), психологии образования, эстетики, языкознания, литературоведения. Основу формирования высокой культуры речи составляет существующее в сознании человека представление о речевом идеале, образце, в соответствии с которым и развивается нормативная богатая речь. Подлинными речевыми образцами для школьников являются литературные художественные тексты, являющиеся моделью для создания диалога, диалогового обучения, где образцом будет прежде всего повествование самого автора, а также воспитание в семье.

В предположении Иргалиева А.С., параллельно работам и исследованиям Болотова, в практической педагогической деятельности по следующим направлениям: семейное воспитание и образование, поднимается проблема воспитания, довольно актуального в современном мире. Ведь именно в семье, посредством постоянного диалога (дискуссии, общения), формируется основа личности. И в большей части

именно эта основа определяет мировоззрение человека в условиях формирования «идеально нормальной личности» [7,8].

Основными принципами работы для автора являются:

- принцип искренности, уважения и заинтересованности в общении, обсуждении с каждой семьей;

- принцип блага — каждая встреча с родителями должна нести благо, а не вред ребенку и семье;

- принцип объективной уникальности —каждая семья уникальна и неповторима, каждый член семьи заслуживает того, чтобы быть услышанным (диалог с Другим);

-принцип полезности полученной информации — работа с семьями учащихся должна быть направлена на повышение их психолого-педагогической компетентности в поддерживаемом диалоге.

Работа с семьями учащихся проводится по трем основным направлениям: психолого-педагогическое просвещение родителей; их вовлечение в учебно-воспитательный процесс; участие семей в контрольных классах, учитывая диалоговое обучение, в управлении этим процессом. При организации работы с родителями очень важно проводить интегрированные мероприятия, когда дети и взрослые собираются вместе, обсуждают поставленный вопрос, дискутируют, аргументируя свое мнение по проблеме. Таким образом создается единое воспитательное поле, родители приобщаются к реальной жизнедеятельности детей в школе, проживая вместе с ними определенные ценностные отношения. Для детей в эти моменты стирается граница между семьей и школой, и они начинают видеть единство мира. [7].

Передовые педагогические приемы характеризуются, в частности, отношениями равноправного сотрудничества и партнерства, заинтересованного диалога и взаимовлияния школы и семьи.

Анализ научной литературы позволил нам обнаружить противоречия, состоящее в том, что диалог((от греческого разговор, беседа) [10] – 1) форма устной речи, разговор двух или нескольких лиц; речевая коммуникация посредством обмена репликами в отличии от монолога как речи одного говорящего; 2) (перен.) переговоры, свободный обмен мнениями**)** как идеальная форма, идеальная цель (вербализованная в представлениях учителей) [1,2,3,9] и диалог как реальное деятельностное воплощение цели[7] - это два не совпадающих друг с другом феномена. Данное противоречие позволило сформулировать проблему исследования: педагоги испытывают потребность в диалоге как новой идеальной форме обучения, но не владеют технологией его организации в своей профессиональной деятельности. Связанная с этим ситуация непроявленности приемов организации диалога в педагогической практике обусловлена, с одной стороны, проблемой неосознанного (непрофессионального) отношения педагогов к организации учебного процесса, с другой - неразработанностью приема как особой педагогической категории в научной литературе. Даже тогда, когда педагоги осознанно подходят к построению совместной деятельности на уроке, они часто соотносят педагогические приемы с разным содержанием деятельности: идентифицируя свою деятельность с диалогом, вносят в ее содержание ценностно-соподчинительную связь [1]; отождествляют с "монстростроительством" [2,3] или проблемным обучением [9]. Неотрефлексированность педагогических приемов организации диалога для педагогов, обращающихся к нему в своей педагогической практике, в инклюзивном образовании, отсутствие существенных признаков, позволяющих фиксировать диалог в

реальном педагогическом процессе, приводит к подмене его "псевдоаналогом", который принципиально ничего в образовательной практике не меняет. Это обстоятельство дискредитирует диалог и лишает перспективы развития педагогических приемов дискуссионного обучения в учебном процессе.

Список литературы:

1.Кустобаева Е.К. Изучение личности школьника и классного коллектива. Психологическая служба школы. – Уральск, 1990.
2.Прозументова Г.Н. Школа совместной деятельности. Эксперимент: развитие цели воспитания в исследовательской деятельности педагогов школы. - Томск: Изд во Томск, ун - та, 1994. - 42 с.
3.Кузнецова А.Н Формирование речевой компетенции учащихся 5-9 классов общеобразовательной школы. // (Учебно-методическое пособие для учителей) -2019. - 53стр.;
4.Ковалевская Е.Н. Диалог в системе других форм деятельности // Личностно-ориентированное обучение в современной школе /Материалы научно-практической конференции 13-15 мая 1997 г. Северск. - С. 43-45.
5. Беспалько В. П./ Слагаемые педагогической технологии/. — М.: Педагогика, 1989. — 192 е.: ил.
6.Болотов А. Т. Детская философия / Подг. текстов, вступ. ст., коммент. Т. В. Артемьева, М. И. Микешин. — СПб. Петрополис, 2012. — 854 с
7.Иргалиев А.С. Семейное воспитание. Учебное воспитание. – Уральск, Полиграфсервис, 2012.
8.Иргалиев А.С. "Организация психолого-педагогической помощи детям -сиротам в условиях детского дома"2005
9. Кузнецова А.Н., Иргалиев А.С. /Психолого-педагогические проблемы формирования речевой компетенции у учащихся 5-9 классов //Вестник ЗКИТУ- 2019-С.120-124;

ӘОЖ 374

ДИАЛОГТЫҚ ОҚЫТУДА ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ТӘСІЛДЕРДІ ЗЕРТТЕУ МӘСЕЛЕСІ БОЙЫНША ҒЫЛЫМИ ӘДЕБИЕТТЕРДІ ТАЛДАУ

Кузнецова А.Н.
Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

***Аңнотация**: Мақала оқушылар оқу материалын меңгерген кезде мұғалім қолданатын диалогтық стратегияларды талдауға арналған. Автор тақырыптағы жаңа тақырыпты зерттеудің кезеңдеріне сәйкес, әртүрлі стратегиялардың нақты дәйектілігін, яғни мағынаны қалыптастыру үдерісін тиімді ұйымдастыруға мүмкіндік беретінін пайдалануға ұсынады.*

***Негізгі сөздер:** диалог, диалогтық стратегия, диалогтық тактика, сезім, қалыптастыру, дидактикалық өзара іс-қимыл, диалогты оқыту.*

ӘОК: 81,38

ҚАЗАҚ ЖӘНЕ АҒЫЛШЫН ТІЛДЕРІНДЕГІ СТИЛИСТИКАЛЫҚ РЕҢК ҚЫЗМЕТІ

Мырзахметова Ж.
Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қаласы

Аннотация: *Мақалада етістіктердің стилистикалық бояуының байлығы, сөздікті құрастырушылардың осы стилистикалық реңктерді анықтаудағы алуан түрлі концептуалды көзқарастары, олардың стилистикалық ықзметі сөз болады.*

Негізгі сөздер: *стилистика, стилистикалық реңк, тіл бірлігі, стилистика түрлері, экстралингвистика, етістік, сөздік, етістіктер стилистикасы*

Стилистика ғылымы – бүгінде тілтанымның өркендеп келе жатқан үлкен саласы. Соның ішінде, маңызды орын алатын зерттеу пәні – стилистикалық реңк (бояу) мәселесі.

Сөз бірлігінің стилистикалық реңкі сөздікте біртүрлі болып таңбаланғанымен, тілдесім барысында сөздің стилистикалық көрсеткіші тілдесім ситуациясына бейімделіп өзгеріп тұрады. Бірақ қалай болғанда да лексеманың негізгі стилистикалық бояуы сөздікте белгіленуі керек. Яғни, сөздікте тіл бірлігінің стилистикалық сапасын анықтайтын лексикографиялық белгілер болады.

Тіл бірлігінің стилистикалық бояуларының тілдегі және тілдесімдегі қызметі әркез бірдей емес. Олардың әрі сапалық, әрі статистикалық айырмашылықтары болады. Тіл қызметіндегі осындай құбылысты зерттеу үшін нақты тілдік және тілдік емес, мысалы, статистикалық әдістерді қолдану керек. Сонымен қатар, тілдік зерттеулердің нәтижелері әділ болу үшін салыстырмалы және салғастырмалы әдістерді қолданған жөн.

Зерттемеде сапалық және статистикалық ізденістер кеңінен орын алған. Стилистикалық маркерлену лексикалық бірліктердегі бір немесе бірнеше тарихи құбылмалы коннотативті мағыналарды білдіреді. Синхрониядағы коннотативті мағыналардың тұрақтылығы оларды стилистикалық реңктердің көмегімен сөздіктерде белгілеуге мүмкіндік береді. Сонымен бірге, стилистикалық реңктер коннотативті мағыналардың қатал және объективті бірлігін және тілдік интуиция мен жеке тәжірибелерге негізделген тіл білімі ғалымдардың субъективті бағаларын білдіреді. Бұл жағдай стилистикалық реңктердің әртүрлі сөздіктердегі презентациясының белгілі бір айырмашылықтарға және сөз қатарларының (біздің зерттеуімізде етістіктердің) стилистикалық квалификациясының тура келмеуіне әкеліп соғады.

Сөздердің стилистикалық сипаттамасының негізгі принципін екіге бөлуге болады: эмоционалды-экспрессивті және функционалды-стильдік стилистикалық бояу түрлері.

Сөздіктегі статьяларда атау сөздің экстралингвистикалық және нақты лингвистикалық ақпараты ұсынылады. Сөздіктегі стилистикалық реңктер сөздің тілдік компонентін ықшамды, белгілі түрде көрсетеді, көп жағдайда олар сөздіктің анықтама бөлімінде түсіндірілетін (қысқартылып алынған) шартты белгілер арқылы беріледі.

Стилистика барлық тілге ортақ сала болғанымен, әрине, әртүрлі құрылымдық, жүйелік, генетикалық жағынан жақын емес, түрлі типологиялық топтарға жататын тілдердің стилистикалық ерекшеліктерін салыстыру және салғастыру оңай емес. Дегенмен, зерттелген сөздіктерде әр тілдің өзіне ғана лайықты маңызды

айырмашылықтарымен қатар, екі тілдің сөздіктеріне ортақ бірқатар ұқсастықтар да анықталды. Бұл ұқсастықтар әсіресе, сөздіктегі стилистикалық бояу түрлерін анықтауда көрінді. Мысалы, *«әдеби» – «literary», «сөйлеу» – «colloquial», «диалект» – «dialect»*, т.б.

Сөздіктерде стилистикалық реңктер лексемаға, сөздің мағынасына, оның тіл мен сөйлесімдегі қызмет атқаруына сүйенеді. Сөз табы ретінде етістік грамматикалық және стилистикалық қасиеттердің үлкен потенциалымен сипатталады және түсіндірме сөздіктерде мағыналы орын алады. Түсіндірме сөздіктердегі етістіктердің стилистикалық бояуының презентациясы стилистикалық реңктер түрлерінің санымен де, жиілігімен де үлкен қызығушылық тудырады.

Етістіктердің стилистикалық бояуының байлығы, сөздікті құрастырушылардың осы стилистикалық реңктерді анықтаудағы алуан түрлі концептуалды көзқарастары бір етістіктің стилдік бояуын сөздіктерде біржақты анықталмауына алып келеді.

Жұмыс барысында зерттелген қазақ және ағылшын тілдері сөздіктеріндегі стилистикалық реңктер жүйесіндегі айырмашылықтар ең алдымен, осы сөздіктердің мақсаты мен міндеттерінің әртүрлі екендігіне және осы сөздіктерді құрастырушыларының бір стилистикалық теорияны ұстанбағандықтарына байланысты. Осындай айырмашылықтарды зерттеп, қазақ және ағылшын тілдерінің стилистика және лексикография салалары мамандарының арасында тіл бірлігінің стилистикалық реңктері жайында бір ғылыми көзқараста емес екендігін анықтадық. Сондықтан да лексеманың сөздіктердегі стилистикалық реңк арқылы презентациялануы жайында да бір түрлі концепция қалыптаспаған.

Сөздіктерді құрастырушыларының стилистикалық бояуды түсінудегі айырмашылықтары (эмоционалды-экспрессивті және функционалды-стильдік бояу түрлері) жалпы санын анықтауда ғана емес, стилистикалық сапасын (реңкін) анықтауда да айқын байқалады. Ондай жағдай біз зерттеген 1 томдық «Қазақ тілінің сөздігі» және 10 томдық «Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі»; ағылшын тілінің «Webster's New World Dictionary» сөздіктерінде де кездеседі. Мысалы, қазақ тілінің бір сөздігінде бір лексема көтеріңкі стильге кіріп, *«әдеби»* стилистикалық бояуды білдірсе, екінші сөздікте дәл осы лексема нейтралды болып, немесе *«кітаби»* стилистикалық бояумен белгіленеді, т.б. Ағылшын тілі сөздіктерінде де осындай жағдай орын алған.

Бұл құбылыс бірнеше себептерге байланысты. Ең басты себебі, тілдегі эмоционалды-экспрессивті стилистикалық бояу түрлерінің нақты сөйлесімдегі эмоционалды-экспрессивті стилистикалық бояу түрлерінің санына сәйкес келмейтіндіктен туындаған. Яғни, сөйлеушінің сөйлесім кезіндегі эмоционалды күйін білдіруінің бірыңғай болмауы – абыржу, ашулану, ызалану, сұқтану, қуаныш, т.б.; сөйлесімде тілдік бірліктің стилистикалық бояуының түрлері сөздіктердегі стилистикалық бояу түрлеріне қарағанда едәуір бай болады. Сонымен бірге, бір тіл бірлігі (ситуацияға, контекстке байланысты) әртүрлі стилистикалық бояумен маркерленеді. Сонымен, сөздіктегі стилистикалық бояулар жиынтығы нақты сөйлесім өміріндегі стилистикалық бояулар жиынтығынан артта жүреді.

Мысалы, қазіргі қазақ тілінің сөздіктеріне стилистикалық бояуы жоқ жаңа сөздер енгізілген. Әрине, нақты сөйлесім өмірінде бұл сөздердің алуан түрлі стилистикалық бояулары болуы мүмкін, бірақ сөздіктерде бұл сөздер нейтралды немесе *«жаңа»* деген стилистикалық маркермен белгіленуі ықтимал.

Қазіргі әдеби ағылшын тілінің негізгі төрт варианты бар. Олар: британдық ағылшын тілі, американдық ағылшын тілі, канадалық ағылшын тілі және австралиялық немесе

жаңа зеландиялық ағылшын тілі. Сондықтан, ағылшын тілінің осы негізгі төрт вариантынан бөлек көптеген диалектілері бар, мысалы: Br.E, US.E., Irish E., және т.б. Осындай стилистикалық реңктері бар сөздер сөздіктерде, көбінесе, тек жоғарыда көрсетілген маркерлермен ғана белгіленеді, ал бұл сөздердің өзіндік басқа да стилистикалық реңктері болуы мүмкін. Дегенмен, біз зерттеген ағылшын тілінің екі сөздігінің біреуінде ғана осындай сөздерге жекеше стилистикалық реңк түрлері берілген, мысалы: «Webster's New World Dictionary» сөздігінде *«Br. Slang»* (брит. жаргон), *«Br. colloq.»* (брит. сөйл.), *«Austral. colloq.»* (австрал. сөйл.), т.б.

Қазақ тілінде де жергілікті сөздер бар, бірақ сөздіктерде олар өте аз берілген. Сөздіктерде олар *«диал.», «жерг.»* деген маркерлерге ие болғанымен сөйлесім әрекетінде олардың стилистикалық реңктері бірнеше болады.

Қазақ және ағылшын тілдері сөздіктерінің (төрт сөздік – стилистикалық реңктердің түрлері мен саны, екі сөздік – белгілі бір стилистикалық бояуы бар етістік лексемаларының жиілігі) материалдары негізінде жасалған лингвостатистикалық талдау олардың жиілігінде бірнеше маңызды статистикалық айырмашылықтарды анықтады. Бұл статистикалық айырмашылықтар сапалық айырмашылықтарды, яғни зерттелген мәселенің стилистикалық аспектілерін (себебі, статистика – бұл құбылыс мазмұнының сандық көрінісі) сипаттайды.

Қазақ тілінің сөздіктерін өзара салыстырғанда біраз айырмашылықтар анықталды. Нақты бір лексеманың стилистикалық реңкін анықтаудан сөздіктегі анықтамалардың өзара келіспеушілігі байқалады. Мысалы белгілі біретістік 10 томдық «Қазақ тілінің түсіндірме сөздігінде» – *«сөйл.»* стилистикалық реңкімен белгіленсе, 1 томдық «Қазақ тілінің сөздігінде» – нейтр. немесе басқа бір стилистикалық реңк түрімен белгіленген. Екі сөздікте де ғылымның белгілі бір саласына тән екендігін көрсететін арнайы стильдік лексикографиялық белгілер басым. Қазақ тілінің түсіндірме сөздіктерінің екеуінде де осы салаға жататын сөздердің стилистикалық бояуы тереңінен көрсетілген. Ал, нақты стилистикалық белгілердің түрлері екі сөздікте де кемдеу. Сөздердің эмоционалды-экспрессивті бояуын көрсететін стилистикалық белгілерді тереңірек ашу керек еді. Мысалы, «қуаныш», «реніш», «өкініш», «қорқыныш» т.б.

Ағылшын тілінің сөздіктерін өзара салыстырғанда да біраз айырмашылықтар анықталды. «Webster's New World Dictionary» сөздігіне ғана тән стилистикалық белгілер тобында тіл бірлігінің қолдану жиілігін көрсететін стильдік белгілер бар. «Oxford Advanced Learner's Dictionary» сөздігінде мұндай стилистикалық реңктің белгілері кездеспеді. Сол сияқты «Oxford Advanced Learner's Dictionary» сөздігінде сөз бірлігінің ғылымның белгілі бір саласында арнайы жұмсалатындығын көрсететін стилистикалық белгілер бар. Жоғарыда аталған ағылшын тілінің «Webster's New World Dictionary» сөздігінде мұндай стилистикалық белгілер кездеспейді. Әрине, «Webster's New World Dictionary» сөздігінде белгілі бір ғылым саласына байланысты сөздер кездесті, бірақ сөздікте олардың стилистикалық реңкі анықталмаған.

Қазақ және ағылшын тілдері сөздіктеріндегі етістіктердің стилистикалық бояуының презентациясы лингвистикалық зерттеу нәтижелерінің талдауы, сөздіктердегі тек етістік лексемаларының ғана емес, сонымен бірге, сөздіктердегі басқа лексикалық бірліктерге де ортақ ғылыми қорытынды жасауға мүмкіндік берді. Себебі, статистикалық талдау етістіктің стилистикалық бояу түрлерінің нақты пайыздық көрсеткіші мен абсолюттік санын ғана шығарып қоймай, сонымен бірге әр сөздіктің стилистикалық және

статистикалық ерекшелігін, сөздіктердің материалын салыстырғандағы стилистикалық және статистикалық айырмашылықтарын көрсетті.

Зерттелген қазақ және ағылшын тілдері сөздіктерінде эмоционалды-экспрессивті стилистикалық бояуы бар етістік лексемалары сандық қатынаста функционалды-стильдік бояуы бар етістік лексемаларына қарағанда аз екендігі анықталды. Екі сөздікті салыстырғанда (1 томдық «Қазақ тілінің сөздігі» және ағылшын тілінің «Oxford Advanced Learner's Dictionary» сөздігі) эмоционалды-экспрессивті стилистикалық бояуы бар етістік лексемаларының салыстырмалы орта жиілігі 18%, ал функционалды-стильдік бояуы бар етістік лексемаларының салыстырмалы орта жиілігі 82%-ды құрайды.

Стилистикалық бояуы бар етістік лексемаларының осы екі түрі әр тілдің өзіндік ерекшеліктеріне байланысты лексиканың негізгі үш қабатына (көтеріңкі, нейтралды және төмендетілген лексика) бөлінеді. Зерттелген сөздіктердің арасындағы тағы да бір үлкен ерекшелік – етістік лексемаларының осы үш стильдің біреуіне қатысы. Мысалы, 1 томдық «Қазақ тілінің сөздігінде» эмоционалды-экспрессивті стилистикалық бояуы бар етістік лексемаларының көбісі 69%, (яғни 2/3 бөлігі) көтеріңкі стильге кіреді де, ал ағылшын тілінің «Oxford Advanced Learner's Dictionary» сөздігіндегі осы стильге кіретін етістіктердің басым көпшілігі (70%) керісінше, төмендетілген стильге кіреді, яғни бұл сөздікте етістік лексемаларының тек 1/3 ғана көтеріңкі стильге кіреді.

Функционалды-стильдік бояуы бар етістік лексемаларының сапалық-сандық көрсеткіштері де екі сөздіктің арасындағы айырмашылықтарды айқын көрсетеді. Осы стильге кіретін етістіктердің көбі 1 томдық «Қазақ тілінің сөздігінде» көтеріңкі стильге кіреді (71%), ал ағылшын тілінің «Oxford Advanced Learner's Dictionary» сөздігінде етістіктердің жартысы төмендетілген стильге жатады (49,5%).

Сөздіктерде берілген стилистикалық белгілердің классификациясы қазіргі кездегі қазақ не ағылшын тілдерінің сөз бірліктерінің эмоционалды-экспрессивті немесе функционалды-стильдік бояуларын толық көрсетпейді.

Қазіргі қазақ тілінде де, ағылшын тілінде де сөздердің эмоционалды-экспрессивті бояуы түсіндірме сөздіктерде толық түрде белгіленбейді. Біздің ойымызша, мұның себебі мұндай стилистикалық реңктердің, көбінесе, сөйлесім процесінде ғана кездесетіндігінде болса керек (интонация, дене қимылы, мимика т.б. арқылы.)

1 томдық «Қазақ тілінің сөздігінде» стилистикалық бояуға арналған лексикографиялық белгілер көп жағдайда тек туыс, ұқсас сөздердің бастапқы зат есіміне ғана берілген, ал ағылшын тілінің «Oxford Advanced Learner's Dictionary» сөздігінде бірдей стилистикалық реңк керек жағдайларда туыс сөз таптарының бәріне де берілген. Бұл жағдай сөздіктердегі стилистикалық реңкпен таңбаланған лексемалардың статистикалық көрсеткіштерінің алшақтауына себеп болды десек болады.

Сонымен, қазақ және ағылшын тілдері сөздіктеріндегі етістіктердің стилистикалық бояуы, оның осы сөздіктердегі презентациясы бірдей емес. Сөздіктердегі стилистикалық бояуы бар етістік лексикасы түрлерінің жиілігінде маңызды айырмашылықтар бар. Яғни, сөз таптарының лексикасында (біздің зерттеуімізде етістік лексикасында) стилистикалық бояудың түрлері тілдік деңгейде бөлек құрылады және осы құрылыс сөздіктерде стилистикалық реңк арқылы көрінеді. Бұл көрініс әр кезде біркелкі болмайды, себебі ол жалпы сөз таптарының және жеке етістік лексемаларының стилистикалық бояуы тұрақты бола алмайтын ситуативті сөйлесім стилистикасы нақты көрінісін көп жағдайда ескере алмайды. Осыған байланысты бұл жерде нақты сөйлесімнің барлық стилистикалық өзгешеліктерін ескеріп, олардың статистикалық

сипаттамалары мен сөйлесімдік ситуативті модельдерін шамамен көрсете алатын лексикографиялық стилистикалық реңктер жүйесін құру мәселесі маңызды болып тұр.

Қорыта айтқанда, қазақ және ағылшын тілдері түсіндірме сөздіктеріндегі етістік лексемаларының стилистикалық реңктерін салғастыруа талдау генетикалық жағынан туыс емес, типология жағынан әртүрлі құрылымға енетін екі тілдің ерекшеліктерін анықтауға үлкен үлес қосатыны сөзсіз. Зерттелген қазақ және ағылшын тілдері сөздіктерінің лингвостатистикалық талдауының қорытындысы тіл бірліктерінің сапалық және сандық сипаттамаларының бір-бірімен тікелей байланысты екендігін дәлелдеді.

Әдебиеттер тізімі:

1 Сыздыкова М.А. Сопоставительно-типологический анализ фразеологических единиц со значением глаголов речи (на материале русского и казахского языков): дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.20. – Алматы, 1995. – 137 с.

2 Томанов М. Қазақ тілінің тарихи грамматикасы. – Алматы: Мектеп, 1988. – 265 б.

3 Сыздықова Р. Қазақ әдеби тілінің тарихы. – Алматы: Ана тілі, 1993. – 320 б.

4 Сауранбаев Н.Т. Общие сведения о глаголах // Современный казахский язык: Фонетика и морфология. – Алматы, 1962. – С. 238-246.

5 Серғалиев М.С. Қазіргі қазақ әдеби тілінің грамматикалық құрылымы. – Алматы, 1983. – 41 б.

6 Балақаев М., Сайрамбаев Т. Қазіргі қазақ тілі. – Алматы, 1997. – 240 б.

7 Beard Adrian. Texts and Contexts: An Introduction to Literature and Language Study. – London: Routledge, 2001. – 176 p.

8 Bex Tony, Michael Burke and Peter Stockwell. Contextualized Stylistics. – Amsterdam:

ӘОК: 81,38

УСЛУГИ СТИЛИСТИЧЕСКОГО ОТТЕНКА НА КАЗАХСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Мырзахметова Ж.

Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, город Уральск

Аннотация: *В статье рассматриваются богатства стилистической окраски глаголов, различные концептуальные взгляды составителей словаряв определении этих стилистических оттенков, их стилистическая функция.*

Ключевые слова: *стилистика, стилистический оттенок, единство языка, виды стилистики, экстралингвистика, глагол, словарь, стилистика глаголов*

ӘОЖ 16.21.23

КӨПТІЛДІ БІЛІМ – КӨП МӘДЕНИЕТТІ ТҰЛҒАНЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ӨЗЕГІ

Утебаева А.Х., Макашева Ф.Н., Қойлыбайева Б.Ж.
Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

Аннотация: *Бұл мақалада әрбір мемлекеттің экономикалық,парасаттылық және мәдени деңгейі білім саласының прогрессивті даму мүмкіндігіне байланысты екендігі атап көрсетілген. Көптілді білім-көп мәдениетті тұлғаны қалыптастырудың өзегі.Әлемдік білім кеңістігінің жетістіктерін терең меңгеріп,өз қабілетін таныта алатын,жан-жакты дамыған,бірнеше тілді меңгерген жоғары интелектуалды тұлғаны қалыптастыру білім беру жүйесінің басты мақсаты.Бүгінгі таңда ағылшын тілі барлық сала мамандарының кәсіби міндетінің негізгі компоненттерінің бірі.Мақалада сонымен қатар өзге тілді үйретудің кейбір әдіс-тәсілдері берілген.*

Негізгі сөздер: *интелектуалды тұлға, прогрессивті даму, көптілді білім беру, жоғары білікті маман.*

Қай кезеңде болмасын, көп тілді меңгерген халықтар мен ұлттар алдыңғы қатарлы елдің қатарына кіріп, өзінің коммуникациялық және интеграциялық қабілетін кеңейтіп отырғаны тарихтан белгілі. Мәселен, ежелгі Мысырдың өзінде бірнеше тілді білетін мамандар иерархиялық сатымен жоғарылап, көбіне салық төлеуден босатылған көрінеді.

Қазіргі таңда әлемнің алпауыт мемлекеттері көп тілді, әсіресе халықаралық тілдерді меңгеруді маңызды міндет деп санайды. Сондықтан біз де өз халқымыздың қарыштап дамып, өркениеттен кенже қалмау үшін көп тілді меңгеруіміз қажет. Бұл заман талабынан туындап отырған қажеттілік. Себебі, бірнеше тілде еркін сөйлей де, жаза да білетін маман бәсекеге қабілетті тұлғаға айналатыны сөзсіз. Осы ретте, президентіміз Н.Ә.Назарбаевтың: «Қазір біз балаларымыз қазақ тілімен қатар, орыс және ағылшын тілдерін де белсенді меңгеру үшін жағдай жасауға шаралар қабылдап жатырмыз. Үштілділік мемлекеттік деңгейде ынталандырылуы керек», – деген болатын 2012 жылы 14 желтоқсандағы Жолдауында.

Үш тұғырлы тіл саясатын дұрыс түсінбей, тек қана қазақ тілін қолданайық деп айта берудің қажеті жоқ. Одан да біз мемлекеттік тілді дамытып, орыс тілі мен ағылшын тілін қажетіне қарай үйренуіміз керек. Бүгінде ағылшын тілі бастауыш сыныптардан бастап оқытыла бастады. Бұл, өте дұрыс нәрсе. Себебі, бала жастайынан тілді базалық деңгейде білсе, болашақта кәсіби деңгейде үйреніп алуына мүмкіндік туады. Қазақ мектебінде оқыған ,жас қалада тұрғаннан кейін орыс тілін де білетіні айдан анық. Сонымен қатар, ағылшын тілі тереңдетіліп оқытылғаны құптарлық дүние. Қазіргі кезде мектеп бағдарламасынан ағылшын тілін еркін меңгерген көптеген бітірушілер шет елдерде білімін дамытып, тәжірибесін молайтуда.

Қазақстанда 32ден астам жоғарғы оқу орындарында үш тілде – ағылшын, қазақ, орыс тілдерінде оқытылады, яғни 5.5 мың студент көптілділік білім алуда.

Мемлекеттік тіл – аса маңызды да ең өзекті мәселе, тіл – қазақтың жан дүниесі, рухани негізі, ел еркіндігі мен ұлтты танытатын басты белгісі. Ол – ұлт болмысын ұғындырып, төңірегіне жұртты топтастырушы, біріктіруші фактор. Сондықтан

мемлекеттік тілді білу – өмір талабы, заман сұранысы, қоғам қажеттілігі. Олай болса, тілді өмірдің барлық саласында қолданып, аясын кеңейту жолында әрбір қазақстандық өз азаматтық міндетін атқаруға тиіс. Қазақ тілінің тағдыры үшін күрес соңғы жүз жылда бірде-бір толас тапқан жоқ. Ұлы Абайдың заманын айтпағанда, Әлихан Бөкейханов, Ахмет Байтұрсыновтар бастаған алып топ, тіл мәселесіне ерекше мән беріп, оның шексіз байлығын, суреткерлік қуатын, бейнелілігі мен саздылығын көркемдік сапаға жеткізді.

Президентіміз «Қазақстан халықтар ассамблеясы отырысында айтқан тезисі бойынша әрбір азамат мемлекеттік тілді, ұлтаралық қатынас тілі – орыс тілін және ағылшын тілін меңгеруге ұмтылуы тиіс. Мен қазіргі заманғы қазақстандық үшін үш тілді білу – әркімнің дербес табыстылығының міндетті шарты екендігін әрдайым айтып келемін. Сондықтан 2020 жылға қарай ағылшын тілін білетін тұрғындар саны кемінде 20 пайызды құрауы тиіс деп есептеймін. Қазақ тілі үш тілдің біреуі болып қалмайды. Үш тілдің біріншісі, негізгісі, бастысы, маңыздысы бола береді. Қазақ тілі – Қазақстан Республикасының мемлекеттік тілі. Еуропадағы мектеп түлектері мен студенттерінің өзара бірнеше тілде еркін сөйлесулері қалыпты жағдайға айналғандығын атап өтті. Кем дегенде үш тілді меңгеру-заман талабына айналып отырған қажеттіліктердің бірі»,-деп атап көрсеткен болатын.

Қазіргі таңда адам қызметінің барлық салаларында жаһандану үрдісі орын алғандықтан, білім беру саласында қайта қарастырулар жетілдіруде. Сол себептен ақпараттық-комуникативтік құзырлықпен қатар, полимәдениеттілік бүгінгі уақытта әлемдік білім беру қоғамдастығының кеңістігін қалыптастыратын білім беру құзырлығының басты бағыттарының бірі ретінде анықталды.

«Мақал – сөздің мәйегі» атты ойын.

Мақал-мәтелдерде қалып қойған сөздерді тауып, орыс, ағылшын тілдеріне аударады.

1. . . . кеспек болса да, тіл кеспек жоқ.
   Бас – голова- head
2. Тіл буынсыз, . . .түпсіз.
   Ой – мысл–thought
3. …қылыштан өткір.

Тіл –язык –language

4. . . . жүйрігі айырады,

Тіл жүйрігі қайырады.

Ат – лошадь-horse

5. Өнер алды - . . . тіл.

Қызыл - красный-red

6. . . . көтермегенді

Тіл көтереді.

Піл – слон –elephant

7. Шебердің. . ., шешеннің тілі ортақ.

Қол – рука-hand

Тарихи деректерге жүгінсек, осыдан 12 ғасырдың алдында жасаған энциклопедик ғалым, әлемде Аристотелден кейіне кінші аға ұстаз аталған ұлы ғұлама Әбу Наср Әл-Фараби бабамыз өз өмірінде 70ке жуық ұлттың тілін жеттік білгендіктен, артына мәңгі өшпес мол рухани құнды мұра қалдырып кеткендігі анық. Көп тілді меңгерген адам әуелі

өз тілінде ой қортып, туған халқына өнеге болып, өзге жұртпен бәсекеде ырықты орынды иелеп, сан мәдениетті санасына салып сараптай алса, онда ол өз өмірін қалайда мағыналы өткізетін айтулы тұлға болып жетілері қақ.

Бүгінгі таңда елімізде «Көптілділік» мәселесі көкейкесті мәселелердің бірі болып саналады. Елбасымыз сол үшін де тілдердің үштұғырлылығын міндеттеп отыр.

Көптілділік мәселесі – Қазақстан үшін ғана емес, бүкіл әлемнің алдында тұрған көкейтесті мәселелердің бірі, себебі, жаһандандыру және киберкеңестікке шыққан заман тілдерді білуді талап етеді.

Бұл ұғымға жалпылама тоқталсақ… көптілділік, мультилингвизм, полилингвизм-нақтылы коммуникативтік жағдайдың әсер етуімен белгілі бір әлеуметтік ортада, мемлекетте бірден үш, одан да көптілде сөйлей білушілік. Мұның өзі жеке адамның (индивидумның) көптілділігі және ұлт пен ұлыстың көптілділігі болып бөлінеді. Көптілділіктің үштілді меңгеру дәрежесі сол адамның немесе бүтіндей халықтың өмір сүрген тілдік ортасы, әлеуметтік, экономикалық, мәдени өмірі, тұрмыс–тіршілігі секілді көптеген факторларға байланысты. Ұлттық құрамы бырыңғай, бірғана этнос мекендейтін мемлекетте. Көптілділік сирек. Онда жеке адамның ғана көптілділігі ұшырасады. Көптілділік: жаппай көптілділік, ішінара көптілділік болып бөлінеді.

«Жаңа онжылдық–жаңа экономикалық өрлеу–Қазақстанның жаңа мүмкіндіктері» атты Жолдауын жүзеге асыру мақсатында дайындалған Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы–білім беру жүйесінің бәсекеге қабілеттілігін арттыру, адам капиталын дамыту үшін білім мазмұнын түбегейлі жаңғырта отырып, білім саласында кезек күттірмей тұрған мәселелерді шешуге бағытталған. «Қазақстан әлемде тұрғындары үштілді қатар қолданатын, яғни қазақ тілі-мемлекеттік тіл, орыс тілі–халықаралық тіл ретінде, ағылшын тілі–әлемдік экономиканың жетістікті интеграциясы ретінде, жоғары білімді елдер қатарында қабылдануы тиіс» - деді Елбасымыз Н.Ә.Назарбаев. Қазіргі таңда Қазақстан қоғамының әлеуметтік-экономикалық, рухани қалыптасуының жаңа міндеттерін іс жүзінде асыруға дайын жас ұрпақты тәрбиелеудің негізгі факторларының бірі- мектепте көптілді білім беруді жолға қою болып табылады.

Көптілді білім- көпмәдениетті тұлғаны қалыптастырудың өзегі. Бүгінгі таңда көптілді оқыту – жас ұрпақтың білім кеңістігінде еркін самғауына жол ашатын, әлемдік ғылым құпияларына үңіліп, өз қабілетін танытуына мүмкіндік беретін қажеттілік. Үштілде оқыту – заман талабы десек, оның негізгі мақсаты: бірнеше тілді меңгерген, әлеуметтік және кәсіптік бағдарға қабілетті, мәдениетті тұлғаны дамыту және қалыптастыру. Қазақ тілі мемлекеттік тіл, ал орыс тілі мен шетел тілдерінің бірін білу тұлғаның ой-өрісін кеңейтеді, оның «сегіз қырлы, бір сырлы» тұлға болып дамуына жол ашады, ұлтаралық қатынас мәдениетін, толлеранттілігін және планетарлық ойлауының қалыптасуына мүмкіндік туғызады. Маманға шет тілін меңгеру кез-келген шетелдік ортада өзін еркін ұстап, жаңа кәсіптік ақпараттар легі не немесе жалпы ақпараттық ғаламшарға бейімделу мүмкіндігіне ие болады. Әр адамның түрлі әлеуметтік қызметтерінде жеткен жетістіктерінің нәтижелері түрлі болмақ, сол себептен шетел тілін оқытудың мақсаты тек нақты білім іскерліктерін біліп қана қоймай, сондай тілдік тұлғаны қалыптастыру болып табылады, оған шет тілі «өмір заңдылықтарында» және «нақты жағдаяттарда қарым-қатынас жасай алу үшін» қажет болмақ.

- Көптілді білім беру- бұл мектепте оқу пәндерін екі немесе одан да көптілде аудармасыз оқыту;

- билингвалды білім беру- оқу және оқудан тыс жұмыстардың негізгі бағыттарын екі тілде іске асыру, педагогикалық үрдісте екі тілді оқыту құралы ретінде пайдалану.

Бұл өзекті мәселелерді жүзеге асыру үшін басты мақсатымызды анықтап алдық. Ол — Қазақстан Республикасының мемлекеттік жалпыға міндетті орта білім стандарттары талаптары деңгейінде үштілде білім меңгерген, көптілді коммуникативтік құзырлылықтары қалыптасқан, көпмәдениетті, рухани-адамгершілік қасиеттері дамыған тұлғаны тәрбиелеу.

Көптілді және билингвалды білім беруде оқу–тәрбие үрдісінен күтілетін нәтижелер мыналардан тұрады:

- Қазақстан Республикасының мемлекеттік жалпыға міндетті орта білім стандарттары талаптары деңгейінде қалыптасқан білімдерін ана тілі, мемлекеттік тіл, орыс тілінде еркін білдіретін мектеп бітірушісі;
- бітірушінің көптілді коммуникативтік және ақпараттық құзыреттілігі;
- көп мәдениетті, рухани-адамгершілік, ұлтаралық қатынастар мәдениетінің жоғары деңгейі;
- ұлттық және жалпы қазақстандық, құндылықтарды қастерлейтін, тілдерді меңгеруге тұрақты қызығу танытатын, отансүйгіштік және азаматтық сана-сезімдері дамыған тұлға;
- бітірушілер еңбек нарығында, өмірлік қызметте тілдік кедергілерге ұшырамайды;
- «Тілі бірдің–тілегі бір», «Тіл тағдыры– ел тағдыры» екендігін жадымызда ұстай отырып, ел бірлігінің негізі- тіл бірлігіне қол жеткізу жолында қызмет ету парыз. Ендеше жас ұрпақтың қазақ тіліне деген сүйіспеншілігін, өзге тілдерді оқып білуге деген қызығулары мен ұмтылыстарын арттыру арқылы олардың Отанға деген махаббаттарын оятып, өз тағдырын ел тағдырымен мәңгілікке байланыстыратын ұрпақ болып қалыптасуына қол жеткізу–басты міндетіміз. «Ұлым тіліңді жаман сөзден, көзіңді жамандық бағудан сақта. Ұлым, сөзіңді жүрегіңмен тербеп, содан соң айт, бұлай етсең баршаға сүйкімді боларсың. Ұлым, біреуден жаман сөз естісең, оны жүрегіңнің жеті қарыс түкпіріне тұт, оған жаман болар, саған жақсылыққа қайтар», - деп дана Хикар ұрпағына осы бір даналық сөзді жадымызда мәңгі ұстап өзге тілдерді еркін меңгере отырып, өз ана тілімізді сақтап, айтар сөзімізді өз орнымен пайдалана білейік, ағайын!

Әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасы Президентінің Жолдауы «Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан»// Егемен Қазақстан.-2007.
2. Тілдерді дамыту мен қолданудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы // Егемен Қазақстан.-2011 №110.5-7б.
3. Қазақстан Республикасы Президентінің Жолдауы «Қазақстан-2050» Стратегиясы
4. Қазақстан Республикасының «Тіл туралы»Заңы: Ресми басылым.-ҚР Заңы

УДК 16.21.23

ПОЛИЯЗЫЧНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ-СТЕРЖЕНЬ ФОРМИРОВАНИЯ ПОЛИКУЛЬТУРНОЙ ЛИЧНОСТИ

Утебаева А.Х., Макашева Ф.Н., Қойлыбайева Б.Ж.
Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г. Уральск

Аннотация: *В данной статье акцентируется внимание на вопросах взаимосвязи уровней экономических и культурных сфер каждого государства с потенциалом развития сферы образования.Полиязычие –это инструмент для формирования поликультурной личности. Основная задача системы образования-формирование всесторонне гармонично развитой личности,владеющей несколькими языками. На сегодняшний день английский язык является основным компонентом функциональной обязанности специалистов всех сфер деятельности. Также в статье рассматриваются некоторые методы и подходы обучения иностранным языкам.*

Ключевые слова: *интелектуальная личность, полиязычие, полиязычное образование, высококвалифицированный специалистов.*

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

ӘОЖ 37: 001.89

СТУДЕНТТЕРДІҢ ӘЛЕУМЕТТТІК ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ТОПТЫҚ ОҚЫТУ ЖҰМЫСТАРЫ АРҚЫЛЫ ДАМЫТУ

Джармухамбетова Г.З., Жумасейтова А.Е.
Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

***Аннотация**: Мақалада мемлекеттік деңгейдегі әлеуметтендірілген кәсіби кадрларды дайындаудағы басымды мәселелер, қазіргі кәсби білім берудегі құзыреттілік тәсілдемесі, студенттердің әлеуметтік құзыреттілігін топтық оқу жұмыстары арқылы дамытудың ғылыми-теориялық тұғырлары қарастырылады.*

***Негізгі сөздер**: құзыреттілік, әлеуметтік құзыреттілік, топтық оқыту, дамыту, әлеуметтік орта, әлеуметтік дағдылар, коммуникативтік біліктілік, кәсіби құзыреттілік.*

Жаһандану процестері қазіргі білім беру үрдісін дамыған мемлекеттердің әлеуметтік инфрақұрылымының маңызды бір элементіне айналдыруда. Қазіргі әлемде әлеуметтік-экономикалық және технологиялық өзгерістер алға көптеген күрделі міндеттерді тартуда, олардың басым бөлігі міндетті түрде жоғары білім беру институтының қызметімен байланысты. Қазақстан Республикасының болашағы көбінесе оның зияткерлік әлеуетінің уақыт ағымына ілесіп қана қоймай, одан озып отыру қабілетіне тікелей тәуелді. Білім беру жүйесін жетілдіру стратегиясы мен перспективалары «100 нақты қадам» мемлекет бағдарламасында және Елбасының «Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік» Жолдауында анықталған. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаев ғылым мен білімді дамытуға ерекше көңіл бөледі. Басты қаперге адам капиталының сапасын және жоғары білім беру үрдісінің, білім беру бағдарламаларының сапасын жақсарту қажеттілігі қойылады[1].

Қазіргі қоғам ойдағыдай әлеуметтендірілетін, әлеуметтік құзыреттілігінің деңгейі жоғары өскелең ұрпақты жан-жақты дамытуға мүдделі. Сонымен бірге қазіргі соңғы кездегі психологиялық-педагогикалық әдебиетті талдаған кезде білім алушылардың құбылмалы әлеуметтік ортамен қатынас жасауға жете әзір еместігін, олардың алдарына қойылған әлеуметтік мәселелерді шешудегі құзыреттілігінің деңгейінің төмен екенін, өз күштеріне сенімсіз екендігін байқадық.

Бұл жағдайдың асқынуының бірінші себебі сол - әлеуметтендіру институттарының өскелең ұрпаққа позитивті ықпалының жетіспеуі сезіледі. Екіншіден, социумда ересектер қоғамының жас буынға қатысты орнататын және әлеуметтік институтттарда жүзеге асырылатын нормалары мен ережелерінің тиімді қолданыстағы жүйесі бұзылған. Осы қарама-қайшылықтардың барлығы ішкі тартыстарға алып келеді, жас адамдарды белсенді әлеуметтік орнын алу мүмкіндігінен айырады, бұл бір жағынан, өмірлік тұтынушылық стратегияны, екінші жағынан, өз күшіне деген сенімсіздіктен және агрессиялылықтан көрініс табатын аномия күйін қарқындатады[2].

Жастардың кәсіби тұрғыдан танылу қажеттілігі, өзін-өзі көрсетуге, өзін жетілдіруге ұмтылуы қоғамда болып жатқан процестермен ғана ынталандырылмай, сонымен қатар әлеуметтік-кәсіби қатынастар жүйесінде өз орнын тауып-анықтауға деген әлеуметтік-педагогикалық қолдауды талап етеді.

Қазақстандық білім беру жүйесін жаңғырту тұжырымдамасында кәсіби білім берудің негізгі мақсаты еңбек нарығында бәсекеге қабілетті, жауапты, өз мамандығын еркін меңгерген және ұқсас салалардан хабардар, деңгейі мен кәсіби мамандану саласы тиісті талаптарға сәйкес келетін құзыретті білікті маман даярлау деп анықталған. Бұл тұрақты кәсіби өрлеуге, әлеуметтік және кәсіби қарым-қатынастарға дайын ЖОО

түлегінің әлемдік стандарттар деңгейіндегі тиімді жұмысқа деген қабілеттілігіне кепіл болады, тұлғаның кәсіби білім алуға деген қажеттілігінің қанағаттандырылуын қамтамасыз етеді[2]. Жаңа әлеуметтік-экономикалық жағдайларда бұл мақсатқа қол жеткізудегі басты бағыт білікті кадрларды даярлаудағы құзыреттілікке бағдарланған тәсілдеме болып табылады. Осының нәтижесінде студенттердің социумға бейімделіп, әрекет етуіне көмектесетін, күрделі әлеуметтік-кәсіби ортасына кірігуіне көмектесетін мақсатқа лайықты даярлықтың тәсілдері мен құралдарын іздеу қажеттігі туындайды. Бұл тұрғыдан студенттердің әлеуметтік құзыреттілігін дамыту қазіргі жоғары білім беру жүйесінің басым міндеттерінің бірі болып табылады.

Қазақстан Республикасында жоғары кәсіби білім берудің қазіргі заманғы жүйесі мамандарды даярлаудың құзыреттілік моделіне бағдарланған. Мамандарды даярлаудың құзыреттілік моделі аясындағы білім беру бағдарламалары Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 27 маусымдағы «Білім беру туралы» Заңына, Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына арналған «Қазақстандық жол - 2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ», «Нұрлы Жол - болашаққа бастар жол» Жолдауларына, Қазақстан Республикасының 2011-2020 жылдарға арналған білім беруді дамытудың мемлекеттік бағдарламасына, ҚР БҒМ жоғары оқу орындарын дамыту жөніндегі нормативтік-құқықтық құжаттарына және стратегиялық жоспарларына сәйкес жүзеге асырылады[3].

Жаңа әлеуметтік жағдайларда кәсіби құзыреттілікті қалыптастыру және дамыту, кәсіби білім беру саласындағы құзыреттілік тәсілдемесін жасақтау және жүзеге асыру кәсіби білім берудің жаңа сапасына қол жеткізу құралы ретінде қарастырылады. В.Д. Шадриков, И.А. Зимняя, В.И. Байденко, В.Н. Козлов, Ю.Г. Татур, А.И. Сурыгин, Ю.В. Фролов, А.А. Бодалёв, Д.А. Махотин, С.А. Маруев, Н.В. Кузьмина, Э.Ф. Зеер және басқа да ғалымдардың көптеген еңбектері осы тақырыпқа арналған.

Бастапқыда әлеуметтік құзыреттілік мәселесіне деген қызығушылық тілдік коммуникациялар теориясында, басқару социологиясы мен әлеуметтік психологияда пайда болды. Қазіргі таңда әлеуметтік құзыреттілік қазіргі заман адамының біріктірілген мінездемесі болып табылады және оның кәсіби іс-әрекеттегі ғана емес, сонымен қатар әлеуметтік өмірдің барлық салаларындағы маңызы арта түсуде.

Сонымен бірге ғылыми әдебиетті талдаған кезде көргеніміздей, әлеуметтік құзыреттілік мәселесін қарастыру жалпы және констатациялаушы сипатқа ие. Зерттеулерде әлеуметтік құзыреттіліктің маңыздылығы мен мәнділігі алға тартылып, тұлғаның әлеуметтік құзыреттілігіне қойылатын жалпы талаптар анықталған. Бірқатар еңбектерде зерттеушілер әлеуметтік құзыреттіліктің жекелеген аспектілерін, олардың әлеуметтік өзара әрекеттесу салаларындағы көріністерін қарастырған. «Әлеуметтік құзыреттілік» ұғымының түсіндірмелерінің көп болуы ғылыми тәсілдемелердің

зерттеушілер шешетін міндеттерге қатысты алуан түрлілігімен (жүйелік-құрылымдық, білімге бағытталушылық, мәдениеттанушылық, тұлғаға бағытталған іс-әрекеттік) байланысты.

Айталық, тұлғаның өзін-өзі табу, өзін сезіну, әлеуметтік белсенділігінің мәселелері көп зерттелген (К.А. Абульханова-Славская, Б.Г. Ананьев, А.Г. Асмолов, А.В. Петровский, Н.К. Поливанова, Г.А. Цукерман); бозбалалардың тұлғалық дамуының жекелеген кезеңдері, бөліктері мен аспектілері теориялық талдамасы әртүрлі әдіснамалық тұрғылардан жүргізіліп, негізделген (Г.С. Абрамова, Л.И. Божович, Л.С. Выготский, В.В. Давыдов, А.Н. Леонтьев, В.С. Мухина, А.В. Петровский, В.И. Слободчиков, Д.И. Фельдштейн, Д.Б. Эльконин, Ш. Бюлер, Э. Шпрангер, Ж. Пиаже, Э. Эриксон); тұлғаны әлеуметтендіру, әлеуметтік бейімдеу процестері мәселелері зерттелген (Г.М. Андреева, И.С. Кон, А.К. Маркова, А.В. Мудрик, Т. Крон).

Ғылыми әдебиетке талдау жасағанымызда, құзыреттілік тәсілдемесіне арналған зерттеулер (А.Н. Афанасьев, В.И. Байденко, И.А. Зимняя), коммуникативтік құзыреттілік (Ю.М. Жуков, Ю.Н. Емельянов, Л.А. Петровская), кәсіби құзыреттілік (А.С. Белкин, А.А.

Бодалев, А.А. Деркач, Э.Ф. Зеер, Е.А. Климов, Н.В. Кузьмина, А.К. Маркова, В.В. Нестеров, Д. Равен, В.А. Сластенин, М.А. Чошанов) және ересек адамның әлеуметтік құзыреттілігінің мәселелері (М. Аргайл, Е.В. Коблянская, В.Н. Куницина, Ю. Мель) ғылымда бұрыннан бері қарастырылуда және нәтижелері зерделенген, ал оқушылардың әлеуметтік құзыреттілігін дамыту мәселесі XX ғасырдың аяғынан бастап қана жасақталуда. Бұл мәселе пәнаралық сипатқа ие және философиялық, әлеуметтік-психологиялық және психологиялық-педагогикалық деңгейлерде зерттеледі.

Оқушылардың әлеуметтік құзыреттілігін қалыптастыру аспектілері бойынша оларда оқытудағы сабақтастық мәселесі қарастырылып, кәсіби даярлықты оңтайландыру қажеттігі негізделген (А.Н. Андриянчик, Л.Х. Махметова, С.А. Смирнова және басқалары), психологиялық-педагогикалық ерекшеліктердің студенттердің кәсіби өзін-өзі табу динамикасына ықпалының факторлары анықталған (А.Б. Каганов, Т.В. Кудрявцев), жастардың мотивациялық саласын дамытудың негізгі бағыттары зерттелген (Л.И. Божович, Р.С. Вайсман, Р.Х. Шакуров және басқалары).

Ғылыми-педагогикалық әдебиетті және кәсіби білім беру жүйесіндегі кәсіби іс-әрекет тәжірибесін талдау көрсеткендей, жоғары оқу орны түлектерін кәсіби даярлаудағы әлеуметтік құзыреттілікті қалыптастыру теориясы мен әдістемесінің сана мен ойдың әртүрлі құрылымдық деңгейлерінде дамуы жеткіліксіз болып шықты. Сондықтан кәсіби орта критерийлері мен қазіргі білім беру парадигмасы негізінде колледж түлектерінің әлеуметтік құзырлылықтарын қалыптастыру теориясын, принциптерін және әдістемесін дамыту қажет.

Әлеуметтік құзырлылық - адамға қоғамдағы өмірдің нормалары мен ережелерін тиісті түрде орындауға мүмкіндік беретін әлеуметтік дағдылар (міндеттер). Әлеуметтік құзыреттіліктің негізін қоғам, ондағы мінез-құлық ережелері мен тәсілдері туралы білім құрайды. ЖОО студенттері үшін қоғам алыс (әлем, ел) және жақын (отбасы, ЖОО, құрбылары) орта (айналадағылар) болып бөлінеді. Оның әлеуметтік құзыреттілігі оның осы орталар туралы хабарының қаншалықты екендігімен айқындалады. Бұл жерде әңгіме әлем, ел, олардағы әлеуметтік институттардың ерекшеліктері, мектеп, отбасы туралы ғана емес, сонымен қатар адамдардың өзара қарым-қатынастары, дәстүрлер, мінез-құлық нормалары мен ережелерінде болып тұр. Сондықтан әлеуметтік

құзыреттілікті дамытудың маңызды жолдарының бірі студенттердің бойында осы орталардың әрқайсысындағы мінез-құлық және өзара әрекеттесу тәсілдері туралы білімді дамыту болып табылады.

Әлеуметтік құзыреттіліктің құрылымындағы әлеуметтік білім, білік және дағдылар жиынтығына көңіл бөле отырып, айта кететін жайт, бұл жиынтық өздігінен әлеуметтік құзыретті мінез-құлықты қамтамасыз ете алмайды. Құзыреттілік дегенді білім мен жағдаят арасында байланыс орнату біліктерінің жиынтығынан да кеңірек мағынада, осы мәселеге сәйкес келетін рәсімді анықтауға деген қабілеттілік ретінде қарастыру қажет.

Ғалымдардың еңбектеріне талдау жасаған кезде байқағанымыз, оқу орны түлектерін кәсіби даярлаудағы әлеуметтік құзырлылықты қалыптастыру мәселесінің талап етілетін шешімі кәсіби дағдылар мен рухани мәдениетті қалыптастырушы педагогикалық технологияларды қолдану арқылы жүзеге асырылады. Бұл мәселе оқу үрдісіне әлеуметтік-кәсіби құзырлылықтың енгізілуін ескере отырып, оқу үрдісінің мазмұны мен құрылымын оңтайландырумен бірге шешіледі. Біздің ойымызша, бұл жағдайдағы ең оңтайлы технология топтық оқу жұмысы болып табылады[4].

Қазіргі таңда ҚР «Білім беру туралы» Заңына сәйкес жоғары кәсіби білім беруді дамыту туралы түсінік айқындалды, яғни ол әлеуметтік саланың білім беру секторында жүйе түзуші, басымдыққа ие рөлді атқаруы тиіс. Қазіргі құбылмалы ақпараттық қоғамда кадрларды оқытудың уақыты мен біліктілігінің деңгейіне жоғары талаптар қойылады, білім беру жүйесін жаңғырту қажеттігі туындады. Білім беру кез-келген уақытта және кез-келген мамандық бойынша білім алушылар үшін қолжетімді болуы тиіс. Социум сұраныстары мен жұмыс берушілердің талаптарына сәйкес білім беру қызметтерінің аясын кеңейту қажет[2].

Мамандарды даярлау құзыреттілік моделін құруды тиімді басқару келесілерді қамтиды:

- білім, білік, дағдылардың, сондай-ақ өнімді оқу іс-әрекеті тәсілдерінің жалпы әлеуметтік және тұлғалық маңыздылығы;
- мінез-құлықтық және бағалаушылық критерийлер жүйесіндегі кәсіби-тұлғалық қалыптасу мақсаттарын айқындау;
- тұлғаның әлеуметтік дамуының негізі болып табылатын басымдыққа ие әлеуметтік құзыреттіліктерді анықтау;
- ұлттық және жалпы адамзаттық мәдениетке негізделетін мағыналық бағдарлар жиынтығы ретінде әлеуметтік құзырлылықты қалыптастыру;
- студенттерде әлеуметтік құзыреттілік пен адамгершілікті тиімді қалыптастырудың психологиялық-педагогикалық шарттарының кешенін құру;
- студенттерде алдағы кезеңдегі әлеуметтік-кәсіби іс-әрекетке деген мотивацияны қалыптастыру;
- жағымды оқу әлеуметтік-кәсіби орта мен жоғары оқу орнында оқуға деген эмоциялық жағымды қатынасты туғызу;
- білім, білік, дағды сапасын кешенді бағалау және оларды кәсіби іс-әрекет тәжірибесінде практикалық пайдалану жүйесін құру.

Жүйелі міндеттерді шешу әдіснамасы мен жоғары оқу орны түлегінің әлеуметтік құзыреттілігін қалыптастыру мақсатында әлеуметтік-бағдарлы құзырлылыққа оқытуды ұйымдастыру білім беру жүйесін реттеп отыруға және қоғамдағы әлеуметтік үрдістерге ықпал жасауға мүмкіндік береді. Жоғары кәсіби білім беру жүйесін оңтайландыру

әлеуметтік-мәдени және өндірістік ортадағы оқу орны түлегінің құзыреттілігінің моделін детерминдейді[5].

Шешілмеген мәселелер қатарына тұлғаның әлеуметтік құзыреттілігінің мазмұны және оның бозбалалық кезеңдегі даму ерекшеліктерінің мәселелері жатады, студенттердің әлеуметтік құзыреттілігін жоғары оқу орнындағы әртүрлі сатыларда дамытудың психологиялық негіздемесін нақтылауды талап етеді. Оқу үрдісінде студенттердің әлеуметтік құзыреттілігін дамытудың тиімді шарттарын, механизмдері мен құралдарын іздеуге байланысты мәселелер өзекті болып қала береді. Қазіргі таңда басымдыққа ие міндеттерге әлеуметтік құзыреттілікті тиімді дамытуға алып келетін оқытушы мен студенттер арасындағы өзара әрекеттесуге септігін тигізетін педагогикалық технологияларды жасақтау және оларды білім беру практикасына енгізу жатады. Бұл зерттеу өзектілігінің ғылыми-теориялық деңгейін анықтайды.

Қазіргі заманғы педагогикалық зерттеулердің басым бөлігі (М.Д. Виноградова, В.К. Дьяченко, Х.Й. Лийметс, И.Б. Первин, Е.С. Полат, А.Ю. Уваров, Г.А. Цукерман, Г. Гудьонс, Д. Данн, Т. Дигитц, А. Ленцен, Э. Мейер, Х.С. Розенбуш, Г.Г. Херманн, И. Швердфегер) тұлғаны дамытуға арналған топтық оқу жұмысының әлеуетін зерттеуге бағытталған. «Студент-студент» жүйесінде оқытудың ұйымдастырушылық формасы ретінде ол өзіндік бағаны арттыруға, топта жұмыс жасай білу, жанжалдарды, қиындықтарды бітіммен шеше білу, өз пікірін қорғай алу, әртүрлі әлеуметтік рөлдерді атқара білу дағдыларын қалыптастыруға септігін тигізетін жетістіктерді мотивациялаудың мол мүмкіндіктерін ұсынады, басқа сөздермен айтқанда, әлеуметтік құзыреттілікті дамытуға көмектеседі.

Интерактивті оқыту бойынша зерттеудің маңызы ерекше (Л.К. Гейхман, Д.Н. Кавтарадзе, Л.И. Корнеева, Е.В. Коротаева), оларда бірлескен жұмыс бастамашылдықты, өз пікірін қорғай білу, белгілі бір күрделі жағдайлардан жол табу қабілеттілігін дамытудың маңызды шарты болып табылады[6]. .

Бұл жұмыстарда топтық жұмыстың студенттердің білім сапасын арттыруда маңызды рөл атқаратыны дәлелденген. Сонымен қатар зерттеушілер топтық оқу жұмысының дос пейілді, емін-жарқын, ашық ахуал қалыптастыруға, өзіндік бағасын

көтеруге және студенттердің коммуникативтік біліктерін дамытуға, және сонымен қатар білім алушылардың психикалық саулығын қолдап отыруға ықпалы барын атап көрсеткен.

Дегенмен топтық оқу жұмысының оқытудың дәстүрлі және сонымен бірге инновациялық оқыту әдістерін ұштастыра отырып, барған сайын артып келе жатқан іргелі білім көлемі мен оқу уақытының шектеулі жағдайында жоғары оқу орнында білім алу барысында студенттердің әлеуметтік құзыреттілігін қалыптастыруға қалай септігін тигізетіні туралы мәселе әлі жабулы күйінде қалып отыр. Бұл зерттеу өзектілігінің ғылыми-әдістемелік деңгейін көрсетеді.

Әдебиеттер тізімі:

1. «Қазақстанның Үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік» Мемлекет басшысы Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы. 2017 жылғы 31 қаңтар. - www.akoda.kz.

2. Қазақстан Республикасының Білім туралы Заңы 2007 жылғы 27 шілдедегі № 319 бұйрық / «Егемен Қазақстан» 2007 жылғы 15 тамыз № 254-256.

3. Қазақстан Республикасының Президентінің «Қазақстан - 2050» стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауы. - Астана, 17.01.2014 ж. - http://www.inform.kz/kz/kr-prezidentinin-kazakstan-2050-strategiyasy-kalyptaskan-memlekettin-zhana-sayasi-bagyty-atty-kazakstan-halkyna-zholdauy_a2518877.
4. Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған Мемлекеттік бағдарламасы / Қазақстан Республикасы Президентінің 2010 жылғы 7 желтоқсандағы № 1118 Жарлығымен бекітілген.
5. Калинина Н.В. Психологическое сопровождение развития социальной компетентности школьников: автореферат дисс. канд. пед. наук. - Самара, 2006. - vak.ed.gov.ru/announcements/psiholog/KalininaNV.doc.
6. Слесарев Ю.В. Формирование нравственного компонента социальной компетенции у студентов. // Лидерство и профессиональное образование. - 2010. - №1. - Пенза, 2010. - Б. 14-19.

УДК 37: 001.89

РАЗВИТИЕ СОЦИАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СТУДЕНТОВ ЧЕРЕЗ ГРУППОВОЕ ОБУЧЕНИЕ

Джармухамбетова Г.З., Жумасейтова А.Е.
Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г.Уральск

***Аннотация**: В статье рассматриваются основные государственные приоритеты в профессиональной подготовке социализированных кадров, компетеностный подход в современном профессиональном образовании, научно-теоретические подходы к исследованию проблемы развития социальной компетености у студентов посредством групповой работы.*

***Ключевые слова:** компетентность, социальная компетентность, групповое обучение, развитие, социальная среда, социальные навыки, коммуникативная компетентность, профессиональная компетентность.*

ӘӨЖ 373.2(075.32)

МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ ҰЙЫМДА АТА-АНАЛАРМЕН ҚАРЫМ-ҚАТЫНАС ОРНАТУДЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Джонисова Г.Қ., Жұмабекова К.А.
Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

Аннотация: *Мақалада мектепке дейінгі ұйымда ата-аналармен жүргізілетін жұмыстардың мақсаты, міндеттері, атқаратын қызметі қарастырылады. Ата-аналармен ынтымақтастық жұмыс формаларының сипаттамасы мен күтілетін нәтиже баяндалады.*

Негізгі сөздер: *отбасы мен балабақша ынтымақтастығы, педагогикалық және психологиялық сауаттылық, әлеуметтік дамытушы орта*

Мектеп жасына дейінгі балаларды тәрбиелеу мен оқытудың мемлекеттік стандартында: ата-аналарды мектепке дейінгі ұйымдар мен мектепалды топтардың педагогикалық процесіне тарту мақсатында мектепке дейінгі ұйымдар мен отбасының өзара іс-әрекетін қамтамасыз ету қажеттілігін ұсынады. Сондықтан баланы тәрбиелеу, дамыту және білім беру мәселелерінде отбасы мен балабақша ұжымының бірлескен өзара тығыз байланысы қажет. Балабақша және отбасы ажырамас тәрбиелік орта болғандықтан, тәрбиелік қызметі зор. Мектепке дейінгі қызметкерлердің басты мақсаты - жеке тұлғаны қоғамдық өмірге қалыптастырып, баланың тіршілік әрекетін ұйымдастыру. Сондықтан оның іс-әрекеті отбасы, балабақшамен тығыз байланысты.

Тәрбиенің ең алғашқы негізі отбасында қаланып, балабақшамен байланыс арқылы одан әрі жалғасады. Ата-аналардың педагогикалық және психологиялық сауаттылығын мектепке дейінгі ұйымдармен өзара тығыз іс-әрекет негізінде арттырудың маңызы зор. Отбасындағы тәрбие мақсатына субъективтік рең беретін нәрсе ол әрбір ата-ананың өз баласын қандай етіп өсіргісі келетіндігі жөнінде түсінігінің болуы. Мұнда баланың жеке ерекшеліктері және бейім қабілеттері назарға алынады. Отбасылық тәрбиелеудің басымдылығын тану дегеніміз – отбасы мен мектеп жасына дейінгі мекеменің жаңа қарым – қатынасын талап етеді. Бұл қарым-қатынастың жаңашылдығы «ынтымақтастық» және «өзара қарым-қатынас» деген түсініктермен анықталады [1].

Жекелеген нақты отбасыларындағы тәрбие мақсатын анықтауда ата-аналар балалардың жеке және жас ерекшеліктері туралы, олардың даму тенденциялары кезеңіндегі ерекшелігі туралы біліктік түсініктердің болмауы салдарынан қателіктерге ұрынып, тығырыққа тіреледі. Сондықтан ата-аналар кәсіби маманданған педагогтармен жиі ақылдасып, бала тәрбиесінде көмек алып отыруы қажет. Егер де тәрбиелеу күштері қалыптаспаса және бір-біріне қарама-қайшы келсе, онда бала психикалық қысымға тап болады. Отбасындағы баланың әдепті де өнегелі етіп тәрбиелеу мәселелері М.Жұмабаевтың «Педагогика» деп аталатын еңбегінде де айқын жазылған. М.Жұмабаев жан-жақты баланың жетістіктерінің психологиялық мәселелеріне кеңінен тоқтала отырып, ата-аналармен тәрбиешілерге балалардың ересектерден ерекшеліктерін біліп, ескере отырып тәрбиелеуін ұсынады. Соңғы кездерде баланы отбасында тәрбиелеудегі үлкен қиыншылықтар өмір шындығынан алынған нақты дәлелдер негізінде жазылып жүр. Кейбір отбасында тосыннан ата-анасының сорына, жалқау, өтірікші, қомағай

балалар, ұятсыз қылықтарға, бұзақылыққа бейім, адамшылық қасиетке жат басқа да қылықтар істейтін балалар өсіп жүр. Баланы отбасында тәрбиелеу үрдісінде ата-аналарға кездесетін толып жатқан сан алуан қиындықтарды жеңу жолдарымен құралдарын көрсету үшін солардың кейбіреуін алуға болады [2].

Педагог ғалымдардың тұжырымдарына сүйенсек тұлғаның қалыптасу нәтижелілігі ең алдымен отбасындағы өнегеге байланысты екенін білеміз. «Әке көрген оқ жонар, шеше көрген тон пішер» - деген қазақ халқының мақалы осы жерде орынды болар. Ата-аналар өз баласын нашар білетінін әрдайым мойындай бермейді. Отбасындағы тәрбиелеу тәсілдері баланын жеке қасиеттеріне, оның ересек адамдар тарапынан жасалатын әртүрлі ықпал әсерлерін қалай қабылдайтынына карай қолданылатын болуы тиіс. Тек қана балабақша мен ата-аналардың тәрбие мәселелерін жұмылдыра, бірлесе шешуі және оқу-тәрбие процесіне отбасыларды белсенді қатыстыру барысында ғана, жан-жақты дамыған тұлғаны тәрбиелеудегі қойылған мақсаттары мен міндеттеріне жетеді.

Мектепке дейінгі ұйымның отбасымен бірлескен жұмысын ұйымдастыру төмендегідей мақсатты көздейді:

- ата-аналармен бірлесе отырып баланың тұлғасын дамыту;
- бірыңғай білім беру кеңістігін қалыптастыру;
- балардың өмірін қорғау және денсаулығын сақтау үшін қолайлы жағдай жасау;
- баланың тұлғалық әрекетінің дамуы үшін отбасымен бірге эмоционалды жағдай туғызу;
- психологиялық жағынан кедергісіз жетілуін қамтамасыз ету;

отбасының тәрбиесін, әдептерін, дәстүрлерді сақтауын ескере отырып, балаларды әлеуметтік ортаға қарым-қатынас мәдениетімен таныстыруға ықпал жасау [3].

Мектепке дейінгі ұйымның отбасымен ынтымақтастығын жүзеге асырудың негізгі міндеттері:

- тәрбиешінің топ ата - аналарының құрамын зерттеуі;
- ата – аналармен тұрақты байланыс орнату;
- ата – аналар ұжымын құру;
- ата - аналардың педагогикалық білім дәрежесі мен мәдениетін үнемі арттырып отыру;
- үштік одақ (бала, ата – ана, тәрбиеші) жұмысын жандандыру.

Мектепке дейінгі ұйымның отбасымен ынтымақтастығының атқаратын қызмет:

- ата - аналарды топтағы оқу - тәрбие процесінің мазмұны және әдістемесімен таныстыру;
- ата – аналармен педагогикалық және психологиялық ағарту жұмыстарын ұйымдастыру;
- отбасы тәрбиесі туралы ата - аналарға педагогикалық және психологиялық кеңес беру;
- ата - аналар белсенділерімен жұмыс жүргізу және әр түрлі қоғамдық ұйымдармен, жұртшылықпен өзара әрекеттесуін қауымдастыру.

Мектепке дейінгі ұйымның ата - аналармен жұмысты ұйымдастырудың негізгі мақсаты отбасы мен балабақша арасындағы байланысты күшейтіп, бағытты жұмыс жүргізу, ұйымдастырылатын мерекелік іс - шараларға ата - аналарды тарту.

Мектепке дейінгі мекеме педагогтары мен ата-аналардың өзара сабақтастығы мен серіктестігін мынадай жұмыс бағытында іске асыруға болады: - педагогикалық және

психологиялық сауаттылықты жетілдіру; - іс-әрекеттің түрлі формалары (ұйымдастырылған оқу іс-әрекеттеріне қатысу, әртүрлі үйірмелер, клубтар) және қосымша қызмет көрсету; - балалардың шығармашылық жоспарларын іске асыруға жағдай жасау; - қалыптасу мен дамыту мәселелері бойынша тәжірибе алмасу; - әлеуметтік дамытушы орта қалыптастыруға көмек көрсету. Педагогикалық-психологиялық сауаттылықты жетілдіру. Ата-аналарды педагогикалық үдеріске тарту арқылы бала тәрбиесінің мақсат, міндеттерінің түсінуіне, бала тәрбиесін ойдағыдай іске асыруына ықпал етеміз. Ата-ана баланың мүмкіндігін ескеру, сонымен қатар кідіріс те болдырмау керектігін түсінеді. Ата-аналардың педагогикалық мүмкіндіктерін анықтайтын жағдайлардың кешені өз деңгейінде болу қажет. Олар отбасының тұрмыстық жағдайы, құрылысы және отбасы мүшелерінің саны, психологиялық жағдайы, мәдени білім деңгейі, ата-ана өнегесі.

Отбасымен бірлескен іс-әрекеттің түрлі формаларын ұйымдастыру. Ата-аналарды ұйымдастырылған оқу іс-әрекеттеріне қатыстырудың маңызды нәтижесі ата-аналар өз балаларының оларға тән емес ортадағы қылығын, оның басқалармен қалай араласуын, білім деңгейін, құрдастарының оған деген қарым-қатынасын зерттей алады. Өз баласының дамуы басқалардан артта қалған жоқ па, балабақшада ол үйдегідей емес, өзін басқаша ұстауын еріксіз салыстырады. Бәрін мен дұрыс істеймін бе, неге менде тәрбиелеудің өзге нәтижесі қалыптасқан, неге үйрену керек деген рефлекстік қызмет «іске қосылады». Сондай-ақ, жыл бойы жүргізілетін жұмыс жоспарын ата-аналармен бірлесе отырып жасаған тиімді. Себебі, ата-аналар заман талабына сай өзекті мәселерді, отбасы тәрбиесіне байланысты тақырыптарды өздері ұсына алады. Сонымен қатар ата-аналардың ұсыныс –тілектерімен санаса отырып ата-аналарға арналған әңгімелер мен лекциялар, кеңестер мен сұрақ-жауап кештері, тәрбие жұмысын алмасу жөніндегі конференциялар, ата-аналарды педагогикалық әдебиеттермен таныстыру әдіс-тәсілдері қарастырылады. Балалардың шығармашылық жоспарларын іске асыруға жағдай жасау. Балалардың шығармашылық қиялы мен қабілеттерін дұрыс бағытта дамыту үшін олардың жас ерекшеліктері мен нақты дара ерекшеліктерін ескере отырып қалыптастыру қажет. Балаларға арналған көркем шығармалар баланы шынайы болмысты нақты әрекетімен таныстыра отырып, оны көркемдеп баяндап баланың сөздік қорын молайтып, тілін байытамыз. Мектеп жасына дейінгі балалар бейнелеу өнерімен жалпы топтық ұйымдастырылған оқу іс-әрекеттерінен тыс уақыттарда шұғылдана алады. Барлық білім салалары бойынша іске асыруға болады. Балалардың логикалық ойлау қабілеті, интелектуалдық дарындылығы, есте сақтау қабілеттері түрлі логикалық, сенсорлық ойындар арқылы баланың шығармашылық қабілеті дамып, ақыл-ой белсенділігі арта түседі. Шығармаларды, ертегілерді, әңгімелерді еске түсіріп сөйлеу шығармашылығын дамыта отырып, театрлық көрсетулер ұйымдастыруға болады. Сонымен қатар, ата-аналармен жүргізілген жиналыстарда балалардың жұмыстарынан көрме жасақтау, ата-аналармен біріге отырып қуыршақ театрлары мен ертегілерді бірігіп сахналау да тиімді болады.

Мектеп жасына дейінгі балалардың қалыптасу мен дамыту мәселелері бойынша тәжірибе алмасу. Бұл бағыттағы ата-аналармен мейілінше кең тараған жұмыстардың бірі ол ашық есік күні. Мектеп жасына дейінгі мекememен, оның дәстүрлерімен, ережелерімен, тәрбиелеу - оқыту жұмыстарының ерекшеліктерімен таныстыруға, олармен қызықтыра білуге және қатысуға мүмкіндік береді. Ата-аналармен топтарға саяхат жасау, балабақша жұмысынан үзінді көрсету (ұжымдық жұмыстар, серуендеуге

жинау т.с.с.) немесе әдіске ата-аналармен әңгімелеседі, олардың алған әсерлерін анықтайды, туындаған сұрақтарға жауап береді. Әңгімелерді жеке дара, ұжымдық түрінде өткізуге болады. Бұл екі жағдай да, нақты міндет: нені анықтау қажеттігі, немен көмектесуге болатыны белгіленеді, ата-аналардың пікірлерін де тыңдаймыз. Ата-аналар конференциясы. Конференцияның негізгі мақсаты -отбасылық тәрбиелеудің тәжірибесімен бөлісу. Конференцияны мектеп жасына дейінгі мекеме балаларының, қызметкерлерінің, отбасы мүшелерінің бірлескен концертімен аяқтауға болады.

Әлеуметтік дамытушы орта қалыптастыруға көмек көрсету. Мектеп жасына дейінгі балалардың жеке даралығын дамытуға отбасы мен мектеп жасына дейінгі мекеменің дәстүрлі емес өзара іс-әрекеті бірлігінің педагогикалық принципі негізінде жүзеге асыруда байқауға болады. Тәрбиешілердің, қоғамдық ұйымдардың және отбасының ұрпақты тәрбиелеуде бірлесіп қоян-қолтық жұмыс істеуін талап етеді.

Балабақша ұжымы ата-аналарды ұйымдастырып, балаларының балабақшадағы өмірінің тәрбиесіне белсене қатысуларына арналған іс-шаралар жиі өткізілуі қажет. Оған

сауықтыру кештері, ертеңгіліктер, психологтың тренингтері, пікірталас кештері, сауалнамалар жатады. Осындай отырыстар арқылы ата-аналар бір-бірімен жақынырақ танысып, ортақ мәселелерді бірге шешуге тырысады. М. Әуезов «Қай істің болсын өнуіне үш түрлі шарт бар. Ең алдымен әуелі ниет керек, одан соң күш керек, одан соң тәртіп керек» - дейді. Осы тұжырымға сүйене отырып ата-аналармен бірлескен жұмыс түрлерінің кешенін қарастырамыз. Атап айтар болсақ, дәстүрлі ата-аналар жиналыстарымен бірге «Балаға көркемдік тәрбие беру», «Әр жастағы ата-аналардың психологиялық ерекшеліктері» тақырыбындағы лекторийлер, ойын-сауық кештері, ата-аналарға арналған сауалнамалар, басқа шаралар ұйымдастырылып отырады. Топтағы қабылдау бөлмесінде ата-аналар бұрышы жасалған. Онда «Білгенге маржан», «Қауіпсіздік ережесі», «Ата-аналарға кеңес», «Кел жаттайық бәріміз» деген бұрыштар бар. Мысалы: ата-аналармен бірлесіп ұйымдастырылған «Менің отбасым» газетінде баланың сәбилік шағынан, ересек жасына дейінгі және ата-анасы, туысқандарының фото суреттері жапсырылған. Бұл газеттер арқылы балабақша мен отбасы арасындағы байланыс, ынтымақтастық нығая түседі, балаға деген ата-ана жауапкершілігі артады, ата-аналар бала тәрбиесіне педагогпен тығыз қарым-қатынаста болады. Бір сөзбен айтқанда отбасы мен балабақша бірінің бастаған игілікті ісін екіншісі жалғастырады, толықтырады.

Әр ата-ананың бала бақшадағы болып жатқан іс-шараларға деген қызығушылық білдіруі де әр қалай. Ата-аналарға ойын жаттығулардың және әр түрлі байланыстырып сөйлеуге, сөздік қорын дамытуға арналған тапсырмалардың жазбаларын үйде баласымен математика, тіл дамыту үшін ұсынамыз. «Сөзді кішірейтіп айт», «Кәне сөз іздейік», моншақтан жасалған әріптерден сөздер құрастыру. Осы ойындарды ойната отырып, ата-ана өзін балаша сезінгенін айтады.

Ата-аналармен жүргізілген әңгіме-кеңесте бала тәрбиесі мәселесінде ата-ананың жауапкершілігі зор екендігі, баланың отбасында адам баласына тән қасиеттерге дағдыланып ұяда көргенінен өнеге алатындығы сөз болды. «Азамат боп мен ертең, Отанға қызмет етем» - атты ашық сабақ өтті. Бұл сабақта балалар патриоттық сезімдерін тәрбиелеу туған еліне, жеріне деген сүйіспеншілігін арттыру, әскердегі борышын өтеуге дағдыландыру мақсаты болды.Ата-аналармен жұмыс – ашық есік күні, конференциялар, спорттық жарыстар, шығармашылық есеп беру концерті.

Мектепке дейінгі ұйымдағы ата-аналармен бірлескен жұмыста күтілетін нәтиже:

- Бала өміріне қолдау жасау;
- Баланың бүгінгі жасаған қадамы ертеңгі тұлға қалыптасуына үлкен әсер ететінін түсіну;
- Қоғам тарапынан көрсетілген қолдау;
- Ата - ананың өміріндегі тұрақтылық пен болашаққа деген сенімін нығайтады;
- Ата - ананың өмірге деген көзқарасын өзгерту;
- Ата – аналармен жұмыс жасаған кезде бірізділік қағидасын басшылыққа алу [4].

Әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарты. «1 жастан 6 жасқа дейінгі балаларды мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың жалпы білім беру бағдарламасының мазмұнының базалық минимумы». – Астана қ., 2004.

2. Ф.Н.Жұмабекова.Мектепке дейінгі педагогика. -Астана. Фолиант,2008.

3. Ауталипова У.И. Психолого-педагогические основы взаимоотношений детей дошкольного возраста в семье. Диссертация кандидата психологических наук. Алмата 1999, -129с.

4. Родители и дети. Хрестоматия. – Самара: Издательский дом БАХРАХ-М, 2003.

5. Клюева Н.В. Психолог и семья: диагностика, консультации, тренинги. – Ярославль, 2001

УДК 373.2(075.32)

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ УСТАНОВЛЕНИЯ ВЗАИМООТНОШЕНИЙ С РОДИТЕЛЯМИ В ДОШКОЛЬНОМ УЧРЕЖДЕНИИ

Джонисова Г.Қ., Жұмабекова К.А.
Западно Казахстанский инновационно-технологический университет, г. Уральск

***Аннотация**: В статье рассматривается цель и задачи, функций работы дошкольного учреждения с семьей. Описывается формы сотрудничества десткого сада с семьей и ожидаемый результат.*

***Ключевые слова**: сотрудничество детского сада и семьи, психолого-педагогическая грамотность, социально развивающая среда*

УДК.373.1

ФОРМИРОВАНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ ПЕДАГОГА

Донскова С.Н.
Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г. Уральск

***Аннотация:** Профессиональная идентичность имеет разные источники формирования. Свою роль в становлении профессиональной идентичности играют определенные ожидания и предпочтения, некие идеальные образы выбранной профессии*

и себя в ней у каждого человека. Утверждению переживания профессиональной идентичности способствует признание человека окружающими в качестве профессионала. Ключевыми составляющими профессиональной идентичности выступают профессиональная осведомленность и образовательно-профессиональная общность судьбы.

Ключевые слова: *профессиональная идентичность, профессиональная осведомленность, профессионализм*

В настоящее время в теории и практике профессионального развития педагога все больше ощущается необходимость нового осмысления сущности и смысла труда, специфики профессионального самоопределения. Современному обществу нужен педагог, способный изменять основу своей собственной деятельности. Диплома об окончании университета уже недостаточно, формируется запрос на самообучаемость и саморазвитие личности, а на первый план все чаще выдвигаются проблемы, связанные со становлением профессиональной идентичности педагога: переживание собственной профессиональной самоэффективности и уверенности в завтрашнем дне, ощущение неудовлетворенности трудом и взаимоотношениями в коллективе, определение вектора самосовершенствования и профессиональных перспектив, потребность в рефлексии и оценке своих отдельных действий и проявлений.

С изучением профессиональной идентичности и профессионального самосознания ученые связывают возможность решения многих проблем, возникающих в ходе профессиональной деятельности. Осознанная идентичность позволяет не только определить свое место в социальном мире, но и на этой основе развить систему ценностей и убеждений, адекватных требованиям современных социально-экономических условий и динамичного мира профессий. Сущность профессиональной идентичности Шнейдер Л.Б. видит в самостоятельном и ответственном построении своего профессионального пути, что предполагает высокую готовность смысловых и регуляторных основ поведения в ситуации неопределенности приближающегося профессионального будущего, готовность осуществлять личностное самоопределение, интегрироваться в профессиональное сообщество и формировать представление о себе как о специалисте [1].

Шнейдер в своих исследованиях исходит из таких теоретических посылок, при которых устойчивая профидентичность реализуется:

- через свой профессиональный опыт, свое дело, которое специалист умеет делать хорошо, результаты которого приносят ему и другим удовлетворение (успешная профессиональная ситуация);
- через отождествление (идентификацию) себя с профессиональной группой, которая оценивается позитивно, и дистанцирование (отчуждение) с другими профессиональными сообществами (успешные профессиональные отношения);
- через себя, раскрытие своего функционального потенциала, самоосуществление (позитивный образ профессионального «Я»).

Е.П. Ермолаева исходит из того, что профессиональная идентичность – это продукт длительного личностного и профессионального развития, который складывается только на достаточно высоких уровнях овладения профессией и выступает как устойчивое согласование основных элементов профессионального процесса, а именно, согласование реальных и идеальных профессиональных образов «Я» [2].

С точки зрения данного автора, профессиональная идентичность выступает регулятором, выполняющим и стабилизирующую и преобразующую функции. Основная стабилизирующая функция профессиональной идентичности — это обеспечение необходимой степени профессионального центризма и устойчивой профессиональной позиции. Преобразующая функция профессиональной идентичности зависит от:

1) диапазона изменения профессионально важных качеств и степени идентификации себя с профессией (возможности хорошей адаптации выше у людей с широкой идентификацией);

2) дистанцирования образа своей профессии от других, профессиональная самоизоляция затрудняет адаптацию в изменившихся условиях и "наведение мостов" при переходе в иное профессиональное пространство;

3) системности или "рыхлости" структуры идентичности. Все это обеспечивает возможность и преобразования и саморазвития профессионала.

Исследователи данной проблемы подчеркивают, что формирование профессиональной идентичности – очень сложный процесс, который не всегда осознается человеком. Так, Климов Е.А. отмечает, что этот процесс у современного профессионала зачастую носит слабо осознанный характер и это замедляет формирование целостного представления человека о своей роли в профессиональном процессе, без которого невозможно понимание своего места в профессиональной среде и достижение уровня профессионального мастерства [3].

Если углубиться в психологию личности, то можно заметить, что профессиональная идентичность проявляется на эмоциональном и поведенческом уровнях:

- на эмоциональном уровне в структуре профессиональной идентичности происходит ситуативное самоопределение, отражающее предпочтения в работе с определенным типом учеников и определенным типом проблем, выбор определенных способов и средств, формируется эмоционально-оценочное отношение к профессиональным убеждениям и знаниям, к самому себе как "деятелю";

- на поведенческом уровне возможно рассмотрение профессиональной идентичности как результата процесса решения профессиональной значимых проблем и задач. При этом каждое принятое решение по поводу себя и своей профессиональной деятельности относительно взаимодействия и отношений с другими людьми в поведенческом плане будет выражено в форме поступка [4].

Эмоциональная составляющая профессиональной идентичности существует в силу того, что ее когнитивная составляющая не воспринимается человеком безразлично, а пробуждает в нем оценки и эмоции. Оценочная интенсивность зависит от контекста и от самого когнитивного содержания. Источником эмоциональных значений различных представлений человека о себе могут являться реакции других значимых людей на какие-то его проявления и самонаблюдения. Эмоциональная профессиональная идентификация совершается, главным образом, в процессе профессионального общения. Единство действий всех участников, единая цель и способ ее реализации в ситуации, когда все оказываются в равном положении, объединяют участников между собой и актуализируют идентификацию.

Таким образом, профессиональная идентичность – это сложное образование, в котором традиционно выделяют три компонента [5]:

1. Когнитивный (знания об особенностях своей группы и осознание себя ее членом);

2. Ценностный (оценка своей группы и отношение к членству в ней);

3. Эмоциональный (принятие либо отвержение своей группы).

Рассматривая понятие профессиональной идентичности важно отличать его от понятия профессионализма, признаками которого являются состояние мотивационной и операциональной сферы. Если понимать профессионализм как выраженность мотивационной и успешность операциональной сферы человека, то его следует включать в качестве составной части профидентичности, но если рассматривать профессионализм в контексте личностного самоопределения и жизненных перспектив, то понятия «профессионализм» и «профидентичность» оказываются вполне соотносимыми.

Формирование профессиональной идентичности происходит в процессе профессионализации. Понятие "профессионализация" чаще всего понимается как овладение человеком системой профессиональных знаний, умений, навыков, как непрерывный процесс профессионального развития человека с момента выбора профессии до прекращения активной трудовой деятельности. Профессионализацией является процесс становления профессионала, включающий в себя выбор человеком профессии с учетом своих собственных возможностей и способностей, освоение правил и норм профессии, формирование и осознание себя как профессионала, обогащение опыта профессии за счет личного вклада, развитие своей личности средствами профессии [6].

Формирование профессиональной идентичности происходит в процессе профессионализации параллельно с процессами профессионального самоопределения и становлением профессиональной идентичности в условиях выполнения профессиональной деятельности. Таким образом, какое бы определение идентичности мы не взяли, видно, что субъективное осознание ее наличия обеспечивается умением личности относить себя к той или иной профессиональной системе, способностью личности выступать в различных профессиональных ролях, сохраняя при этом свою уникальность. На основе анализа различных подходов мы можем рассматривать профессиональную идентичность, как результат процессов профессионального самоопределения, персонализации и самоорганизации, проявляющийся в осознании себя представителем определенной профессии, и отражающийся в самоописаниях человека, его переживаниях, оценках и в поведении.

Список литературы:

1. Шнейдер, Л.Б.Профессиональная идентичность: теория, эксперимент, тренинг: Учеб. пособие/Л.Б. Шнейдер. — М.: Издательство Московского психолого-социального института, 2004.

2. Ермолаева, Е.П. Преобразующие и идентификационные аспекты профессиогенеза / Е. П. Ермолаева //Психологический журнал. – 1998. – Т. 19. – №4. – С. 80-87.

3. Климов, Е.А. Психология профессионального самоопределения/Е.А. Климов. - Ростов-на-Дону, 2010.

4. Вачков, И.В. Основы технологии группового тренинга. Психотехники: учебное пособие. – 3-е изд., переработанное и доп./И.В. Вачков. – М.: Издательство «Ось-89», 2005.

5. Абдуллаева, М.М. Профессиональная идентичность личности: психосемантический подход/ М.М. Абдуллаева// Психологический журнал. 2004. - Т. 25, №2.- С. 86-95.
6. Поваренков, Ю.П. Психологическое содержание профессионального становления человека/ Ю.П. Поваренков. М.: Изд-во УРАО, 2002.

ӘОЖ 373.1

Донскова С.Н.
Батыс-Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

Аннотация: *Кәсіби бірегейліктің әртүрлі қалыптасу көздері бар. Кәсіби бірегейліктің қалыптасуында өзінің рөлі белгілі бір үміттер мен артықшылық, таңдаған мамандығының мінсіз бейнелері және әрбір адамда өзін ойнайды. Кәсіби бірегейліктің уайымдауын бекіту адамды кәсіби маман ретінде қоршаған деп тануға ықпал етеді. Кәсіби бірегейліктің негізгі құрамдас бөлігі Кәсіби хабардарлық және тағдырдың білімдік-кәсіби ортақтығы болып табылады.*

Негізгі сөздер: *кәсіби сәйкестік, кәсіби хабардарлы, кәсіпқойлық*

ӘОЖ 77.01.39

ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУМЕН АЙНАЛЫСУДЫҢ АҒЗА ЖҮЙЕЛЕРІНЕ ӘСЕРІ

Жаскайратов А. Ж.
Батыс Қазақстан инновациялық-технология университеті, Орал қ.

Аннотация: *Спорттың адам өмірінде алатын орны ерекше. Спорттен айналысқан адамның денсаулығы мықты, шыдамды, шымыр болады. Біздің ата-бабаларымыз «тәні саудың – жаны сау» немесе «бірінші байлық-денсаулық»,- деп бекер айтпаған. Бірақ, осы нақыл сөздің салмағын, жүктер жауапкершілігін сезінбейтін де, мойындамайтын да сыңайлымыз.*

Негізгі сөздер: *салауатты өмір сүру, спорт, денсаулық*

Жүрек-қан тамырлары жүйесі. Жаттықпаған адамның жүрегі тыныш күйінде бір соғысында қолқаға 50-70 мл қан шығарады, минутына 70-80 рет соққанда 3,5-5 л. дейін. Жүйелі дене жаттығулары жүрек қызметін күшейтеді де, қан шығаруды тыныш күйінде 90-110 мл. дейін, үлкен физикалық жүктеме кезінде 150, тіпті 200 мл. дейін жеткізеді. Жүрек соғысының жиілігі 200ге дейін, тіпті одан да көпке көтеріліп, сәйкесінше минутына 25л., кейде 40 л. дейін артады. Осылайша спортшының жүрегі он есе артық қуатқа ие болады.

Жаттықпаған үлкен адамның жүрек соғысының жиілігі тыныш күйде әдетте минутына 72-84 рет, ал тыныш күйде жаттыққан спортшының жүрегіне барикардия тән, яғни жүрек соғысының жиілігі минутына 60-тан аз (кейде 36-38 дейін).

Мұндай қызмет режимі жүрек үшін пайдалы, өйткені демалыс уақыты (диастола) ұзарады. Осы уақытта артериалды қан оттекке қанығады.

Басты ерекшелік мынада: жеңіл жүктеме кезінде жаттықпаған адамның жүрек соғысының саны артады, ал спортшының жүрегі екпінді қан шығаруын жоғарылатады, яғни үнемді жұмыс істейді.

Әрине, жүрек қуаттылығын он есе арттыру экстремалды жағдайларда тамыр жүйесінің қызметіне әсер етпей қоймайды. Бірақ жаттыққан адамда жүрек төзімділігінің үлкен қоры болады. Үлкен дене жүктемесі кезінде спортшылар мен жаттыққан адамдарда максималды қан қысымы 200-250 мм. с.б. артуы мүмкін, ал минималды 50 мм. с.б. түсуі мүмкін.

Үлкен дене жүктемесінде қан қысымы жоғарылайды және ағзада айналымдағы қан көлемі орташа есеппен 1-1,5 л, ал жалпылай 5-6 л жетуі мүмкін. Қанның өзіндік резервті сыйымдылықтарына ие бауыр, талақ және өкпеден толықтырылып тұрады. Сәйкесінше таралушы эритроциттердің саны артады, соның нәтижесінде қанның оттекті жүргізу қабілеті жоғарылайды.

Жұмыс істейтін бұлшықеттердегі қан айналымы он есеге артады, сондай-ақ қызмет атқаратын капиллярлардың саны да көп есеге дейін ұлғаяды. Оттек арқылы зат алмасу қарқындылығы он есеге артады.

Аталған сандар тек жүйелі жаттығулар арқылы қол жеткізуге болатын жүрек-қан тамырлары жүйелерінің үлкен анатомиялық және функционалдық қорларын көрсетеді.

Егер жүрек қанды айдап, оның барлық дене талшықтарына жеткізілуін қамтамасыз ететін сорапты еске түсірсе, ал өкпе сол қанды оттекпен толтырып, тыныс алу аппаратын қалыптастыратын тыныс алу жүйесінің негізгі органы саналады. Мысалы, спортшыларда өкпенің өмірлік сыйымдылығы 7 л. және одан да көп құрайды. Спорттық дене жүктемелері өкпедегі альвеолдардың санын арттырып, оның қорын көбейту арқылы тыныс алу аппаратын жетілдіреді. Спортшыларда альвеолдың саны жаттықпаған адамға қарағанда 15-20%-ға артатыны анықталған. Бұл айтарлықтай анатомиялық және функционалдық қор.

Баскетбол және шаңғы спорты бойынша еліміздің құрама командаларының дәрігерлері 8,1 және 8,7 л. тең көлемді тіркеген. Әрине спортшылар жастайынан жақсы физикалық қабілеттері бар адамдар, бірақ дене жаттығулары кез келген ағзаны дамыта алады.

Максималды дене жүктемесі кезінде тыныс алу жиілігі минутына 50-70-ке дейін, ал минуттық тыныс алу көлемі 100-150 л. дейін, яғни тыныштық күйдегі жағдайды 10-15 ретке дейін арттыра алады.

Жақсы дамыған тыныс алу аппараты – клеткалардың толыққанды өмір сүруінің кепілі. Ағза клеткаларының өлуі оттектің жетіспеуінен болатындығы белгілі. Көптеген зерттеулер дәлелдегендей, ағзаның оттекті сіңіру қабілеті қаншалықты күшті болса, соншалықты адамның жұмыс істеу қабілеті де жоғары болады. Сыртқы тыныс алудың (өкпе, ауатамыр, тыныс алу бұлшықеттері) жаттыққан аппараты - бұл денсаулықты жақсарту жолындағы бірінші кезең.

Жүйелі дене жүктемелерін қолдану кезінде оттекті максималды сіңіру, спорттық физиологтардың айтуынша, орташа есеппен 20-30% дейін жоғарылайды.

Жаттыққан адамда сыртқы тыныс алу жүйесі тыныштық күйінде үнемді жұмыс істейді. Тыныс алу жиілігі минутына 8-10 дейін төмендейді және оның тереңдігі біраз артады. Өкпе арқылы өткен сол бір ауа көлемінен оттектің көлемі көбірек шығарылып алынады.

Бұлшық ет белсенділігі кезінде пайда болатын оттекке деген сұраныс өкпе альвеолдарының бұған дейін әрекетсіз болған қорлардың энергетикалық мәселелерін шешуге «қосады». Бұл жұмысқа қосылған талшықтың қан айналымының күшеюі және өкпе аэрациясының (оттекке толу) артуымен жүреді. Өкпені желдетудің жоғарғы механизмі оны қуатты етеді деп саналады. Қанмен дұрыс қамсыздандырылмайтын басқа нәзік учаскелеріне қарағанда физикалық күш түсіру кезінде жақсы «желдетілетін» өкпе талшығы ауруға қарсы тұруға қабілетті болады. Үстіңгі тыныс алу кезінде өкпенің төменгі жақтары газ алмасуға аз қатысады. Өкпе талшығының қан бармайтын тұстарында қабыну процестері жиі болады. Керісінше, қан көп құйылатын тұстары кейбір ауруларды емдеуге жақсы әсер береді.

Дәрігерлер спортшылар мен опера әншілері өкпе туберкулезі ауруымен ауырмайтынын айтады, бұған олардың өкпелерінің жоғарғы аэрациясы себеп.

Дене жүктемесі кезінде өкпе желдетуінің артуы диафрагма қозғалысы амплитудасының күшеюімен байланысты. Бұл факт басқа органдардың жағдайына да жақсы әсер береді. Кіру кезінде диафрагма жиырылып бауырды, ас қорыту мүшелерін қысып, олардан күре тамыр қанының кетіп, жүректің оң жақ бөлігіне құйылуына әсер етеді. Шығарда диафрагма артериалды қанның құрсақ қуысы органдарына толуын жеңілдетіп, оның сіңірілуі мен жұмысын жақсартып, жоғарыға көтеріледі. Осылайша, диафрагма ас қорыту органдары үшін қан айналымының көмекші органы саналады.

Дәл осы механизмді өзіндік жеңіл массаж ретінде санап, емдік дене тәрбиесі мамандары кейбір тыныс алу гимнастикасы жаттығуларын ас қорыту органдарын емдеу үшін ұсынады. Бұрыннан беру индиялық йога құрсақ қуысы органдарының кеселдері кезінде емдік қасиетін эмпирикалық анықтап, асқазан, бауыр және ішек ауруларын тыныс алу гимнастикасы арқылы емдеп жазады.

Дене жүктемелері спортпен айналысқан кезде ағзаның барлық жүйелеріне, соның ішінде бұлшықеттерге де жақсы әсер етеді.

Спортпен шұғылданудың бұлшықеттерге әсері.

Бұлшықеттер – қимыл аппаратының белсенді бөлігі.

Адам денесінде 600-ден астам бұлшықет бар. Олардың көбі жұпты және адам денесінің екі жағында да симметриялы орналасқан. Бұлшықеттер: ер адамдарда дене салмағының 42 %-ын, әйел адамдарда 35 %-ын, спортшыларда 45-52%-ын құрайды. Тегі, құрылысы, тіпті қызметі бойынша бұлшықет талшықтары біртекті емес. Бұлшықет талшықтарының негізгі қасиеті - жиырылу қабілеті. Қимылдауды қамтамасыз ету үшін бұлшықет талшықтарының элементтері созылған формасы болуы керек және тірек құрылымдарына бекінуі (сүйектер, шеміршектер, тері, біріктіру талшықтары және т.с.с.) керек.

Спорттың әр түрінде бұлшықетке түсетін жүктеме қарқындылығы жағынан да, көлемі жағынан да әр түрлі, онда статистикалық немесе динамикалық элементтер болуы мүмкін. Ол жай немесе тез қимылдармен байланысты болуы мүмкін. Осыған байланысты бұлшықеттердегі болатын өзгерістер де бірдей болмайды.

Спорттық жаттығу бұлшықеттің күшін, икемділігін, күш көрсету сипатын және басқа да қызметтік сапаларын арттыратыны баршаға белгілі. Кейде жүйелі жаттығу сабақтарына қарамастан бұлшықеттің күші төмендеп, спортшы бұрынғы жетістігін қайталай алмауы мүмкін. Сондықтан дене жүктемесі әсерінен бұлшықетте қандай өзгерістер болып жатқандығын, спортшыға қандай қимыл режимін ұсынған дұрыс: спортшы толық демалыста (адинамия) болуы, жаттығу процесіне үзіліс жасау,

қимылдарының көлемін азайту (гиподинамия) немесе жаттығуларды жүктемені біртіндеп азайту арқылы жалғастыру керек пе? Осы мәселелерді білу аса маңызды.

Спортшылардың бұлшықеттері құрылымындағы өзгерістерді жаттығу процесінде биопсия әдісі (ерекше әдіспен бұлшықет тілімін алу) арқылы анықтауға болады. Статистикалық сипаттағы жүктемелер бұлшықеттің көлемі мен салмағының артуына әкеліп соғатынын сараптамалар көрсеткен. Олардың сүйектерге бекінген үстіңгі жағы ұлғаяды, бұлшықеттік бөлігі қысқарады және сіңірлі бөлігі ұзарады. Бұлшықет талшықтары түктірек құрылымына қарай қайта орналасу процесі жүреді. Бұлшықеттің тығыз байланыстырушы талшықтарының саны бұлшықет пункттері арасында үлкейіп, қосымша тірек құрады. Одан басқа, байланыстырушы талшық өзінің физикалық қасиетіне қарай бұлшықетке күш түсуін азайтып, созылуға мейлінше қарсы тұра алады. Бұлшықет талшығының трофикалық аппараты күшейеді: ядро, саркоплазма, митохондрия. Бұлшықет талшықтарында миофибрилдер (жиырылу аппараты) бос орналасады, бұлшықет шоғырының ұзақ жиырылуы қан айналымын қиындатады, капиллярлы желі қатты дамиды.

Динамикалық сипаттағы жүктеме кезінде бұлшықеттердің салмағы мен көлемі артады, бірақ аз көлемде. Бұлшықеттік бөлігі ұзарады да, сіңірлі бөлігі қысқарады. Бұлшықет талшықтары паралеллді орналасады. Миофибрилл саны артады, ал саркоплазмалар азаяды.

Бұлшықеттердің жиырылуы мен босаңсуы қан айналымын бұзбайды, капилляр саны артады, олардың жүруі бірізді болады.

Бұлшықеттерде динамикалық функцияны орындайтын жүйке талшықтарының саны статистикалық функция орындайтын бұлшықеттердегіге қарағанда 4-5 есеге артық. Қимыл түйіндері талшық бойымен созылады, олардың бұлшықетпен байланысы артады, бұл өз кезегінде бұлшықетке жүйке импульсінің жақсы түсуін қамтамасыз етеді.

Азайтылған жүктеме кезінде бұлшықеттер босаң болады, көлемі азаяды, олардың қылтамырлары тартылады, қимыл түйіндері кішкентай көлемде болды. Ұзақ гиподинамия бұлшықет күшінің айтарлықтай төмендеуіне әкеп соғады.

Біркелкі жүктеме кезінде бұлшықеттің көлемі үлкейеді, онда қан айналымы жақсарады, қосымша қылтамырлар ашылады. П.З. Гудзя бақылауы бойынша жүйелі жаттығудың әсерінен бұлшықет талшықтарының жуандауы (гипертрофия), сондай-ақ олардың санының көбеюі (гиперплазия) нәтижесінде бұлшықеттердің жұмыс гипертрофиясы орын алады. Бұлшықет талшықтарының жуандауы оларда ядролар мен миофибрилдердің артуымен байланысты. Бұлшықет талшықтары санының артуы үш жолмен жүзеге асады: жуандалған бұлшықет талшықтарының екі-үш және одан да көп жіңішке бөліктерге бөлшектенуі, бұлшықет бүйрегінен жаңа бұлшықет талшықтарының өсіп шығуы, сонымен қатар сателлит клеткаларынан бұлшықет талшықтарының қалыптасуы, олар кейін миобластқа, содан соң бұлшықет түтікшелеріне айналады. Бұлшықет талшықтарының бөлшектенуіне олардың моторлы жүйкеленуінің (иннервация) қайта құрылуы әкеп соғады, нәтижесінде қалыптан тыс ұлғайған талшықтарды бір-екі қосымша моторлы нерв түйіндері қалыптасады. Осыған орай бөлшектенгеннен кейін әрбір бұлшықет талшығы өз алдына жүйкеленеді. Жаңа талшықтарды қанмен қамсыздандыру аралық саңылаулар арқылы өтетін қылтамырлар бойынша жүзеге асады. Созылмалы шаршау орын алғанда жаңадан пайда болған бұлшықет талшықтарымен қатар бір мезгілде бұрыннан бар талшықтардың ыдырауы және жойылуы орын алады.

Мөлшерден тыс жаттығуда қозғалыс режимі айтарлықтай практикалық маңызға ие болады. Гиподинамия бұлшықетке кері әсер ететіні анықталған. Жүктемені біртіндеп азайту кезінде бұлшықетте жағымсыз жағдайлар орын алмайды. Динамометрия әдісін кең көлемде қолдану спортшыларда бұлшықеттің жекелеген топтарының күшін анықтап, топографиялық карта жасауға мүмкіндік берді.

Осылайша, шаңғышы-жарысушы және велосипедшілерге қарағанда хоккей және қол добы саласындағы мамандандырылған спортшылардың бұлшықеттерінің жоғарғы жақтарында (қардың, иықтың бүгілу, жазылу бұлшықеттері) күші көп болады. Иықтың бүгілу бұлшықеттерінде шаңғышылардың гандболшы, хоккейші және велосипедшілерге қарағанда күші көбіректігі байқалады. Хоккейшілер мен гандболшылар арасында бұлшықеттерінің жоғарғы тұстарында күш айырмашылығы аса байқалмайды. Бұлшықеттерін жазған кезде олардың күшін салыстырғанда мынадай көрсеткіштер анықталған: ең үздік көрсеткіш хоккейшілерде – 73 кг, гандболшыларда – 69 кг, шаңғышыларда – 60 кг және велосипедшілерде – 57 кг. Спортпен шұғылданбайтындарда бұл көрсеткіш тек 48 кг құрайды.

Спорттың әр түрімен айналысатындарда бұлшықеттің төменгі жақтарының күші де әр түрлі. Сирақтарының жазылу бұлшықеттері күшінің көлемі де әр түрлі: гандболшыларда – 77 кг, хоккейшілерде – 71 кг, шаңғышы-жарысушыларда аз – 64 кг, велосипедшілерде одан да аз – 63 кг. Жамбастарының жазылу бұлшықеттері күшін салыстырғанда: хоккейшілерде жоғары көрсеткіш (177 кг), ал гандболшы, шаңғышы және велосипедшілердің арасында аса айырмашылық жоқ (139-142 кг).

Әсіресе табанның бүгілу және кеуденің жазылу бұлшықеттерінің күштері арасындағы ерекшелік қызықты. Бірінші жағдайда кері итеруге, екіншісінде қалыпты ұстап қалуға мүмкіндік береді. Хоккейшілерде табанның бүгілу бұлшықетінің күші - 187 кг, велосипедшілерде – 176 кг, гандболшыларда – 146 кг. Кеуденің жазылу бұлшықетінің күші гандболшыларда – 184 кг, хоккейшілерде – 177 кг, велосипедшілерде – 149 кг. құрайды.

Бокста соққы беру сәтінде күш білек пен саусақтардың бүгілу бұлшықеттеріне түседі. Олар өз кезегінде буынның қаттылығын қамтамасыз етеді. Ұрыс кезінде кеуде тұсында үлкен жүктемені омыртқа жотасының жазылу бұлшықеттері түсіреді. Боксшыларда дененің төменгі жағында жамбастың бүгілу және жазылу бұлшықеттері, сирақтың жазылу және табандардың бүгілу бұлшықеттері өте күшті дамиды. Қардың жазылу, иықтың бүгілу, сирақтың бүгілу және табандардың жазылу бұлшықеттері айтарлықтай төмен дәрежеде дамыған. Бірінші салмақ дәрежесінен алтыншы дәрежеге ауысқанда боксшының қимылына қатысатын салыстырмалы «әлсіз» топтарына қарағанда бұлшықеттердің күштірек топтарының күшін арттыру көбірек орын алды.

Әдебиеттер тізімі

1. Н.М.Амосов. Раздумья о здоровье. 1987, 87-89б.
2. И.П.Березин, Ю.В.Дергачев. Школа здоровья. 1989.
3. Ильинич В. И. Физическая культура студента: Учебник, Гардарики, 2000.
4. А.Н.Климов, Б.М.Липовецкий. Быть или не быть инфаркту. М., «Медицина». 1981.
5. Ю.А.Орешник. К здоровью через физкультуру. М. «Медицина» 2012.

УДК 77.01.39

ВЛИЯНИЕ ЗАНЯТИЙ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРОЙ НА СИСТЕМЫ ОРГАНИЗМА

Жаскайратов А. Ж.
Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г.Уральск

Аннотация: *Спорт играет особую роль в жизни человека. Здоровый образ жизни представлен как основной фактор формирования сознательно-оценочного мнения студенческой молодежи в процессе их обучения в вузе. Наши предки говорили, что в «здоровом теле здоровый дух» или «первое богатство - здоровье».*

Ключевые слова: *здоровый образ жизни, спорт, здоровье*

УДК 371.3

ЖАҢА ТҰРПАТТЫ ПЕДАГОГ КАДРЛАРДЫҢ ТҰЛҒАЛЫҚ ҚАСИЕТТЕРІН ЖАҢА ТЕХНОЛОГИЯЛАР АРҚЫЛЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ҰСТАНЫМДАРЫ

Кинжекова Р.С.
Батыс Қазақстан инновациялық – технологиялық университеті, Орал қ.

Аннотация*: Мақалада ҚР-да жаңа тұрпатты мұғалімдер дайындаудың негізгі ұстанымдары белгіленген. Жоғары білікті мамандар дайындауда оқу процесіне енгізуге тиісті технологиялар сараланған. Жаңа технологиялар арқылы дамытуға тиісті педагогтың қасиеттері ретінде -коммуникативтік құзыреттілігін, эмоциялық-ерік сферасын, эмоциялық тұрақтылығын, әр түрлі жағдаймен факторлерге бейімделу іскерліктерін ерекшелеген. Тәжірибелік зерттеу барысында кәсіби іс-әрекет үшін маңызды қасиеттердің студенттер бойындағы деңгейін анықтап, дамытуға тиісті тұлғалық атрибуттарды жіктеген. Жеткіншектерді тұлғалық-психологиялық тұрғыдан жетілдіруге нақты ұсыныстар жасаған.*

Негізгі сөздер*: технология, тұлға, қасиеттер, құзыреттілік, коммуникативтік, эмоция, іскерлік, кәсіби іс-әрекет, қалыптастыру, маман.*

Қазақстан Республикасының "Білім туралы" заңы білім беру жүйесінің басты міндеті ретінде ғылым мен практиканың жетістіктері негізінде тұлғаның кәсіби қалыптасуы мен дамуына бағытталған білім беру үшін қажетті алғы шарттарды жасау деп белгілеген. Педагог кадрларды даярлауда әлемдік және отандық мәдениеттің ортақ мәселелерін бағдарлауға, жалпы адамзаттық құндылықтарды игеруге, демократиялық және жаңа әлеуметтік-мәдени ортада өмір сүрудің ережелерін үйренуге, ұлттық сана-сезімді дамытуға бағыттап үйрету қажет.

Қазақстан Республикасындағы жаңа тұрпатты мұғалімдер төмендегідей ұстанымдар негізінде қалыптасады:

- білім берудің ізгілікті, тұлғалық-бағдарлық сипатының болуы;

- пәндік, психологиялық-педагогикалық, жалпы мәдени даярлықтың жоғары сапасы және іргелі-ғылыми негізделуі;

- базалық пәндер кешенін, мазмұнын жетілдіру, мақсат пен талаптың бірлігі, әлемнің бүтіндей бейнесін қалыптастыру негізінде пәнаралық байланысты, интеграцияны қамтамасыз ету;

- болашақ мұғалімдердің базалық даярлығының кәсіби және жалпымәдени аспектілерін қамтамасыз ететін пәндер жиынтығының толықтығы, әмбебаптығы;

- педагог тұлғасының даму деңгейінің бірізділігі;

- үздіксіз педагогикалық білім беру жүйесіндегі білім беру үдерісінің мазмұны мен технологиясының өзгергіштігі мен икемделуі;

- мұғалімнің өзгермелі өндірістік және әлеуметтік жағдайда бейімделе білу қабілетін дамыту;

- тұлғаның рухани сұранысын қанағаттандыру, білім берудің дамытушылық сипатының болуы;

- дәстүрлі және жаңа типтегі ресми және биресми білім беру құрылымдарының бірігуі;

- білім беру құрылымы мен деңгейіне барлық әлеуметтік топтардың, әр жас өкілдерінің қамтылуы. [2.]

Бұл мақсаттарға жету оқу процесінде жаңа технологияларды қолданбайынша мүмкін емес екені белгілі. Біріншіден, оқыту технологиясы- оқу ақпараттардың пайда болып көріну, өзгеру, өңделу әдістері мен құралдарының жиынтығы болса, екінші

жағынан, оқыту барысындағы мұғалімнің оқушыға қажетті техникалық және ақпараттық құралдарды қолдана отырып, әсер ету жолдары туралы ғылым.

Оқыту технологиясы- оқу бағдарламаларында қарастырылған алға қойған мақсатқа жетудің тиімділігін қамтамасыз ететін оқытудың әдіс, құрал және түрлерінің жүйесі арқылы оқыту мазмұнын жүзеге асыру жолы. В.П.Беспальконың түсіндіруі бойынша "педагогикалық технология –оқу үдерісін жүзеге асыруға көмектесетін мазмұндық техника". [3.12.] Г.К.Селевко бойынша педагогикалық технология педагогикалық үдерісті жобалаушы, нәтижеге жетелейтін мақсат, әдістер мен құралдардың бірлігі, жеке, заттық, әдіснамалық құралдардың бірлікте жұмыс істеуі түрінде көрінеді. [4.178.] М.А.Чошанов "оқыту технологиясы" мен "әдістемелік жүйенің " айырмашылықтары белгілермен айқындалады дей келе, педагогикалық технологиялардың белгілерін былай береді:-диагностикалау мен мақсатқа жетуге, тиімділікке кепілдік беруі, уақытты үнемдеу, жедел түрде кері байланыс жасау. [5.56.]

К.Ж.Бұзаубақова білім беру саласындағы инновациялық үдерістерді зерттеген ғылыми-педагогикалық әдебиеттерді талдау барысында төмендегідей педагогикалық технологияларды ұсынады:

1. Психотехнология-сезем ін, сезінемін,көрсетемін қарым-қатынасы. (ТРИЗ өнертапқыштық есептерді шешу теориясы).

2. Ақпараттық-кибернетикалық технология. (Компьтерлік техникамен жұмыс).

3. Диалогтық технология-мұғалім мен оқушы арасындағы ерекше қатынас.

4. Имитациялық технология. (Модельдер, рөлдік оқыту,шешім қабылдау әдістері).

5. Толық меңгеру технологиясы. (Кері байланыс үшін тестілеу әдісін қолдану).

6. Акмеологиялық технология-оқытуда жоғары нәтиже мен жетістікке жеткізетін технология.

7. Зерттеушілік технологиясы - жаңалық ашу арқылы оқыту.

8. Тренингтік технология-іскерлік пен дағдыларды қалыптастыру.

9. Жобалау технологиясы-жобалау жұмыстарын ұйымдастыру.

10. Видеотехнология-оқытудың аудиовизуалдық құралдарын қолдану. [6.25.]

Студенттің тұлғалық дамуы мен кәсіби қалыптасуының өзара байланысы кәсіби іс-әрекетті жүзеге асыру үшін бір қасиеттердің маңыздылығына сәйкестігі ЖОО-дағы оқыту үдерісінде студент тұлғасын дамыту динамикасы арқылы айқындалады.

Е.Л.Доценко, О.С.Андреева психологтың кәсіби маңызды қасиеттерінің жалпыланған нобайын модификациялау негізінде маман тұлғасын талдаудың бірнеше сферасын айқындайды: когнитивтік, эмоционалдық-еріктік, іс-әрекеттік, тұлғааралық қатынас және өзіндікқатынас сферасы. Біз болашақ мұғалімдерді даярлауда әлеуметтік-педагогикалық технологияларды пайдалануы мен тұлғалық қасиеттерін қалыптастыру үшін құзырлылық қатынасқа сүйене отырып, студент тұлғасының рухани-этикалық құзырлылығын дамытуды көздейміз. [7.93.]

Түлектер мен студенттерге әр қасиеттің маман үшін маңыздылығына сәйкес, сонымен қатар ЖОО-да оқу-кәсіби даярлау барысындағы өзгеру деңгейі бойынша да әр қасиет бағаланады. Осындай зерттеу негізінде екі негізгі көрсеткіш алынды, біріншісі – студент тұлғасының кәсіби маңызды қасиетін бағалау (КМҚ), осы қасиеттердің даму деңгейін өзіндік бағалау. Кәсіби маман іс-әрекетін қамтамасыз ететін жоғары деңгейі іріктелген топтардан алынған нәтижеден көрінетіндей (сапалардың ешқайсысы 50% -дан төмен баға алған емес), сонымен қатар жоғары білім алу барысында мәнді өзгерістердің жүретіндігі анықталды.

Тұлға қасиетінің мұғалімнің кәсіби іс-әрекеті үшін маңыздылық деңгей (МД) және ЖОО-да оқыту үдерісінде даму деңгейі (ДД). Кейбір зерттеулерге сүйенсек, тұлға қасиетінің мұғалімнің кәсіби іс-әрекеті үшін маңыздылық деңгейі және ЖОО-да оқыту үдерісінде даму деңгейі (1-20-ға дейінгі рангпен есептелді): Мінез-құлықтың өзгергіштігі-3 ранг;Өзін ұстай білу, эмоциялық тұрақтылық-5ранг; Стреске қарсы тура білу, әр түрлі жағдайға және факторлерге бейімделу іскерлігі-7ранг; Анализдік-конструктивтік ойлау,

өзіндік пікірдің болуы -11ранг; Логикалық қорытынды жасай білу қабілеті-13; Өзін-өзі тану, өзін талдауға қабілеттілігі -15; Төзімділік, төзе білу-17 ранг екендігі көрінді.

Болашақ мұғалімнің кәсіби іс-әрекетінің сәттілігін қамтамасыз ететін маңызды қасиеттеріне маманның коммуникативтік құзыреттілігін, эмоциялық-ерік сферасын, эмоциялық тұрақтылығын, әр түрлі жағдаймен факторлерге бейімделу іскерліктерін жатқызамыз. Студент үшін азырақ мағынаға ие болатыны жауапкершілік, байқампаздық, мінез-құлықтың өзгергіштігі.

Тәуекелге баруға даярлық, әзілдей білу сезімі, креативтілік, ұйымдастырушылық қабілеті маманның кәсіби іс-әрекеті үшін маңыздылығы деңгейінің жоғары бағалануына қарамастан маман тұлғасы үшін ерекшелігін құрамайды.

ЖОО-да оқыту үдерісінде мынадай ерекшеліктер (тәуекелге баруға дайындық қалыптан тыс ойлау) қасиеттер иерархиясында соңғы орынды иеленуде. Өзінің тұлғалық өзгерісін өзіндік бағалауда бірінші позицияға мынадай қасиеттер шығады: жауапкершілік, адамдармен қарым-қатынас жасай білу іскерлігі, өзгені сезінуге, өзгені

ұғынуға талпыну, өзіндік өзгеріс, өзіндік даму, өзіндік жетілдіруге деген дайындығы мен қабілеттілігі.

Осы қасиеттер тұлғааралық қатынас пен өзіндік қатынаста маңыздылыққа ие болғандықтан, жоғары психологиялық, педагогикалық білім беруде тұлғаның осы ерекшеліктері маңызды өзгерістерге ұшырайды.

Кейбір нәтижелер жеке рефлексияны талап етеді, яғни психологтың маңызды тұлғалық атрибуты эмпатияға деген қабілеттілік және өзге қасиеттердің қатарында маңыздылығы аздау болып табылады. (16 және 20 рангіде орналасуда). Тәжірибе барысында ЖОО-ның педагогика және психология мамандығының түлектерінің стреске қарсы тұра білу деңгейінің жеткіліксіздігі эмоциялық, өзіндік бақылау, үрейлілік деңгейінің төмендігі анықталды, өз мінез-құлқын өзіндік реттеу қабілетінің болуын көптеген авторлармен және студенттер мұғалімге қажетті қасиеттері деп айқындайды.

Студенттердің әлеуметтік-педагогикалық білімдерін және іскерліктерін, әлеуметтік-педагогикалық ерекшеліктерін қалыптастыру барысында мына әдістер жақсы нәтижеге қол жеткізетіні анықталды:

- Пікірталастық әдістер – проблемалық жағдаяттарды талдау үшін топтық пікірталас жүргізу.
- Ойын әдістері – іскерлік, ролдік, шығармашылық, дидактикалық ойындар.
- Сензитивтік тренинг.

Осы әдістер мен тәсілдерді қолданып студенттерді қарым-қатынас жасауға, өзгенің көңілкүйін, сезімін, күйзелісін ұғынуға үйретуге болады. Тыңдау іскерлігі – мұғалімге қажетті маңызды қасиет. Оқушының ойын және сезімін ұғынуға және оған түсіністікпен қарауға үйрету үшін төмендегідей тәсілдерді қолданамыз:

- Рефлексивті емес тыңдау – серіктестің әңгімесіне кіріспеу, үндемей отырып тыңдау, сонымен қатар көңіл бөлу, қолдау көрсету, сездіруді үйрену.
- Рефлексивті тыңдау - өз сезімін толықтай бейнелеуге көмектесу.
- Айқындау – серіктесінен толықтыруды сұрап отыру: «Түсіндіріңізші», «Мына проблема жайында айтасыз ба? Сіз оны қалай түсінесіз».
- Қайталап айту – оқытушының студент ойын өзге сөздермен қайталап айтуы.
- Бейнелеу – оқытушының студент қаншалықты түсінгендігін көрсете білуі.
- Түйіндеме жасау – ұзақ әңгімелесуден соң негізгі ойды жинақтауы.
- Эмпатиялық тыңдау – эмпатия өзгенің сезімін ұғына білуі, түсінгендігін көрсете білуі.

Практикалық сабақтарда «тыңдай білу іскерлігін» үйрету үшін жаттығулар өткізілді. Студенттерге ролдік ойындар түрінде жаттығулар жүргізілді.

Болашақ мұғалімдердің оқушылармен әлеуметтік-педагогикалық технологияны пайдалана білуі үшін төмендегідей ролдік ойындар жүргізуде мына мәселелерге көңіл бөлінуі тиіс:

- Алдымен, ролдік ойынның тақырыбын айқындау.
- Зерттелетін құбылысқа әсер ететін негізгі факторлерді айқындау (ұжымдағы оқушылар саны педагогтың өтілі, ұжымдағы шиеленіс деңгейі, ұжымдағы хал-ахуал, лидерлер ролі т.б.).
- Жан-жақты дамыған педагог образын қалыптастыру нобайын анықтау. Ойын мүшелерінің шешімді бағалау критериилерін іздеу, ойын барысында мүшелерге қажетті нұсқауларды қолдану.

- Ойын сценариін құрастыру, ойынды өткізу ережесін, ойын мүшелері мен қазылар алқасына материалдар дайындау.

- Әлеуметтік-педагогикалық іс-әрекетке дайындау жүйесіндегі ойынның ролін анықтау.

- Ойынның негізгі ұғымдарын анықтау: дайындық, нұсқау, машықтану, қазылар.

Студенттерге шығармашылық тапсырмалар беру де тиімді. Мысалы: белгілі жағдаяттағы мұғалімнің оқушымен әлеуметтік-педагогикалық іс-әрекетінің алгоритмін іздеу.Жобалау технологиясы бойынша «Мектептегі әлеуметтік- психологиялық қызметті ұйымдастыру» жобасы жеткіншектермен, әлеуметтік педагогпен, мектеп психологымен, пән секцияларының жетекшілерімен және пән үйірмелерінің жетекшілерімен жүргізуге болады.

Жоба: «Мектептегі әлеуметтік- психологиялық қызметті ұйымдастыру». Қатысушылар:

жеткіншектер, әлеуметтік педагог, мектеп психологы, пән секцияларының жетекшілері, пән үйірмелерінің жетекшілері.

Мақсаты: мектептегі әлеуметтік- психологиялық қызметті ұйымдастыра отырып, оқушылардың әлеуметтенуі үшін мақсатты тәрбиелік ықпалдардың жүйелі жүзеге асырылуын және әр түрлі мекемелер мен тәрбиелік және қоғамдық ұйымдардың өзара байланысын қамтамасыз ету. Оқушылардың өмірдегі әр түрлі дағдарыстық жағдайлардан шыға алу жолдарын меңгеруін қамтамасыз ету. Мерзімі: 4 апта, аптасына 1 сағаттан.

Жобамен жұмыс: Мектептегі әлеуметтік- психологиялық қызметті ұйымдастыру үшін мынадай 4 топпен тығыз байланыста болуымыз қажет. Олар: 1. Педагог - мектептің педагогикалық кеңесі; психологиялық-педагогикалық консилум; психологиялық-педагогикалық семинар-тренингтер; пікірталас түрлері; дөңгелек үстел; ұйымдастырушылық іскерлік ойындар, ролдік ойындар; кеңес берулер; - пән әдістемелік бірлестіктері.

2. Отбасы- ата-ана комитетінің мәжілісі; ата-аналар университетінің сабақтары; отбасылық клубтар; бірлескен мекемелермен кештерді өткізу; тренингтер; кеңес берулер;

ата-аналарға ақпараттық стенділер дайындау.

3. Оқушылар - жеке және топтық кеңес беру; коррекциялық- дамытушылық; коррекциялық-тәрбиелік сабақтар; тренингтер; педагогикалық клубтар; кәсіби бағдар беру жұмысы; оқушылардың өндірістік бригадалары; жазғы демалысты және бос уақытты ұйымдастыру.

4. Мектептен тыс ұйымдар мен мекемелер - үйірмелер, секциялар, клубтар; қайырымдылық акциялары; мөлтек аудандағы мекемелері, аула клубтары.

Зерттеуге қатысқан жеткіншектердің, студенттердің, педагогтардың, психологтардың жауаптарындағы айтылған психологиялық проблемалар мазмұны бойынша жіктеліп, былайша топтастырылды: жеткіншектердің тұлғалық-психологиялық қиындықтары: сенімсіздік; ұялшақтық; қорқақтық; жалқаулық; сенгіштік; күмәншілдік т.с.с.; тұлғааралық қарым-қатынастағы шиеленістер: қарым-қатынас жасай алмауы; өзгелермен тіл табыса алмауы; бастамашылдықтың болмауы; тұйықтық,өзімшілдік т.с.с. іс-әрекет түрлеріне қатысты туындаған проблемалар: сәтсіздікке бой алдыру; іс-әрекеттеріне көңілінің толмауы; уақытын басқара алмауы; бірлесе әрекет ете алмау; ерік-жігердің жетіспеуі т.с.с; әлеуметтік жағдайына

байланысты туындаған проблемалар: тұрмысының және экономикалық жағдайфның нашарлығының ұнамауы; дем алуға уақыттың болмауы; күн тәртібінің болмауы т.с.с.; материалдық жағдайлардан туындайтын проблемалар: қаржыны үнемдей алмау; материалдық жағынан тәуелсіздіктің болмауы; материалдық жағдайға байланысты дәрменсіздікті сезіну, кредит ала алмауға және алғандардың оны өтей алмауына байланысты психологиялық тығырықтар т.с.с.; өзін-өзі дамытуға, өзін-өзі жетілдіруге байланысты проблемалар: өмірде өзіндік орын таба алмауы, болашағына сенбеуі, өзіндік танымның жеткіліксіздігі; өзіндік бағаның адекватты болмауы т.с.с.; микроортада туындаған психологиялық проблемалардың әсері: отбасы жағдайының нашарлығы; жақын адамның денсаулығындағы мәселелер; «қазіргі адамдар көзқарасының өзгеруі» т.с.с.; психикалық және психологиялық денсаулыққа байланысты туындаған проблемалар: шаршау, қалжырау; денсаулықтың нашарлауы; қорқынышқа, стреске бой алдыру т.с.с. Проблемалардан қашқақтауы және оны өзгелермен бөліскісі келмеуі: бұл қорғаныс механизмдерінің ықпалын танытады. Осы жоғарыдағы жобаларды талқылау барысында оқушы тұлғасымен және әлеуметтік орта арасындағы негативті ықпалдарды интеграциалау қажеттігі туындайды.

Университет жағдайында болашақ мұғалімдердің тұлғалық қасиеттерінің қалыптасуының құрылымдық мазмұндық нобайы күрделі психологиялық-педагогикалық жүйе, құрылымы психологиялық- педагогикалық және мазмұндық сипаттамалардың бірлігімен анықталады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы //Алматы, 2007.

2. Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011 -2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. //Астана, 2010.

3. Беспалько В.П. Педагогика и прогрессивные технологии обучения. -М., 1995. -с. 12. 4. Селевко Г.К. Педагогические технологии на основе информационно-коммуникационных средств. -Москва, 2005. -с. 178.

5. Чошанов М. А. Гибкая технология проблемно-модульного обучения: Методическое пособие. -М., 1996. -с. 56.

6. Бұзаубақова К.Ж. Оқу – тәрбие үрдісінде ақпараттық – коммуникациялық технологияны қолдану қажеттілігі //«Информатика негіздері» 2008 ж. № 4 -б. 25.

7. Доценко Е. Л., О.С.Андреева Психология манипуляции: феномены, механизмы и защита. -М., ЧеРо, Издательство МГУ, 1997. -с. 93.

8. Тұрғынбаева. Б.А. Мұғалімнің шығармашылық әлеуметін біліктілікті арттыру жағдайында дамыту: теория және тәжірибе //Алматы, 2005. -б.174

УДК 371.3

ФОРМИРОВАНИЕ ЛИЧНОСТНЫХ КАЧЕСТВ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ С ПОМОЩЬЮ НОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Кинжекова Р.С.

Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г.Уральск

***Аннотация**: В статье рассматриваются принципы подготовки учителей нового формата РК. Рассматриваются виды новых технологий для внедрения в учебный процесс при подготовке высококвалифицированных специалистов. Предлагается использование новых технологий для развития личностных качеств, таких как: эмоционально-волевая сфера, эмоцианальная устойчивость и другие факторы, обеспецивающие эффективную адаптацию к различным ситуациям. В ходе экспериментальной работы определены уровни профессиональной компетентности и определены необходимые личностные атрибуты будущих специалистов. Дана рекомендация для развития психологических качеств личности студентов.*

***Ключевые слова**: технология, личность, качества, компетентность, коммуникация, эмоция, деятельность, личностные атрибуты, формирование, специалист.*

ОӘЖ 159.922.7(075.8)

БІЛІМ БЕРУДЕГІ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ ҰЙЫМДАРДА ҚОЛДАНУ МӘСЕЛЕСІ

Султангалиева А.И., Калкенова Г.Б.
Батыс Қазақстан инновациялық – технологиялық университеті, Орал қ.

***Аннотация:** Мақалада мектепке дейінгі ұйымдарда қолданылатын инновациялық технологиялар тақырыбы қаралған. Білім беру жүйесінде әдістердің түрленуі, жаңашалануы, олардың мектепке дейінгі ұйымдарда қолданылуы өзекті.*

***Негізгі сөздер:** Мектепке дейінгі ұйымдардағы инновациялық педагогикалық технологиялар, заманауи білім беру.*

Қоғамдағы қазіргі даму кезеңінде мектепке дейінгі мекемелердегі білім беру жүйесінде оқыту, тәрбие беру үрдісін технологияландыру- басты мәселенің бірі.осыған орай мектепке дейінгі мекемелердің тәжірибесіне оқыту мен тәрбиелеудің әр түрлі технологиялары жасалып енгізілуде.

Әлемдік білім беру кеңістігіне интеграциялануға байланысты білім берудің барлық жүйесін жаңғырту үдерісі мектепке дейінгі тәрбие мен оқытуды ұйымдастыруға жоғары талаптар қояды, осы үдеріске жаңа, барынша тиімді психологиялық-педагогикалық тәсілдемені іздеуді қарқындатады.

Қоғамның заманауи даму сатысында инновациялық үдерістер, бірінші кезекте, баланың әлеуетті қабілеттіліктерін ашудың бірінші деңгейі ретінде мектепке дейінгі білім беру жүйесіне әсер етеді. Мектепке дейінгі білім берудің дамуы, жаңа сапалы деңгейге өтуі инновациялық технологияларды дайындаусыз мүмкін емес [1].

Инновациялар бала тұлғасына, оның қабілеттіліктерін дамытуға бағдарланған педагогикалық практикада қолданылатын жаңа әдістерді, нысандарды, құралдарды, технологияларды анықтайды. Қазақстанның заманауи даму сатысында білім беру үдерістерінде өзгерістер орын алуда: мектепке дейінгі білім беру жүйесіндегі

педагогтардың назарын балалардың шығармашылық және интеллектуалдық дамуына, эмоционалды-еріктік және қозғалыс аясын түзеуге бұра отырып, білім беру мазмұны күрделене түсуде; дәстүрлі әдістердің орнын баланың танымдық дамуын белсендіруге бағытталған тәрбие мен оқытудың белсенді әдістері басуда.

Мұндай өзгермелі жағдайда мектепке дейінгі білім беру педагогтарына балалардың дамуында интерактивті тәсілдемелердің көп түрлілігіне, заманауи технологиялардың кең таңдауына бейімделе алуы қажет. Мектепке дейінгі тәрбие мен оқыту құрылымына мемлекеттік талаптар және білім беру саясатындағы инновациялық үрдістерді талдау негізінде инновациялық әдістемелік қызметті дамыту технологиясын жобалауға және іске асыруға жаңа тәсілдемелер ұсынылды.

Қазақстанның заманауи білім беру саясатының білім беру парадигмаларының ауысуымен, жаңа педагогикалық технологияларға өтуімен сипатталуы, мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың дара-шығармашылық нысандар мен әдістерге бағдарлануы мектепке дейінгі білім беру жүйесіндегі тәрбиешілері мен педагогтарының инновациялық әдістемелік қызметінің маңызын арттырады [2].

Алдымен «технология» ұғымына тоқталайық. Бұл жерде ол «инновациялық педагогикалық технология» мәніне ие болып тұр. Оның мағынасын түсінуіміз үшін әлемдік педагогикалық тәжірибеде «технология» ұғымына көз жүгірткеніміз жөн. Ол «техника» сөзінен шыққан, оның екі мағынасы бар.

1. Өндірістік құралдарының жиынтығы
2. Бір істі орындағанда қолданылатын тәсілдер жиынтығы.

Технология - грек сөзі, түсіндірмелі сөздікте бұл – қандай да болсын жаңа істегі шеберлік, өнерпаздық, іскерлік деген ұғымды білдіреді.

Энциклопедиялық сөздікте өнімді өндіру үрдісінде шикізаттың немесе материалдың формасын, қасиетін, күйін өзгертетін, оларды өңдеу мен дайындаудың әдістерінің жиынтығы", - деп көрсетілген.

Анықтамалық әдебиеттерде techno - өнер, шеберлік және logos - ғылым, заң, яғни технология дегеніміз — шеберлік (өнер) туралы ғылым деп берілген.

Білім беру саласындағы "технология" ұғымы өндірістік үрдістердегі технология ұғымының басты қасиеттерін осы саланы жетілдіру үшін пайдалану ұмтылысынан туындағаны анық. Өндірістік үрдістердегі технология деп қолданғанда алдын-ала көздеген нәтижеге жеткізетін, белгілі бір сапалық және сандық деңгейлердегі өнім алуға кепілдік беретін, ғылыми негізделген алгоритмдер, әдістер мен құралдардың жүйесін айтады.

Педагогикалық технология — оқыту мен тәрбие құралдарының арнайы формаларының, әдіс-тәсілдерінің, жолдарының жиынтығын анықтайтын психологиялық-педагогикалық нұсқаулар жиынтығы.(Б.Т.Лихачев).

Алдын ала жобаланған оқу-тәрбие үрдісінің практикада жүйелі әрі бірізді жүзеге асуы. (В.П.Беспалько).

Баланың шығармашылық қабілетін дамыту мәселесі жаңашыл педагогтар (Ш.А. Амонашвили, И.П. Волков) еңбектерінде арнайы сөз етіледі. Мысалы, бастауыш сынып оқушыларының қабілеттерін дамыту (Б. Тұрғымбаева) эстетикалық тәрбие беру мәселесі (С.А. Ұзақбаева, Б.А. Әлмұхамбетов, А. Қомақов) зерделенген еңбектерінде балалардың көркем мәдениеттік тәрбиесін жетілдіру жолдары қарастырылып, педагогикалық мүмкіндіктерін ашып, көрсетілген [3].

Инновация" термині педагогикада қазіргі таңда кеңінен қолданылуда.

Югославияның педагог-ғалымы К.Ангеловски педагогикалық инновация ммиәселесін терең түрде зерттеген. Ол инновация терминінің экономика немесе техника ғылымдарынан педагогика саласына келген дейді де, "кейб1р педагоггар инновация терминінің орнына реформа, жаңаландыру, жетілдіру, опти¬мизация, оқыту модернизациясы ұғымдарын пайдаланады" деп көрсетеді.

Инновация дегеніміз — мазмұнды жаңашалау, ал жаңалық енгізу дегеніміз — инновациялық мазмұнды дамыту, жаңаны ұйымдастыру, ал "жаңаша" дегеніміз жаңа мазмұн, оны енпзудің әдіс-тәсілдерін, технологиясын қамтитын құбылыс деп түсінеміз.

Г.В.Селевко «инновациялық педагогикалық технологияны» үш жақты сипатын былай белгілейді:

- ғылымилық: педагогикалық технология – оқытудың мақсатын, мазмұнын және әдіс-тәсілдерін жасайтын, педагогикалық үрдісті жобалайтын, оларды зерттейтін педагогика ғылымының саласы;

-үрдісті-сипаттаушы: үрдісті сипаттау (алгоритмі), оқытудың жоспарланған нәәтижесіне жетуде қолданылатын мақсат, мазмұн, әдіс-құралдар жиынтығы;

- үрдісті – іс-әрекеттік: технологиялық (педагогикалық) үрдісті жүзеге асыру, барлық тұлғалық, құралдық және әдіснамалық педагогикалық құралдардың жұмысы.

Инновациялық технологияларды жіктеу мәселесі В.П.Беспалько, М.В.Кларин, В.Т.Фоменко, Г.К.Селевко және т.б. еңбектерінде қарастырылған. В.М.Монахов “педагогикалық технологиялар – оқыту үрдісін жобалау, ұйымдастыру және өткізудің ойластырылған моделі” деп көрсеткен [4].

Инновациялық технологиялар жіктемесін түрліше көрсетуге болады:

1.Тұлғалық-бағдарлы оқыту технологиясы
а. Педагогикалық шеберхана
б. Оқытуды зерттеу ретінде ұйымдастыру
в. Ұжымдық ойлау қызметі
г. Эвристикалық оқыту
д. Жобалау әдісі
е. Дамыта оқыту (Л.В.Занков, В.В.Давыдов, Д.Б.Эльконин),
з. "Мәдениетті сұхбат мектебі" (В.С.Библер),
и. Ізгілікті-тұлғалық "Өмір мектебі" (Ш.А.Амонашвили),
к. Әдебиетті өнер және адамтану ретінде оқыту (Е.Н.Ильин),
л. Дизайн-педагогика.
м. Сенсорлық даму ақыл-ой тәрбиесі
2. Ақпараттық технология
а. Компьютерлік оқыту бағдарламалары
б. Компьютерлік ойын бағдарламалары
в. Жаттықтырғыш бағдарламалар
г. Интерактивті тақта
д. Қашықтан оқыту
3. Интерактивті технология
а. Сыни тұрғыдан оқыту
б. Ойын
в. Тренинг

«Әрбір бала - болашақ данышпан» деген ойлы қағидаға мән берсек, яғни табиғи таланттарды ашу, жас ұрпақтың жарқырап көрінуі үшін тәрбиешіге жүктелер міндет аз

емес, Ол міндет - баланың шығармашылық қабілетін, танымдық белсенділігін, ой-өрісін дамыту үшін аянбай еңбек ету, баланың жеке тұлғалық күшін дамыту. Осы идеяларды дамыту үшін оқытудың және тәрбиелеудің инновациялық технологияларды пайдалана отырып, жеке тұлғаның дамуына қолайлы жағдай жасау.Негізгі құндылық - бала және оның жеке тұлғасы.

Мектепке дейінгі ұйымдарда пайдаланылатын инновациялық технологияларды атап өтейік:

- білім берудің ізгілендіру технологиясы (Ш.А. Амонашвили). Бұл технологияның мақсаты: баланы азамат етіп тәрбиелеу, олардың танымдық күшін қалыптастыру және дамыту, баланың жаны мен жүрегіне жылылық ұялату, адамгершілік тәрбие беру.
- тірек-белгілерді (сызбасы, сигналы) арқылы оқыту технологиясы (Шаталов В.Ф.). Яғни, бұл технологияның мақсаты: білім, икемділік, дағдыны қалыптастыру. Үнемі қайталау, міндетті кезеңдік бақылау, тірек қолдану, еркімен оқыту, оқыту мен тәрбиенің бірлігі.
- ойын арқылы оқыту технологиясы. Мақсаты мен мағынасы: ойын арқылы қызықтырып, баланың бойындағы білімдік, танымдық, шығармашылық қасиеттерін аша түсу.
- дамыта оқыту технологиясының мақсаты: жеке тұлғаны және оның қабілеттілігін дамыту. Барлық баланың дамуы жолындағы жұмыстарды қамту.
- оқытудың комьютерлік технологиясы баланы «ақпараттық қоғамға» даярлау мақсатын алға қояды.
- өздігінен даму технологиясы. Мақсаты мен мағынасы: дербестікке тәрбиелеу. Әркім табиғат берген даму жолымен жүріп, өзін- өзі дамытады.
- сын тұрғысынан ойлауды дамыту технологиясы. Мақсаты білімнің болашақта қажетке жарауын қалыптастырады. сын тұрғысынан ойлау бағдарламасы қызығушылықты ояту, мағынаны тану, ой-толғаныс кезеңдерін түзіледі. сабақ кезінде үйренуші не үйрегенін саралап, салмақтап, оны қандай жағдайда, қалай қолдану жағдайда, қалай қолдану керектігін ой елегінен өткізеді; қайта қарап, өзгерістер енгізеді.

Қазіргі технологияда білімді меңгертудің шығармашылық деңгейіне жету үшін Блум таксоманиясы жиі пайдаланып келеді. Американдық психолог Б.Блумның “Толық меңгерту теориясы” бойынша мақсаттар шағын мақсаттарға жіктеледі.

Қазіргі мектепке дейінгі білім беру саласында инновациялық технологияларды меңгермейінше сауатты, жан-жақты маман болуы мүмкін емес. Инновациялық технологияны меңгеру тәрбиешінің интелектуалды, кәсіптік адамгершілік, рухани азаматтық және де басқа көптеген адами келбетінің қалыптасуына әсерін тигізеді, өзін-өзі дамытып, оқыту-тәрбиелеу үлгісін тиімді ұйымдастыруына көмектеседі [5].

Аталған педагогикалық технологиялар мен инновациялық құралдар балабақшада балалардың жас ерекшелоіктерін ескерген, әр сатыға балалардың қабылдау мүмкіндіктерін ескерген жағдайда ғана пайдалануға болады. Мектепке дейінгі балалардың есте сақтау қабілеті әлсіз, қабылдау процестері тұрақсыз келеді.Сондықтан олар затты қолмен ұстап, көзімен көргенді ұнатады. Осыған сәйкес, мектепке дейінгі балалардың оқу іс-әрекеттеріне көрнекілік, ойын технологиясын кеңінен қолданған жөн.

Тәрбиеші – бала бойына білім нәрін себетін басты тұлға. Жаңашыл тәрбиеші даярлауға тқойылатын талаптар студенттерді оқытудың жаңа түрлерімен қаруландыра

отырып, қазіргі уақыттағы кәсіптік дағдыларын игеруге бағытталған оқытудың жаңа жолдарын енгізуді көздейді.

Әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Назарбаевтың «Қазақстан жаңа жаһандық нақты ахуалда:өсім, реформалар, даму» тақырыбындағы 2015 жылғы 30 қарашадағы Жолдауы.
2. Балаларды мектепке дейінгі тәрбиемен және оқытумен қамтамасыз ету жөніндегі 2010-2020 жылдарға арналған «Балапан» бағдарламасы, 2014 ж.
3. К.Ж.Бұзаубақова / Жаңа педагогикалық технология.Оқулық.Тараз.ТарМУ.2003.-23б.
4.А.К.Ахметов. Принципы технологии и содержание образовательной программы. Алматы.1995. -32б.
4. Белая К.Ю. /Инновционная деятельность в ДОУ. – Москва. Творческий центр Сфера. 2004. – с.57.
5. Ф.Н.Жұмабекова / Мектепке дейінгі кезеңде білім беру мазмұнын жаңартудың әдіснамалық негіздері. Монография – Астана, 2010. -250 б.

УДК 159.922.7(075.8)

ПРОБЛЕМА ПРИМЕНЕНИЯ ИННОВАЦИОННЫХ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ В ДОШКОЛЬНЫХ ОРГАНИЗАЦИЯХ ОБРАЗОВАНИЯ

Султангалиева А.И., Калкенова Г.Б.
Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г.Уральск

Аннотация: *В статье рассматривается тема использования инновационных технологий в ДОУ. На современном этапе в системе образования важно и значимо разнообразие методик, их развитие и использование инновационных технологий в ДОУ.*

Ключевые слова: *Инновационные педагогические технологии в дошкольных организациях, современное образование.*

УДК 159.92

ОҚУШЫЛАРДЫҢ ЗИЯТКЕРЛІК ДАРЫНДЫЛЫҒЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ-ЗАМАН ТАЛАБЫ

Умбетова Г.М., Оқас М.Т.
Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.,

***Аннотация**: Мақалада жасөспірімдердің бойында зияткерлік дарындылығын қалыптастырудың ерекшеліктері қарастырылған. Дарындылықтың түрлері және оны қалыптастырудың жолдары көрсетілген.*

***Негізгі сөздер:** зияткерлік дарындылық, қалыптастыру, дарындылықтың түрлері, оқушылар*

Егемендікке қолы жеткен елді өркендететін жас мемлекеттің саяси-экономикалық, мәдени-әлеуметтік дамуына үлес қосатын бүгінгі мектеп оқушысын, ертеңгі қайраткерлердің зияткерлерлік дарындылығын қалыптастырудың маңызы зор. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың бұйрығымен «Дарынды балаларға арналған мектептерді қолдау мен дамыту» (1996ж.) жобасы іске қосылды. Жас таланттарды қолдау мемлекеттік бағдарламасы жасалды. Қазақстан Республикасының мемлекеттік бұйрығымен (№256 бұйрық 24 наурыз 1998ж.) Қазақстан Республикасының Білім және ғылым министрлігі жанынан Республикалық ғылыми-практикалық «Дарын» орталығы ашылды. «Дарын» орталығы Республикамыздың дарынды балаларымен жұмыс жүйесін ұйымдастырады. Сонымен қатар, «Қазақстан Республикасының дарынды балаларын анықтау, қолдау және дамыту тұжырымдамасы» жасалды. Осы тұжырымдамада дарынды баланы анықтау және қолдау үшін мынадай шарттар орындалуы қажет: оқушыларды саралап оқыту, яғни оқушының ерекшеліктерін ескере отырып биінді сыныптар қалыптастыру және жеке жоспар мен жеке оқу бағдарламаларын қолдану [4; 3-24 б.].

Педагогикалық-психологиялық әдебиеттерді талдау негізінде дарындылық құрылымының психологиялық негізін анықтаған шетелдік ғалымдар: Дж.Рензулли, П.Торренс, К.Хеллер, ал ресей ғалымдары Н.Лейтес, А.Матюшкин, В.Моляко, Б.Шадриков болды. Шығармашылық дарындылықтың және интеллектінің психологиялық тұжырымдамасын Г.Айзенк, Дж. Гилфорд, Р.Стенберг, М.Смульсон, Д.Ушаков анықтаса, тұлғаның интеллектуалды және шығармашылық потенциалын Д.Богоявленская, Н.Кичук, Е.Кульмицкая, С.Максименко, В.Моляко, С.Сысоева анықтады. Дарындылықтың түрін және аймағын С.Гончаренко, Г.Бурменская, Ю.Гильбух, В.Слуцкий анықтап зерттесе, ал әртүрлі жас кезеңіндегі дарындылықтың дамуын А.Брушлинский, Е.Кульчицкая, Н.Лейтес, В. Паламарчук анықтаған. Оқушылардың дарындылығын анықтау мен дамыту жұмыстарын Ю.Гильбух, В. Крутецкий, Е.Кульчицкая зерттеген.

Елімізде дарынды балалармен жұмысты жетілдірудің мынадай бағыттары бойынша зерттеулер маңызды болып табылады: дарынды балалармен жұмысты ұйымдастырудың басқару аспектісі бойынша Ү.Б.Жексенбаева [5], Л.И.Нарықбаева [6], математика пәнін оқытуда дарынды балалардың интеллектуалдық әлеуетін дамыту бойынша Г.С.Байтуреева [7], Ж.О.Үмбетова [8], мектепке дейінгі шақта балалардың

дарындылығын дамыту бойынша О.А.Жумадиллаева [9], жалпы білім беретін мектептердің педагогикалық процесінде дарындылықты дамыту бойынша шарттары С.В.Кузнецова [10], С.И.Қалиева. Сонымен қатар дарынды балаларды оқыту және тәрбиелеу мәселесі бойынша Е.М. Арын, А.М.Бултачеева, С.Н. Лактионова, Т.А. Линчевская, дарынды балардың диагностикасы бойынша Б.О. Байтукова, Н.Д.Иванова, С.С.Мендигалиева, А.К.Сатова, интеллектуалды дарынды балалардың дарындылығын дамыту бойынша И.Б.

Отческая, А.М. Мұханбетжанова, Н. Даулетов және Н.Н.Хан жұмыстарында оқушыны оқыту және тәрбиелеу процесіндегі педагогтың шығармашылық рөліне көп көңіл бөлінген.

Психолог А.Н. Леонтьев өзінің дарындылық мәселесіне арналған еңбегінде әлеуметтік шарттың шешуші рөлі адам дарындылығын дамыту мен тәрбиелеу және аз мөлшерде дарындылықтың табиғи жағына көп көңіл бөлді, әрі ол табиғи ерекшелікке жоғары жүйке жүйесінің әрекетін жатқызды. Л.Н. Леонтьевтің дарындылық жөнінде барлық көрсетілген негізгі идеясы мынадай: «дарындылық тірі ағза ретінде адамға тән барлық психикалық қызметпен дамып қалыптасады».

Ал дарындылықты анықтамас бұрын «дарындылық», «дарынды бала», «дарындылық түрлері» ұғымдарының мәнін анықтап ашып алған жөн. Сонымен қатар, педагогтар дарындылық мәселесіне тек бір жақты қарамай, баланың бойынан дарындылық түрлерін көре білу тек қоғам үшін ғана емес, сонымен қатар баланың тұлғалық дамуына да маңызды әсерін тигізеді. Осыған орай, И.А. Ильницкая «Дарындылықтың жұмыс тұжырымдамасында» дарындылық түрлерін және психика аймағын қамтамассыз ететін іс-әрекет критериі бойынша дарындылық түрлерінің жіктелуін 1 кесте түрінде көрсеткен.

Кесте 1 - Дарындылық түрлері және дарындылықтың екі аспектісі

Дарындылықтың сапалық сипаттамасы адамның психикалық мүмкіндіктерінің және оның белгілі бір іс-әрекет аймағындағы ерекшеліктерінің көріну спецификасымен байланысты әртүрлі сапалық аспектісін анықтайды. Дарындылықтың сандық сипаттамасының анализі адамның психикалық мүмкіндіктерінің дәрежесін көрсетеді.

Кесте 2 - Дарындылық түрлерін анықтау өлшемдері

1 Іс-әрекет түрі және оны қамтамассыз ететін психика аймағы 2 Дарындылықтың қалыптасу дәрежесі 3 Дарындылықтың көріну формасы 4 Әртүрлі іс-әрекет аймағында көріну кеңдігі 5 Жасерекшелік дамуының ерекшеліктері

1. Іс-әрекеттің негізгі 5 түрі: практикалық, танымдық, бейнелеу-эстетикалық, коммуникативті, рухани-құндылықты. 2. Іс-әрекетті қамтамассыз 1. Актуалды 2.Потенциалды 1. Айқын 2.Жабық 1. Жалпы немесе ақыл-ой дарындылығы 2.Арнайы 1.Ерте шақтағы дарындылық 2.Ересек шақтағы дарындылық

Сапалық аспект Сандық аспект

ететін психиканың 3 аймағы: интеллектуалды, эмоционалды, мотивациялық-ерікті.

Бұл 2 кестеде ауқымды теориялық материал қамтылуымен қатар, педагогтарға балалардың тұлғасын зерттеуге үлкен көмегін тигізеді. Ал үшінші суретте дарындылықтың түрлері толығымен ашылып нақтыланған. Бұл да бала тұлғасын зерттеуде өте маңызды. Үшінші кестеде жасөспірім балалардың іс-әрекетін сапалық өзгертіп тиімді ұйымдастыруға мүмкіндік беретін, педагогтарға қажетті тірек материал болып табылады. Бала алға қойған мақсатқа жету үшін педагог бала психикасының

барлық үш: интеллектуалды, эмоционалды, мотивациялық-еріктік аймақтарына әсер ету керектігін атап көрсеткен. Дарынды балалармен жұмыс жүргізген кезде, педагог бала психикасының эмоционалды және мотивациялық-еріктік аймағына көңіл аудару қажет, себебі баланың танымдық қажеттілігін жоғалтпауы қажет. Сонымен қатар, осы схемада бала дарындылығының әртүрінде шығармашылық потенциал болуы мүмкін, оны дамыту қажеттігін атап көрсеткен.

Дарынды және талантты балалар жөнінде бүкіл әлемдік кеңес 1975 жылдан бастап жұмыс жасайды. Мұнда дарынды балаларды оқыту мен тәрбиелеу жөнінде халықаралық конференциялар өтіліп өз тиімділігін беруде. Ресейде қабілеттілік пен дарындылықты анықтауда Б.М. Теплов пен С.Л. Рубинштейннің еңбектері үлкен орын алуда. Б.М. Теплов дарындылықты түрлі іс-әрекетті орындау кезіндегі табыс пен жаңа әдіс-тәсілдерді меңгеру кезіндегі бейімделгіштікті анықтайтын жеке психологиялық ерекшеліктерді айтады. Б.М.Теплов қабілет пен нышанды бөліп көрсетеді. Қабілеттің дамуымен қалыптасуы жүйке жүйесінің және ми құрылысының физиологиялық тұқымқуалаушылық ерекшелігіне байланысты болса, ал нышанның негізінде түрлі қабілет қалыптасуы мүмкін.

С.Н. Ожеговтың қазіргі «Орыс тілі сөздігінде» көрсеткендей дарындылыққа мынадай анықтама бергенінен көреміз: яғни «ерекше туа берілген, ерекше табиғи қасиет» делінеді [5, 643 б.].

Ғалым Л.А. Венгер дарындылық- бұл әртүрлі іс-әрекеттің бағыттаушы түрі деп қарастырған.

Б.Д. Шадриков дарындылықты белгілі бір нақты қызмет барысында интегралды жүйелі қабілеттің көрінуі деп көрсеткен [7, 361 б.].

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңында мемлекеттік саясат негізінде «Әр баланың жеке қабілетіне қарай интеллектуалдың дамуы мен жеке адамның дарындылығын дамыту» мәселелері енгізілген.

Ақыл-ой дарындылығы бұл жалпы және арнайы ақыл-ой сапаларының жиынтығы. Автор ақыл-ой дарындылығын мынадай категорияларға бөлген:

- бірінші категорияға – бірдей жағдайда ақыл-ой дарындылығы жоғары дәрежеде дамыған балалар;
- екінші категорияға – арнайы ақыл-ой дарындылығы жоғары дәрежеде дамыған балалар; мысалы, математикаға, музыкаға т.б.;
- үшінші категорияға – ақыл-ой дарындылығы жоғары дәрежеде дамымаған, бірақ таным белсенділігімен, ойлау жүйесінің оригиналдылығымен ерекшеленетін балалар.

Потенциалды дарындылық-бұл дәл осы уақытта жүзеге асыра алмаған жоғары жетістіктерге жеткізетін баланың психологиялық ахуалы және психологиялық сипаттамасы.

Жасырын дарындылық-бұл бала бойында бар, тек бір іс-әрекет барысында көрінетін дарындылық түрі.

Арнайы дарындылық –бұл нақты іс әрекет барысында баланың психикалық қасиеттерінің ашылуы (техникалық, музыкалық, сурет салуға, әдебиетке).

Автор дарынды балалардың танымдық қажеттілігіне мынадай сипаттама берген:

· Танып-білуге, ақыл-ой жұмысына деген шынайы қызығуы, ұмтылу және еңбектену, нәтижесінде қуану мен қанағаттанудың айқын көрінуі;

· Өз бетімен жүргізетін шығармашылық-зерттеу жұмыстарына деген ұмтылыс пен қызығушылық;

· Қайталанбас, өзіндік қабілеттер аясында түрлі оқу және оқудан тыс уақыттағы жұмыстарға қатысуға деген ұмтылыс;

· Дарындылық мазмұнына сәйкес келетін қызметтен тұратын құндылықтар жүйесін құруға ұмтылу мен оған деген қажеттілік;

· Өзін жетілдіруге, ойларын жүзеге асыруға, өзін және өз жұмысының нәтижесін бағалай алуға қабілеттілігі мен ұмтылысы;

· Болжам жасауға, ерікті ауыртпалыққа, ойларды мәжелеуге, зейінді жинақтауға жоғары деңгейлі дайындық.

Н.А Кударованың пікірінше, адамда дарындылықтың 3 түрі: дарындылық (балалық кезде ерекше байқалатын туғаннан берілетін нышандар жүйесі), талант және данышпандық деп аталатын жоғары түрлері болады. Дарындылық- наным мен сенім, күшті ерік-жігер, тұрақты мінез, алғыр зейін, еңбексүйгіштік, өзіне -өзі қатты талап қоя білу арқылы қалыптаса түседі [5].

Қарастырылған зерттеулерге сүйене отырып, біз «дарындылық» ұғымын адамның белгілі бір іс-әрекетті табысты орындауға қабілеті ретінде қарастырамыз. Дарындылықтың адам үшін маңыздылығын түсіну үшін оның мәнін жан-жақты деңгейде қарастыруымыз қажет.

Ал инеллектуалды дарынды балаларды оқытудың мақсаты оқушының тұлғасын дамыту және оқушының өзін-өзі жетілдіруі қажет. Қалыптастыру экспериментінде алға қойылған мақсат жасөспірім оқушылардың мына қасиеттерін қалыптастыру:

· интеллект деңгейін көтеру;

· қиялын, еске сақтау қабілетін, зейінін арттыру;

· креативтілік және қабілетін арттыру;

· логикалық ойлауды, соның ішінде әртүрлі шешімдердің ішінен логикалық негізделген шешімді таңдау;

· зерттеушілік іс-әрекеттің дағдыларын қалыптастыру;

· проблемді жағдаяттарды шешу кезіндегі табандылық пен қызығушылықтың пайда болуы.

Оқушылармен психологиялық дамыту жұмыстарын жүргізу үшін топ 12-15 оқушы санынан тұрса тиімді өтеді. Егер толық сыныпқа өткізілсе, онда шағын топтарға бөліп өткізуге болады.

Осы жоғарыда айтылғандарды жүзеге асыру үшін зияткерлік дарындылықты дамытудың әдістері ретінде біз интеллектуалды тренингтер, жаттығу және топтық пікірталас, интеллектуалды ойындарды таңдадық. «Интеллектуалды ойындар» әдісі - оқушылардың ақыл-ойын белсендендіріп ынталандырады. Оқушылар өздері тапсырманы шешу үшін алгоритм құрастырып, ұқсас тапсырманы ойлап табуға тырысады.

Тренинг - бұл оқытудың ерекше түрі. Тренинг арқылы қажетті жағдайға еніп, тұлғааралық қатынастың тәжірибесін жинақтауға мүмкіндік болады. Кейде тренинг терминін «эксперименталды оқыту» (ағылшын тілінен аударғанда experience- өмірлік тәжірибе) деген мағынаны білдіреді. Тренинг ағылшынның «Training» - тәрбиелеу, оқыту, дайындау ұғымдарынан шыққан. Ол жаттығу деген мағынаны да білдіреді. Тренингтер-қысқа мерзім ішінде практикалық қолданыста қажетті әрі тиімді біліктер мен дағдыларды игеруге бағытталған оқу сабақтары. Тренингтің басты мақсаты-үйренудің ең

тиімді жолдарын игеру. Мұнда үйренушілер өз әрекеттерін қалайша тиімді түрде ұйымдастырып, жұмыста оң нәтижеге қалайша жету керектігі мәселесімен айналасады. Әдетте тренингтерде интербелсенді тәсілдер қолданады: іскерлік және рөлдік ойындар, нақты жағдайлар мен ситуацияларды талдау, топтық пікірталастар, таныстырылымдар .

Интеллектулды тренинтер – бұл танымдық процестерді дамытуға мақсатты бағытталған арнайы психологиялық сабақ. Интеллектуалды тренингтердің синонимдері: қарым-қатынас тренингі, тұлғалық өсу тренингі, тұлғалық даму тренингі, коммуникативті тренингтер.

Сонымен, жасөспірім кезеңдегі зияткерлік дарындылық тұлғаның белгілі бір іс-әрекет түрін табысты орындауын қамтамассыз ететін индивидуалды-психологиялық ресурс негізінде қалыптасады. Креативтілік пен интеллект дамуының базасы - бұл түрлі шығармашылық тапсырмаларды орындау және проблемді жағдаяттар мен зерттеу іс-әрекетін орындау барысында оқушылар бойында жоғары нәтижелі табысқа жетуге бағытталған стратегияның қалыптасуы.

Әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. - Астана, 2011. – 21 б.
2. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаев «Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан» атты Жолдауы // Егемен Қазақстан. - 2007. - 13 б.
3. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» заңы. - Алматы: Юрист, 2001. - 3-34 б.
4. Концепция выявления, поддержки и развития одаренных детей в Республике Казахстан // Дарын, 1999 - №3. - С.3-24.
5. Жексенбаева Ү.Б. Научно-педагогические основы управления системой работы с одаренными детми в Республике Казахстан: дисс... канд пед наук. – Алматы, 1999. - 149 с.
6. Жумадуллаева О.А. Одаренные дети в детскому саду и в школе: Учеб. пособие для студ. высш.пед.учебн.заведений. – Алматы, 2000. - 32 с.
7. Кузнецова С.В. Одаренность малыша: раскрыть, понять, поддержать. – М., 1998. - 81 с.
8. Қалиева С.И, Нарикбаева Л.М. Подготовка будущего учителя к работе с одарёнными детьми. Методическое пособие. – Алматы: АГУ им. Абая, 2001. – 65 с.
9. Булатчеева А.М. педагогика и психология одаренности школьников. - Алматы, 2002. - С.170-182.
10. Лактионова С.Н. Педагогика и психология одаренности школьников. - Алматы, 2002. - С. 8-15

УДК 159.92

ФОРМИРОВАНИЕ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ ОДАРЕННОСТИ УЧАЩИХСЯ ТРЕБОВАНИЕ ВРЕМЕНИ

Умбетова Г.М., Окас М.Т.
Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г.Уральск

***Аннотация**: В статье рассмотрены особенности формирования интеллектуальной одаренности у подростков. Представлены виды одаренности и пути ее формирования.*

***Ключевые слова:** интеллектуальная одаренность, формирование, виды одаренности, учащиеся*

УДК 159.92

ЗНАЧЕНИЕ РАЗВИТИЯ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА ДЛЯ ЧЕЛОВЕКА В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ

Шонбаева С.Т., Халикова Б.Т.
Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г. Уральск

***Аннотация:** В статье рассматривается сущность эмоционального интеллекта и спектр способностей, которые он включает в себя. Описывается природа возникновения эмоционального интеллекта, необходимость его развития у людей в современный период.*

***Ключевые слова:** интеллект, эмоциональный интеллект, эмоции, личное осознание, управление собой, социальная осознанность, эмпатия, управление отношениями.*

В современном обществе достижение личностного успеха и развитие способностей определяет не только всем известный IQ – коэффициент интеллекта, измеряющий степень умственных способностей человека, но и уровень развития эмоционального интеллекта. Согласно исследованиям, около 80% успеха в социальной и личной сферах жизни определяет именно уровень развития эмоционального интеллекта, и лишь 20% - всем известный IQ – коэффициент интеллекта, измеряющий степень умственных способностей человека. Этот вывод ученых перевернул в середине 90-х годов XX века взгляды на природу личностного успеха и развития человеческих способностей. Оказывается, что совершенствование логического мышления и кругозора ребенка еще не является залогом его будущей успешности в жизни.

Исследования эмоционального интеллекта появились в научных статьях в начале 1990-х годов. Впервые термин «эмоциональный интеллект» в психологию ввели американские ученые - Джон Мейер и Питер Сэловей (Sa1ovey, Mayer, 1990). Они определили эмоциональный интеллект как способность воспринимать и выражать эмоции, ассимилировать эмоции и мысли, понимать и объяснять эмоции, регулировать свои эмоции и других. Как писал Дэвид Карузо, очень важно понимать, что «эмоциональный интеллект — это не противоположность интеллекту, не триумф разума над чувствами, это уникальное пересечение обоих процессов» [1].

Исследователь Дэниел Гоулман в своей книге «Эмоциональный интеллект», завоевавшей популярность благодаря новому взгляду на эмоции как на область

интеллекта: «преобладающая точка зрения, рассматривающая человеческий интеллект только лишь как интеллект мозга, слишком узка, поскольку игнорирует целый ряд человеческих особенностей, связанных с областью чувств и имеющих равное, если не большее, значение в определении наших успехов в жизни» (Goleman, 1995). Он считает, что огромная и малоизученная ранее область интеллекта, названная им «эмоциональный интеллект», базируется на таких понятиях, как самосознание, альтруизм, сострадание, и что высокий эмоциональный потенциал личности влияет на способность преодолевать трудности жизни в первую очередь [2].

Полный спектр способностей, которые включает в себя эмоциональный интеллект, можно разбить на четыре сферы.

Личное осознание – это способность распознавать и понимать собственные эмоции и их влияние на человека. Вы понимаете, как ваши эмоции влияют на ваши мысли и действия (и наоборот), а также осознаете, как ваши чувства помогают вам в достижении целей или мешают. Личное осознание подразумевает умение распознавать ваши эмоциональные склонности, сильные стороны и слабости.

Управление собой — это умение управлять эмоциями таким образом, чтобы они стали вашими союзниками в достижении целей, получении благ, выполнении заданий. Оно подразумевает самоконтроль, то есть способность контролировать эмоциональную реакцию. Эмоции – это естественные, инстинктивные чувства. На них влияет уникальная биохимия мозга. Именно поэтому их не всегда можно контролировать. Но вы можете контролировать свою реакцию на них. Вы способны что-то предпринять или воздержаться от действий. Таким образом, самоконтроль сводит на нет возможность того, что вы скажете или сделаете что-то, о чем впоследствии пожалеете, особенно если речь идет о конфликтной ситуации. Управляя собой, вы сможете со временем научиться активно формировать собственные эмоциональные склонности.

Социальная осознанность — это способность точно понимать чувства других и оценивать их влияние на поведение. Социальная осознанность базируется на эмпатии. Эмпатия позволяет вам чувствовать и видеть разные ситуации с точки зрения других людей. Вы понимаете, чего они хотят, в чем нуждаются. Вы знаете, как лучше всего удовлетворить эти нужды, а поэтому становитесь ценными. Социальная осознанность позволяет вам получить более полные портреты окружающих и понять роль эмоций в ваших отношениях.

Управление отношениями — умение получить наибольший результат во взаимодействии с другими людьми. Оно подразумевает умение влиять на них с помощью общения или поведения. Вы не будете никого принуждать, вы задействуете глубинное понимание и убеждение. Управление отношениями поможет и другим людям. Вы будете приносить им эмоциональные блага, а уровень доверия станет повышаться. Вы укрепите вашу связь.

Все эти способности взаимосвязаны и дополняют друг друга. Однако необходимо помнить, что они не всегда зависят друг от друга. Вы естественным образом будете преуспевать в чем-то и демонстрировать слабость в других аспектах. Например, вы можете отлично понимать свои эмоции, но не контролировать их. Ключ к повышению эмоционального интеллекта кроется в следующем. Вы должны распознать собственные характерные черты и склонности, а потом разработать стратегию, чтобы усилить свои умения и минимизировать недостатки.

Подумайте о социальной осознанности. Умение предугадывать и понимать чувства других помогает избегать случайных обид. Люди к вам тянутся. Но то же самое качество может стать слабостью, если вы перестанете говорить, когда нужно высказать твердую позицию. Или же вы знаете, что люди отреагируют плохо, а потому избегаете даже конструктивной критики.

Высокая социальная осознанность хороша в связке с остальными умениями. Личная осознанность поможет вам понять, что вы не хотите чего-то говорить только потому, что боитесь сделать больно человеку. Управление собой поможет подготовиться к подобной ситуации и выработать привычки, которые подтолкнут вас к действию. И наконец, управление отношениями поможет вам сказать необходимое в такой манере, что вы добьетесь своей цели, повысите собственную значимость, усилите доверие и избежите обид [3].

Д. В. Ушаков пишет: «Если эмоциональность представляет собой способность испытывать эмоции, то эмоциональный интеллект – способность понимать эти эмоции у себя и у других. Испытывать чувства и понимать их – не одно и то же. Эмоциональный интеллект заключается фактически в том, чтобы поставить эмоциональность на службу решению тех или иных задач, формируемых в рамках рациональной системы поведения. Таким образом, следует ожидать, что условиями высокого развития эмоционального интеллекта должны выступить достаточные показатели общего интеллекта на фоне развитой эмоциональной сферы» [4].

В настоящее время все больше вызывает к себе интерес проблема связи чувств и разума, эмоционального и рационального, их взаимодействия и взаимовлияния.

Эмоциональный интеллект не является врожденной характеристикой, а формируется в различных возрастных периодах под определенным воздействием. Развитие эмоций неразрывно связано с развитием личности в целом. Основная задача поэтому заключается не в том, чтобы подавлять и искоренять эмоции, а в том, чтобы надлежащим образом их направить. Если стремление подавлять или искоренять эмоции в корне неверно, то умение регулировать их проявление необходимо. Осознание своих эмоций способствует пониманию и принятию себя, развивает стрессоустойчивость.

В результате развития эмоционального интеллекта каждый человек получает:

1. Понимание и осознание эмоций, что освобождает человека от страхов и предрассудков, поэтому ему становится легче мыслить нестандартно, легче принимать решения.

2. Обладая высоким эмоциональным интеллектом, человек способен вести за собой, т.к. внушает людям доверие, надёжность, вдохновение.

3. У человека много энергии благодаря эмоциональной гармонии.

Развитие эмоционального интеллекта способствует полноценной жизни человека, достижению как внутренней гармонии личности, так и гармонии во взаимоотношениях с окружающими людьми, в семье и на работе. Люди с высоким уровнем эмоционального интеллекта хорошо понимают свои эмоции и чувства других людей, и поэтому в обществе их поведение более адаптивно и они легче добиваются своих целей во многих видах деятельности [5].

Таким образом, развитый эмоциональный интеллект является фактором успешности в личной жизни и профессиональной деятельности, способствует поддержанию психологического и соматического здоровья человека, а развитие эмоционального интеллекта позволяет позитивно влиять на межличностные отношения.

Эмоциональный интеллект - это мощный ресурс, работа над развитием которого очень важна, особенно в наше время, когда людям так не хватает эмоционального контакта и тепла. И здесь важно помнить, мы сами выбираем свои чувства.

Список литературы:

1. Мейер Дж., Сэловей П., Карузо Д. Эмоциональный интеллект (MSCEIT V2.0): Руководство. - М.: Институт психологии РАН, 2010. — 174 с.
2. Гоулман Д. Эмоциональный интеллект. - М.: АСТ МОСКВА, 2009. – 478 с.
3. Барисо Д. EQ. Эмоциональный интеллект на практике / - «Эксмо», 2018.
4. Ушаков Д. В. Социальный и эмоциональный интеллект: надежды, сомнения, перспективы // Социальный и эмоциональный интеллект: от процессов к измерениям /Под редакцией Д. В. Люсина, Д. В. Ушакова. Москва, 2009.
5. Крайг Ж. Эмоциональный интеллект. Думай, просчитывай, побеждай. - М.: Питер, 2010.

ӘОЖ 159.92

ҚАЗІРГІ ҚОҒАМДА АДАМ ҮШІН ЭМОЦИОНАЛДЫ ИНТЕЛЛЕКТІНІН ДАМУ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

Шонбаева С.Т., Халикова Б.Т.
Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

Аннотация: *Мақалада эмоционалды интеллектінің мәні және оның қабілеттер жүйесі қарастырылады. Эмоционалды интеллетінің туындау мәні мен қазіргі кезеңде оның даму қажеттілігі сипатталады.*

Негізгі сөздер: *интеллект, эмоционалды интеллект, эмоциялар, жеке түсіну, өзін-өзі басқару, әлеуметтік түсінушілік, эмпатия, қарым-қатынасты басқару.*

ЕСТЕСТВЕННЫЕ НАУКИ

УДК 675.031.2; 581.524.2; 632.772

ВЛИЯНИЯ РАЗЛИЧНЫХ ПРЕПАРАТОВ НА НЕКОТОРЫЕ КЛИНИЧЕСКИЕ ПОКАЗАТЕЛИ ОВЕЦ ПРИ ВОЛЬФАРТИОЗЕ

Габиденова Г.Г.
Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г. Уральск

***Аннотация*:** *В статье показано распространение вольфартиоза у овец и меры борьбы с данной болезнью. По результатам исследовании видно повсеместное распространение вышеуказанной болезни. Вольфартиоз чаще встречается у баранов, реже у овец и ярок. Личинки часто наблюдались в туловище и в области промежности.*

Ключевые слова: *вольфартиоз, пульс, температура тела, частота дыхания, овцы*

Одной из основных проблем до настоящего времени остается обеспечение страны мясом, молоком и шерстью на основе увеличения собственного производства. Решение этой проблемы наиболее эффективно можно осуществить за счет рационального использования породных ресурсов овец отечественной и импортной селекции, более полной реализации генетического потенциала животных по конвертированию питательных веществ корма в мясную и шерстную продукцию, максимального использования местных кормовых ресурсов, внедрению прогрессивных технологий производства и биотехнологии.

Овцеводство является стратегической и традиционной отраслью животноводства Республики Казахстан и играет огромную роль в обеспечении потребностей народного хозяйства в специфических видах сырья и продуктах питания.

Западно-Казахстанская область располагает большими возможностями для роста численности овец, повышения продуктивности, следовательно, и для увеличения производства всех видов продукции. На ее территории имеются значительные массивы естественных угодий под пастбища, которые овцы способны использовать, что обеспечит снижение себестоимость получаемой продукции [1, 2].

К животным помимо высоких настригов шерсти предъявляются требования: хорошая мясность и выносливость, скороспелость, плодовитость и оплата корма продукцией. Кроме кроссбредной шерсти от мясо-шёрстных овец этого направления должны получать молодую ягнятину, обладающую высо- кими вкусовыми и диетическими качествами Следовательно, продукция, получаемая от акжа- икских мясо-шёрстных овец, – молодая баранина и кроссбредная шерсть. Также племенная продукция может пользоваться повышенным спросом на рынках и конкурировать с другими видами продукции животноводства [3].

Вольфартиоз овец имеют широкое распространение во всех регионах Республики Казахстан и наносят овцеводству значительный экономический ущерб. Климат и большое количество восприимчивых животных способствуют широкому распространению данной группы инвазий [4].

Вопросы профилактики и борьбы с тканевыми миазами и вольфартиозом в частности, особенно актуальны Учебном-научном центре департамента Животноводства

ЗКАТУ имени Жангир хана расположенной в поселке Атамекен Таскалинского района ЗКО. Климат и большое количество восприимчивых животных способствуют широкому распространению данной группы инвазий.

Вольфартиоз относится к группе так называемых злокачественных миазов и возникает у разных видов животных, чаще у овец, в теплое время года. Причиной его является паразитирование в ранах и слизистых оболочках животных личинок мухи Wohlfahrtia magnifica относящейся к семейству Sarcophagidae.

Массовость содержания овец, их густая шерсть, часто сбитая в колтуны, под которыми развиваются дерматит, и экзема неправильно организованная и неквалифицированная стрижка - все это приводит к воспалению кожи и привлекает мух разных видов в том числе и вольфартовых [5, 6].

Вследствие механического и токсического воздействия личинок вольфартовой мухи в организме овец существенно нарушается гомеостаз. В местах локализации паразитов возникают воспалительные процессы с дальнейшим инфицированием патогенной микрофлорой. Все это приводит к нарушению иммунного статуса организма окислительно-восстановительных процессов, снижению продуктивности, племенных качеств и рождению ослабленного молодняка. Вольфартиоз является важной причиной экономических потерь в овцеводстве и поэтому в хозяйстве, где эта отрасль достаточно развита, необходимо регулярно проводить систему профилактических мероприятий.

В систему мер борьбы также входят специальные мероприятия. к которым относят проведение клинического осмотра поголовья овец, с дальнейшей изоляцией и лечением больных животных в течение сезона лета W. magnifica проведение дезинсекции в местах выплода мух. Борьба с вольфартиозом овец представляет серьезную проблему, успешное решение которой зависит от используемых средств и методов их применения [7]. В связи с вышесказанным целью нашего исследования явилось изучение локализации личинок вольфартии на теле овец акжайкской мясо-шерстной породы.

В связи вышеперечисленными в овцеводстве при ранах от личинок вольфартии, мы поставили перед собой цель сравнительно изучить степень влияния применяемых препаратов на некоторые клинические показатели.

Материал и методика исследований. Исследовательская работа проводилась в Учебно-научном центре департамента животноводства Западно-Казахстанского аграрно-технического университета имени Жангир хана. С целью изучения локализации личинок вольфартии на теле овец в Научном-учебном центре департамента Животноводства ЗКАТУ имени Жангир хана было проведено клиническое обследование овец на наличие ран и повреждений кожи с личинками миазных мух в них.

Массовое обследование животных на зараженность овец личинками вольфартовой мухи проводили через 10-15 суток после стрижки овец. Наличие личинок вольфартий определяли визуально. Проводился осмотр целостности кожи всех частей тела, слизистых оболочек естественных отверстий, пальпация. Всего нами было осмотрено 1000 голов овец. В результате клинического осмотра было взято 40 животных с различного рода ранами, царапинами, трещинами, в которых находились личинки вольфартовой мухи [8, 9].

Диагноз поставили основываясь на данных клинического обследования и обнаружении в ранах личинок вольфартовых мух. Окончательный диагноз на вольфартиоз поставили после определения видовой принадлежности личинок, обнаруженных в ранах [10, 11].

Материалом во время эксперимента были использованы 40 овец акжаикской мясошерстной породы, которые содержались в одинаковых загонных условиях и имели различные осложненые механические повреждения от личинок вольфартии. В Учебно-научном центре департамента животноводства Западно-Казахстанского аграно-технического университета имени Жангир хана нами было проведено исследование терапевтической эффективности различных препаратов против вольфартиоза. 40 животных разделили на 4 группы, в каждой группе было по 10 животных. В первой группе раны лечили препаратом Цифлунит Флок, для второй группы использовали препарат Вольфазоль, для третьей группы животных применили препарат 3% хлорофос, животных четвертой группы лечили препаратом 0,5% неоцидол. Опытные животные содержались и паслись в идентичных условиях.

На протяжении всего эксперимента за всеми животными велось постоянное общее клиническое наблюдение: ежедневно измеряли общую температуру тела, определяли пульс и количество дыхательных движений в минуту. Измерение температуры, частоты пульса и дыхания являются обязательными способами клинического исследования, которые позволяют оценить состояние животного, контролировать течение и прогнозировать развитие болезни, судить об эффективности лечения, выявить осложнения. Для получения более достоверных результатов, измерение температуры, частоты пульса и дыхания производили в утренние часы перед кормлением. Клиническое изменение общей температуры тела, пульса и количество дыхательных движений в минуту после применения препаратов во всех группах исследовали через 24 часа, 1, 5 и 10 сутки. Пульс определяли подсчетом количества пульсаций по бедренной артерии в течение 1 минуты (четыре пальца располагали на внутренней поверхности бедра в области бедренного канала, а большой палец - на наружной поверхности бедра). Частоту дыхания определяли подсчетом дыхательных движений в определенное время (1-3 мин). Температуру тела измеряли ректально с помощью ртутного термометра со шкалой Цельсия от 34°С до 42°С с достоинством деления 0,1 °С. При термометрии животных фиксировали. Перед введением термометр встряхивали, смазывали вазелином, осторожно вводили, поворачивая вдоль продольной оси, в прямую кишку и фиксировали зажимом. Через 5 минут осторожно извлекали термометр, обтирали, определяли температуру тела по шкале и вносили результат в протокол, затем встряхивали термометр и помещали его в банку с дезинфицирующим раствором [12]. Все данные, полученные в ходе эксперимента, обрабатывали биометрически с использованием программы MS Excel [13].

Результаты и обсуждение исследовании. Как видно из данных таблицы 1 в первый день у всех животных мы можем наблюдать высокий уровень температуры. В дальнейшем уже через пять суток температура тела понижается в группе где использовали препарат Цифлунит Флок. В последующие 10 сутки температура тела также была в норме. При исследовании у больных животных в первый день количество сердечных сокращении был напряженный, полный; высота пульсовой волны высокая. В дальнейшем уже через пять суток в той же первой группе наблюдался правильный, ритмичный пульс, который характеризовался равномерным чередованием ударов и пауз. В последующие 10 сутки количество сердечных сокращении также была в норме.

Таблица 1 - Клинические показатели у овец при применении различных препаратов против волфартиоза

№	Методы лечения	Дни	Температура тела	Кол-во сердечных сокращений	Кол-во дыхательных движений
1	Цифлунит Флок	1	41,62±0,24	98,48±2,62	28,56±1,61
		5	38,93±0,18	76,65±1,42	20,04±1,17
		10	38,75±0,11	76,52±2,17	18,87±0,96
2	Вольфазоль	1	41,37±0,19	99,26±1,19	29,78±1,24
		5	40,22±0,20	85,17±2,33	22,31±1,76
		10	38,81±0,16	76,32±2,42	19,28±1,34
3	Хлорофос 3%	1	41,86±0,14	99,21±2,64	27,15±0,97
		5	41,13±0,22	90,46±1,61	25,73±1,22
		10	38,54±0,18	79,19±2,02	20,95±1,64
4	Неоцидол 0,5%	1	41,26±0,23	97,44±2,11	29,64±1,12
		5	41,08±0,17	88,97±1,91	24,42±1,29
		10	38,75±0,24	75,64±2,28	20,94±1,13

Аналогичную картину наблюдаем и при исследовании количества дыхательных движений. В данном случае она напрямую связана с частотой пульса. При этом фазы вдоха и выдоха сопровождались поочередным расширением и сужением грудной клетки, движениями брюшной стенки и ноздрей у овец. Вдох от выдоха отделен паузой, увеличение и уменьшение объёма обеих половин грудной клетки у всех животных происходит симметрично и синхронно. Дыхательные движения ритмичные; характеризуются правильным и регулярным чередованием фаз вдоха и выдоха. Вдох протекает несколько быстрее выдоха. У овец в первый день дыхание было учащенное, на пятый день резко уменьшается и остается таким также в десятый день исследования. В остальных трех группах первый и пятый день исследования показатели температуры тела, пульса и дыхания были высокие. Изменение данных клинических показателей в лучшую сторону наблюдали на десятый день исследования.

Выводы. В первой группе где для лечения применяли препарат Цифлунит Флок показатели температуры тела, количества сердечных сокращений и количество дыхательных движений на пятый день пришли к норме физиологических показателей. У животных других групп где использовались другие препараты текущие показатели пришли к норме лишь на десятый день. Результаты показывают эффективность препарата при вольфартиозе овец, так как при его применении раны заживают за короткой срок в сравнении с другими препаратами.

Список литературы:

1. Есенгалиев, К.Г. Овцеводство Западно-Казахстанской области / К.Г. Есенгалиев, Б.Б. Траисов // Материалы Международной научно- практической конференции, посвященной 85-летию академика К.У. Медеубекова : Зоотехническая наука Казахстана : Прошлое, настоящее и будущее. – Алматы, 2014. – С. 411-417.

2. Есенгалиев, К.Г. Овцеводство Западного Казахстана, резервы и перспективы / К.Г. Есенгалиев, Б.Б. Траисов, А.К. Бозымова, А.К. Султанова // Материалы Международной научно-практической конференции: Актуальные проблемы торгово-

экономической деятельности и образования в современных условиях. – Оренбург, 2011. – С. 94-99.

3. Траисов Б.Б. Акжаикские мясо-шёрстные овцы // Овцы, козы, шерстяное дело. 2013. № 3. С. 4–6.

4. Ахметов А.А. Особенности биологии и экологии вольфартовых мух (Diptera, Sarcophagidae) Северного Казахстана // Известия НАН РК. Серия биол. и мед. – 2006. – № 1. – С. 15-19.

5. Эктопаразиты животных / В. П. Толоконников, В. И. Трухачев, В. И. Заерко, И. О. Лысенко, А. А. Водянов, С. Н.Луцук ; под.общ. ред. проф. В.И. Трухачева. Ставрополь: Изд-во СтГАУ «АГРУС», 2004. 372 с.

6. Мавлонов, С.И. Энтомофаги зоофильных мух / С.И. Мавлонов // Ветеринария. - 2002. - № 1. - С.33-35.

7. Эрмур Дж. Ветеринарная паразитология/ Дж. Эрмур и др. - М.: Аквариум ЛТД, 2000. - 352 с.

8. Практикум по диагностике инвазионных болезней животных: [учеб. пособие] / ред.: М.Ш. Акбаев .— М. : КолосС, 2006 .— 536 с. : ил. — (Учебники и учебные пособия для студентов высших учебных заведений) .— ISBN 5-9532-0309-8 .— ISBN 978-5-9532-0309-8

9. Практикум по диагностике инвазионных болезней животных/ под ред. К. И. Абуладзе. - М.: Колос, 1984.

10. Акбаев М.Ш., Василевич Ф.И., Балагула Т.В., Коновалов Н.К. Паразитология и инвазионные болезни животных. М: Колос, 2001. – 528с

11. Паразитология и инвазионные болезни сельскохозяйственных животных/ под ред. К. И. Абуладзе. - М.: Колос, 1990.

12. Уша Б.В. Клиническая диагностика внутренних незаразных болезней животных / Б.В. Уша, И.М. Беляков, Р.П. Пушкарев. - М.: КолосС, 2004. -495 с

13. Лакин Г.Ф. Биометрия // М.: Высшая школа, 4 изд, – 1990. – 213 с.

УДК 675.031.2; 581.524.2; 632.772

ВОЛЬФАРТИОЗ КЕЗІНДЕ ҚОЙДЫҢ КЕЙБІР КЛИНИКАЛЫҚ КӨРСЕТКІШТЕРІНЕ ӘРТҮРЛІ ПРЕПАРАТТАРДЫҢ ӘСЕРІ

Габиденова Г.Г.

Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қаласы

***Аннотация*:** *Мақалада қойлардағы вольфартиоз ауруының таралуы және онымен кңресу шаралары сипатталған. Зерттеу нәтижелері бойынша аталмыш ауру шаруашылықта кең таралған. Вольфартиоз шыбындарының қырттары аталықтарда жиі кездеседі, ал саулықтармен тоқтыларда сирек байқалды. Дернәсілдер жануарлардың денесі мен жыныс органдары аймағын жиі зақымдаған.*

Негізгі сөздер: *вольфартиоз, пульс, дене температурасы, тыныс алу жиілігі, қой*

УДК 631.81.095.337:633.11

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ПОДКОРМОК ОЗИМОЙ ПШЕНИЦЫ МИКРОУДОБРЕНИЯМИ В УСЛОВИЯХ СУХОСТЕПНОЙ ЗОНЫ ПРИУРАЛЬЯ

Досбатырова С.К.
Западно-Казахстанский иновационно-технологический университет, г.Уральск

***Аннотация**: В статье показаны возможности использования микроудобрения «Наномикс-зерновые», повышающих урожайность и качество озимой пшеницы в условиях сухостепной зоны Приуралья.*

***Ключевые слова:** озимая пшеница, микроудобрение, минеральные удобрения, подкормка, урожайность, качество.*

Использование микроудобрений при возделывании сельскохозяйственных культур получило в настоящее время особую актуальность. Это связано, в первую очередь, с общим снижением применения традиционных минеральных и органических удобрений в сельском хозяйстве. Применение микропрепаратов позволяет получать при благоприятных условиях возделывания зерновых культур и минимальных затратах средств, труда оптимальную урожайность и хорошее качество продукции.

В настоящее время в мировой практике отслеживается тенденция снижения доз применяемых минеральных удобрений и возрастает роль их интегрированного использования с агротехническими приемами, направленными на поддержание естественного плодородия почв.

Наиболее эффективное и экологически безопасное применение азотных, фосфорных и калийных удобрений возможно только при удовлетворении потребностей растений в спектре других компонентов, включая микроэлементы. Микроэлементы регулируют рост и развитие растений, обеспечивают соответствующим питанием, защищают от патогенных микроорганизмов, адаптируют к стрессам [1].

Микроудобрения занимают особое место в минеральном питании зерновых культур, в том числе озимой пшеницы. Существует несколько способов их применения: внесение в почву, обработка семян, некорневая подкормка растений.

Во многих исследованиях, проведенных на разных сельскохозяйственных культурах и в разных почвенно-климатических условиях, было показано, что использование для некорневых подкормок хелатных комплексов микроэлементов наиболее эффективно [2]. (Гайсин, Хисамеева, 2007).

Методика и условия исследований. Целью исследований являлось изучение влияния микроудобрений на продуктивность озимой пшеницы. В опыте стояла задача изучить влияние некорневой подкормки микроудобрением «Наномикс-зерновые» на продуктивность озимой пшеницы сорта Саратовская 90. Микроудобрение «Наномикс-зерновые» содержит полный набор микроэлементов (цинк, молибден, медь, кобальт, железо, марганец) в хелатной форме.

Для решения поставленной задачи в 2018 году был заложен опыт со следующей схемой, включающей 5 вариантов: 1 – Контроль (без удобрений); 2 – Аммофос (осенью

под основную обработку) – фон; 3 – Фон + Внекорневая подкормка микроудобрением в фазу весеннего возобновления; 4 – Фон + Внекорневая подкормка в фазу колошения; 5 – Фон + Внекорневая подкормка в фазу налива зерна. Доза «Наномикс- зерновые» – 2 л концентрата на 1 га, или 1%-ая концентрация рабочего раствора. Подкормку проводили ранцевым опрыскивателем.

Повторность опыта четырехкратная, размер делянки – 2,1 х 3 = 6,3 м^2, учетной – 4 м^2,. Общая площадь опытного участка – 151,2 м^2. Аммофос использован из расчета N – 20 кг д.в. на 1 га, фосфора – 80 кг д.в. на 1 га.

Почвы опытного участка – темно-каштановые, со слабощелочной реакцией почвенного раствора, с низким содержанием гумуса, нитратного азота и фосфора и повышенным – обменного калия. Обеспеченность подвижными формами микроэлементов в основном низкая. Предшественник – чистый пар.

Агротехника в опыте соответствовала рекомендациям [3].

Посев озимой пшеницы проводили в первой половине сентября посевным агрегатом АУП-18. Учет урожая проводили в фазу полной спелости прямым комбайнированием. Погодные условия за время проведения опыта были не вполне благоприятными.

Результаты исследования.

Результаты проведенных исследований показали сравнительно высокую эффективность подкормки микроудобрением «Наномикс-зерновые» на посевах озимой пшеницы в конкретно сложившихся условиях года (табл. 1).

Таблица 1. Продуктивность и качество озимой пшеницы при некорневой подкормке микроудобрением

Вариант	Урожайность, ц/га	Прибавка урожая к контролю и фону	Клейковина, %	Прибавка клейковины к контролю и фону
Контроль (без удобрений)	14,2	-	28,8	-
Аммофос – фон	15,0	-	32,2	-
Фон + подкормка микроудобрением в фазу весеннего возобновления	16,4	2,2 / 1,4	33,1	а4,3 / 0,9
Фон + подкормка микроудобрением в фазу колошения	16,2	2,0 / 1,2	32,5	3,7 / 0,3
Фон + подкормка микроудобрением в фазу налива зерна	15,6	1,4 / 0,6	31,0	2,2 / -1,2

Так, подкормки микроудобрением во все сроки их использования обеспечили урожайность выше контроля и фона. Таким образом, потребление и усвоение растениями основных элементов питания (азота и фосфора) в этих вариантах значительно улучшилось благодаря регуляторной роли микроэлементов, что позволило

получить ощутимые прибавки урожая на уровне 1,4-2,2 ц/га по отношению к контролю и 0,6-1,4 ц/га по сравнению с фоном. Исходное низкое содержание микроэлементов в почве во многом объясняет положительное действие проведенных подкормок на урожайность озимой пшеницы. Наиболее высокую эффективность показали подкормки, проведенные в фазу колошения и особенно рано весной.

Из показателей качества зерна пшеницы были изучены содержание клейковины. Как показывают данные таблицы 1 микроудобрение «Наномикс-зерновые» оказало влияние на увеличение количества клейковины в зерне. Если содержание клейковины в контрольном и фоновом вариантах было 28,8 и 32,2% соответственно, то в подкормленных микроудобрением растениях оно составляло 32,5-33,1% и лишь в варианте, где подкормка проводилась в фазу налива зерна её содержание оказалось немного ниже фона (31,0%).

Таким образом, для повышения урожайности и качества озимой пшеницы при обедненном макро- и микроэлементном составе почвы, необходимо применять микроудобрение «Наномикс-зерновые» в виде подкормки в наиболее оптимальный срок – в фазы весеннего возобновления в дозе 2 л/га.

Список литературы:

- Губарева, В.Т. Эффективность применения микроудобрений лигнас и лаварин на озимой пшенице / В.Т. Губарева, В.Н. Зайцев // Научный журнал КубГАУ, 2010. – № 59 (05)
- Гайсин, И.А. Полифункциональные хелатные микроудобрения / И.А Гайсин, Ф.А. Хисамеева. – Казань: ИД «Меддок». – 2007. – 230 с.

3.Ресурсосберегающие технологии возделывания сельскохозяйственных культур в Западном Казахстане (Западно-Казахстанская область) / Под ред. Бисенова Г.С. Уральск, 2009. – 140 с.

УДК 631.81.095.337:633.11

ОРАЛ АЙМАҒЫНДАҒЫ ҚҰРҒАҚ ДАЛА АЙМАҒЫ ЖАҒДАЙЫНДА КҮЗДІК БИДАЙДЫ МИКРОТЫҢАЙҚЫШТАРМЕН ҚОРЕКТЕНДІРУДІҢ ТИІМДІЛІГІ

Досбатырова С.К.
Батыс-Қазақстан иновациялық-технологилық университеті, Орал қ,

***Аннотация**: Мақалада Орал өңірінің құрғақ дала аймағы жағдайында күздік бидайдың өнімділігі мен сапасын арттыратын «Наномикс-зерновые» микротыңайқыштарын пайдалану мүмкіндіктері көрсетілген.*

***Негізгі сөздер:** күздік бидай, микротыңайқыш, минералды тынайтқыштар , азықтандыру, өнімділік, сапа.*

УДК 630.182.2:574.472

ПРОБЛЕМЫ ИЗУЧЕНИЯ И СОХРАНЕНИЯ БИОРАЗНООБРАЗИЯ ГОРОДА УРАЛЬСКА

Кенесарина К.Х.
Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г.Уральск

Аннотация: *В статье представлены данные о типах местообитаний (степные, пойменные участки, агроценозы, байрачные леса, участки мелов, лесополосы и др.) на территории Западно-Казахстанской области, представляющих интерес для изучения флоры и растительности, сохранения биоразнообразия. Отмечены участки, которые являются перспективными для выделения на них ключевых ботанических территорий.*

Ключевые слова*: биоразнообразие, растительные сообщества, Красная книга Казахстана*

В современных условиях развития цивилизации в сфере изучения и сохранения биоразнообразия крайне актуальны проблемы унификации флор и фаун (в результате проникновения чужеродных видов на новые территории) и исчезновения редких и исчезающих видов растений и животных. Попытки решения этих проблем должны предприниматься в комплексе.

Сохранение биоразнообразия видов животных и растений, сообществ и экосистем – неотъемлемая составная часть Концепции перехода человечества на принципы устойчивого развития. Исходя из текущей ситуации и международных обязательств, видение процесса сохранения и устойчивого использования биоразнообразия в Казахстане включает в себя формирование репрезентативной национальной экологической сети, способной обеспечить сохранение биоразнообразия; мероприятия по сохранению и восстановлению редких и находящихся под угрозой исчезновения видов; комплексное рациональное и устойчивое использование компонентов биоразнообразия и др. (Калмурзаева, 2017).

Западно-Казахстанская область является хорошо освоенным в хозяйственном отношении регионом Казахстана. В последние годы бурное развитие нефтяной и газовой промышленности повлекло за собой широкое строительство нефте-, газо- и трубопроводов, промышленных объектов, авто-и железных дорог. Все это негативно влияет на растительный покров ландшафтов, так как происходит не только сокращение, но и полное уничтожение своеобразных степных, байрачных и др. сообществ и формирование на их месте новых сообществ, которые теряют свою устойчивость и способность к самовозобновлению. Актуальные проблемы изучения и сохранения биоразнообразия представляются и для пограничных территорий, и для территорий крупных городов и их окрестностей. Индикатором деградации биоразнообразия служит состояние растительного покрова – основного звена биосферы, осуществляющего аккумуляцию солнечной энергии, синтез органики, регуляцию газового, водного баланса биосферы, способствующего стабилизации рельефа, почвообразованию, препятствующего эрозии.

Западно-Казахстанская область находится на северо-западе Республики Казахстан, расположена в центральной части Евразии на стыке Евроазиатской степной и

Сахаро-Гобинской пустынной областей. Здесь проходят важные подзональные рубежи: северных, средних и южных типчаково-ковыльных степей, сменяющихся умеренными пустынями (Каталог …, 2011). По растительному и почвенному покрову область содержит элементы трех зон: зона настоящих степей на севере области, в средней части пустынные степи (полупустыня), через южную часть области проходит граница пустынь. Описанное положение территории области обеспечивает богатство флоры – для флоры области в целом указывается более 1256 видов высших сосудистых растений, среди которых более 24 видов включены в Красную книгу Республики Казахстан (1981, 2010) и более 180 видов – в Зеленую книгу области (Петренко и др., 2011). Результаты исследования (Мырзагалиева, Станис) в 2016 году показали, что из 387 видов растений, включенных в Красную книгу Казахстана (том 2 растения, часть 1), на территории Западно-Казахстанской области произрастают 36 видов растений (10% из всех «краснокнижных» растений Республики Казахстан), относящихся к 19 семействам. 9 видов из 36 были представлены в Красной книге СССР, 21 вид – в Красной книге Казахской ССР.

Рельеф территории равнинный, высота над уровнем моря снижается с северо-востока на юго-запад области. Почвы тёмнокаштановые, каштановые, светлокаштановые глинистые и солонцы. Преобладает злаково-разнотравная, злаково-полынная, полынно-житняковая растительность. В южных районах встречаются бурые почвы, солонцы и солонцовые почвы, есть массивы песков. На севере – типчаково-ковыльные степи, на севере, вдоль реки Урал и дорог созданы лесозащитные полосы – тополь, ива, дуб, береза, вяз и др., на юго-западе и севере также выращивают сосны. Климат резко континентальный с холодной зимой и жарким сухим летом, поздними осенними и ранними весенними заморозками, зимними оттепелями и недостаточным неустойчивым атмосферным увлажнением. Формирование климата происходит под воздействием континентальных воздушных масс умеренных широт, однако свободно проникают как арктические, так и тропические воздушные массы Средней Азии. В течение всего года дуют сильные ветры, летом часты суховеи. Средняя температура января до −14°С, июля до +25°С. Годовое количество осадков на юге региона от 250 мм, а на севере до 400 мм.

Зеленовский район расположен в северной части Западно-Казахстанской области, граничит с Самарской (Большечерниговский район), Саратовской (Озинский, Перелюбский районы) и Оренбургской (Первомайский, Ташлинский районы) областями Российской Федерации. По территории района проходят 3 международные трассы: Самара-Шымкент, Уральск-Саратов и Атырау-Самара, а также железная дорога Киев-Москва и Ташкент-Саратов. Рельеф территории представляет собой пересеченную реками, балками и суходолами низменную равнину на юге и волнисто-увалистую на севере (водораздел отрогов Большого Сырта) с высотами до 100 и более метров. На территории района протекает река Урал.

В Зеленовском районе находится город Уральск, являющийся областным центром, через него проходят многие транспортные пути, связывающие как населенные пункты внутри Республики, так и Республику с внешними соседями. Именно транспорт является одним из главнейших агентов переноса диаспор чужеродных видов растений и животных за пределы их ареала. Уральск расположен на правом берегу среднего течения реки Урал и на левом берегу нижнего течения реки Чаган, в степной равнине с высокими и крутыми речными ярами. Правый приток Чагана – река Деркул, протекает рядом с

городом и его пригородом – посёлком Деркул. Самая высокая возвышенность – Свистун-гора, расположенная между пригородными посёлками Зачаганск и Круглоозёрное.

Таким образом, только в окрестностях города Уральска на относительно небольшой площади сосредоточено несколько типов местообитаний (степные, пойменные участки, агроценозы, байрачные леса, участки мелов, лесополосы и др.), каждое из которых интересно с точки зрения изучения флоры и растительности, сохранения биоразнообразия. Некоторые участки являются весьма перспективными для выделения на них ключевых ботанических территорий (Андерсон, 2003), основная задача которых – выявить и защитить наиболее важные участки и места обитания особо ценных видов.

Во флоре степных участков может присутствовать более 310 видов высших сосудистых растений (Мендыбаев, 2010), таксономическая структура флоры соответствует флорам умеренных широт голарктического флористического царства, по спектру ведущих семейств флора близка к степной флоре, находящейся в Евразиатской степной области. При изучении географической специфики флоры путем хорологического (географического) анализа во флоре выявляется более 20 элементов (широкоарельные и миграционно-генетические элементы, а также виды с ограниченными ареалами). Во флоре выявляется до 10% от общего числа видов редких и охраняемых видов.

Во флоре байрачных дубрав, расположенных в крупных оврагах и балках среди типчаково-ковыльных степей Подуральского плато и Общего Сырта, зарегистрировано более 190 видов растений (Воронкова, 2012), среди которых 14 являются редкими, занесенными в Красную книгу Казахстана (1981) и Зелёную книгу Западно-Казахстанской области (Петренко и др., 2001).

В белотополевниках и осокорниках в среднем течении Урала из-за падения уровня грунтовых вод, сухости климата, пожаров, антропогенного и техногенного воздействия в последние годы сокращается площадь лесных экосистем и обедняется в отношении видового состава (Дарбаева, Чукалина, 2011). Все ниши пойменного леса занимают кленовые и ясеневые сообщества – антропогенные новые вторичные сообщества, образованные чужеземными видами.

Агроэкосистемы включают в себя созданные и регулируемые человеком пашни, сады, лесопарковые насаждения, почвозащитные и придорожные лесополосы, залежи, улучшенные пастбища и т.д. Большие площади пастбищ, прилегающих к населенным пунктам, ввиду нерационального использования классифицируются как деградированные.

Нерациональное использование и процессы деградации, происходящие на пастбищах и сенокосах, оказывает отрицательное воздействие и делает эти виды очень уязвимыми. К основным ее причинам следует отнести отрицательное влияние антропогенной деятельности и изменения условий местообитания. Соответственно, на деградированных участках биоразнообразие снижено и резко трансформировано по сравнению с естественными ландшафтами (Калмурзаева, 2017).

В условиях нарастающих темпов экономического развития страны и усиления использования природных ресурсов актуальным становится вопрос дальнейшего совершенствования системы территориальной охраны природы. В 1997 г. была провозглашена Стратегия развития Республики Казахстан до 2030 г., объявившая, что «Казахстан до 2030 г. должен стать чистой и зеленой страной, со свежим воздухом и

прозрачной водой». Одним из инструментов достижения этих целей является создание системы ООПТ (Байдулова, Булатова, 2011).

Согласно Конвенции «Об охране Всемирного культурного и природного наследия» в пределах отдельной страны, административного региона необходимо составить кадастр природных объектов конкретной территории. Система особо охраняемых природных территорий является важным механизмом для сохранения и устойчивого развития экологической системы, а вследствие этого и видового разнообразия как животного, так и растительного мира.

Сохранение фиторазнообразия территорий является основой сохранения биоразнообразия на разных уровнях для континентальных экосистем. При этом биоразнообразие в наименьшей степени подвергается уменьшению на правильно организованных особо охраняемых природных территориях. В Западно-Казахстанской области в настоящее время отсутствуют особо охраняемые природные территории со строгим режимом охраны. В пределах территории области выявлено более 200 объектов природного наследия, которые имеют официальный статус, в том числе 3 объекта государственных заказников республиканского значения, 5 заказников и 2 памятника природы областного значения общей площадью более 460 тыс. га (Рамазанов, 2012), за последние годы для охраны флоры и фауны подготовлены проекты государственных природных резерватов («Бокейорда», «Алтын Дала» и др.). Наиболее перспективной, по мнению многих ученых (Петренко и др., 2001; Чибилев, 2015 и др.), является форма особо управляемых степных территорий, обеспечивающая сохранение биоразнообразия в процессе щадящего традиционного природопользования.

Список литературы:

1. Андерсон Ш. Идентификация ключевых ботанических территорий. Руководство по выбору участков в Европе, и основа развития этих правил для всего мира // М.: Представительство Всемирного союза охраны природы (IUCN) для России и стран СНГ, 2003. 40 с.
2. Байдулова Л. А., Булатова К. Б. Проблемы сохранения живого наследия Кирсановского заказника Западно-Казахстанской области // Вестник КазГУ. 2011. Режим доступа: https://articlekz.com/article/12099.
3. Воронкова Е. В. Байрачные дубравы бассейна среднего течения р. Урал как ключевые ботанические территории Западно-Казахстанской области // Поволжский Экологический журнал. 2012. №4. С. 459–463.
4. Дарбаева Т. Е., Утаубаева А. У, Цыганкова Т. А. Растительный мир Западно-Казахстанской области. Уральск, 2003. 92 с.
5. Дарбаева Т. Е., Чукалина О. Н. Современное состояние тополевых лесов в среднем течении Урала в пределах Западно-Казахстанской области // Вестник Мордовского университета. №4. 2011. С. 128–133.
6. Калмурзаева Б. С. Сохранение и устойчивое использование биоразнообразия Казахстана // Биология, химия, окружающая среда и медицина: новые технологии, исследования и разработки: сборник научных трудов по материалам I Международной научно-практической конференции. Казань, 2017. С. 62–66.
7. Каталог растений Западно-Казахстанской области. Уральск, 2011. 288 с.
8. Красная книга Казахской ССР. Ч. 2. Растения. Алма-Ата, 1981. 260 с.
9. Красная книга Республики Казахстана. Алматы: ДПС, 2010. 322 с.

10. Мендыбаев Е. Х. Характеристика флоры степной зоны Западно-Казахстанской области // Вестник КазГУ. 2010. Режим доступа: https://articlekz.com/article/12101.
11. Мырзагалиева Ж. Ж., Станис Е. В. Редкие виды растений в переделах особо охраняемых природных территорий степной экосистемы Западно-Казахстанской области // Международный научно-исследовательский журнал. International Research Journal. №5 (47). 2016. С. 85–87.
12. Петренко А. З., Джубанов А. А., Фартушина М. М. Природно-ресурсный потенциал и проектируемые объекты заповедного фонда Западно-Казахстанской области. Уральск, 1998. 176 с.
13. Петренко А. З., Джубанов А. А., Фартушина М. М., Чернышев Д. М., Тубетов Ж. М. Зеленая книга Западно-Казахстанской области. Кадастр объектов природного наследия. Уральск: Изд-во РИО ЗКГУ, 2001. 194 с.
14. Петренко А. З., Ли К. А., Дебело П. В. Природа Уральской области и ее охрана. В 2 ч. 1991.
15. Рамазанов С.К. Природное наследие Северного Прикаспия (на примере Западно-Казахстанской области) // Степи Северной Евразии. Материалы VI Международного симпозиума и VIII Международной школы-семинара "Геоэкологические проблемы степных регионов". Оренбург: ИПК "Газпромпечать", 2012. С. 606–609.
16. Чибилёв А. А. Заповедное дело в степной зоне Евразии // Известия Оренбургского государственного аграрного университета. 2015. №6 (56). С. 175–177.

УДК 630.182.2:574.472

ОРАЛ ҚАЛАСЫНДАҒЫ БИОАЛУАНТҮРЛІКТІ ЗЕРТТЕУ ЖӘНЕ САҚТАУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Кенесарина К.Х.
Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

Аннотация: *Мақалада Батыс Қазақстан облысының аумағында өсімдіктер мен өсімдіктерді зерттеуге, биоалуантүрлілікті сақтауға қызығушылық білдіретін мекендейтін жерлердің түрлері (дала, су тасқыны аудандары, агрохеноздар, тұқымдық ормандар, бордақылау алаңдары, орман белдеуі және т.б.) туралы мәліметтер келтірілген.*

Негізгі сөздер*: алуантүрлік, өсімдік қауымдастық, Қазақстанны қызыл кітабы*

УДК 614.9; 615.2

ПОКАЗАТЕЛИ ЕСТЕСТВЕННОЙ РЕЗИСТЕНТНОСТИ ОРГАНИЗМА ЯГНЯТ АКЖАЙКСКОЙ МЯСО-ШЕРСТНОЙ ПОРОДЫ ПРИ ПРИМЕНЕНИИ ПРОБИОТИКА ВЕТОМ 1.1 И ЭХИНАЦЕЙ ПУРПУРНОЙ

Куспанов М.Е., Габиденова Г.Г.
Западно-Казахстанский аграрно-технический университет им. Жангир хана, Уральск

Аннотация: *В статье отражены показатели естественной резистентности организма ягнят акжайкской мясо-шерстной породы при применении пробиотика Ветом 1.1. и эхинацей пурпурной. Показатели естественной резистентности организма ягнят оптимальными были в 1-3-й опытных группах. Но все таки самымм высокими показателями отличалась естественная резистентость ягнят, где получали как пробиотик ветом 1.1, так и эхинацею пурпурную.*

Ключевые слова: *бактерицидная активность, лизоцимная активность, АОА, ГПЛ, Ветом 1.1.*

Антибиотики и химиотерапевтические препараты, применяемые для профилактики болезней молодняка, не всегда дают желаемые результаты, так как к ним адаптируется большинство микроорганизмов. Антибиотики подавляют не только патогенную, но и нормальную микрофлору, что ведет к развитию дисбактериоза и нарушает иммунобиологическую реактивность организма хозяина, а это отрицательно сказывается на физиологических функциях пищеварительного тракта, приводит к снижению продуктивности и ухудшению качества продукции. При постоянной бактериальной нагрузке даже здоровая пищеварительная система является ворогами для проникновения инфекции в организм. [1, 2].

Последние достижения микробиологов и ветеринарных специалистов позволяют устранить катастрофическое положение после повсеместного применения антибиотиков, в том числе и кормовых. После запрета на использование кормовых антибиотиков в животноводстве с 1 января 2006 г. в странах ЕС, это направление стало наиболее актуальным. Зарубежные компании начали проводить исследования и разрабатывать новые продукты натурального происхождения для животных задолго до действующего запрета. Следовательно, необходимы средства, которые избирательно воздействуют только на патогенную микрофлору. Особое значение приобретают препараты, получаемые из естественных природных источников. Не желая отставать от зарубежных коллег, отечественные ученые разработали новые биологические регуляторы метаболических процессов пробиотики [3, 4, 5].

Пробиотики — препараты, которые содержат живые микроорганизмы, относящиеся к нормальной, физиологически и эволюционно обоснованной флоре кишечного тракта, положительно влияют на организм хозяина, способствуют восстановлению пищеварения, увеличению привесов, улучшению биологического статуса, иммунного ответа, повышают эффективность вакцинаций

Пробиотики являются живыми микробными кормовыми добавками, которые улучшают микробный баланс в кишечнике животных и птицы. Оказалось, что после введения суспензии из нормальной микрофлоры в пищеварительный тракт животных,

микроорганизмы способны приживаться в кишечнике [6].

Положительное действие пробиотиков уже неоднократно доказано и апробировано на практике в животноводстве. Пробиотики широко применяются с целью повышения резистентности, увеличения показателей продуктивности, среднесуточных приростов, сохранности молодняка, а в следствие этого и повышения экономической эффективности животноводства, что достигается благодаря регулированию кишечного микробного баланса. Вводимые с препаратами штаммы бактерий конкурентноспособны по сравнению с патогенной и условна-патогенной микрофлорай [7].

Пробиотические препараты достаточно дешевы и доступны. Поэтому необходимо более широкое изучение возможностей применения этих перспективных и эффективных препаратов в различных отраслях животноводства.

В настоящее время пробиотики применяются для профилактики и лечения желудочно- кишечных заболеваний инфекционной природы, для стимуляции неспецифического иммунитета, профилактики и лечения расстройств пищеварения у животных и птицы, возникающих при нарушении технологии кормления, применении химиотерапевтических средств, и друг их препаратов [8].

При применении пробиотиков в животноводстве увеличивается сохранность молодняка и возрастает конверсия корма. Наиболее сильное действие пробиотики, не уничтожающие кишечную нормофлору, оказывают именно на молодняк.

В процессе своей жизнедеятельности пробиотики синтезируют многие витамины, липиды, органические кислоты, спирты и другие биологические активные вещества, выполняющие защитные функции, обеззараживая ряд токсических продуктов. Они способны угнетать рост других видов микроорганизмов, в частности, патогенных и условно-патогенных [9].

К настоящему времени отечественной и зарубежной наукой разработан и предложен широкий спектр пробиотических препаратов. Наиболее распространенным является препарат ВЕТОМ-1.1, являющийся продуктом генной инженерии. Применение препарата в профилактических целях повышает прирост живой массы у животных н снижает затраты кормов на единицу продукции, а также повышает сохранность молодняка. Препарат не вызывает побочных явлений в организме, не обладает канцерогенным, токсическим, мутагенным и аллергическим действием.

Препарат удачно сочетается со всеми прививками животных и усиливает их эффективность, обладает терапевтической эффективностью при вирусных и бактериальных болезнях с симптомокомплексом диареи [10, 11] .

Целью нашей работы являлось изучит влияние пробиотика ветом 1.1 на неспецифической иммунной и антиоксидантной защиты организма ягнят акжайкской мясошерстной породы.

Материалы и методы

Обьектами исследования являлись ягнята акжайкской мясо-шерстной породы Учебно-научного центра Департамента животноводства Западно-Казахстанского аграрно-технического университета имени Жангир хана.

Для проведения научно-хозяйственного опыта были сформированы по методу пар-аналогов контрольная и 3 опытные группы 4 месячных ягнят по 50 голов в каждой - 25 самцов и 25 самок.

В ходе опыта ягнята получали одинаковый хозяйственный рацион. Ягнят содержали в идентичных условиях. В составе основного рациона ягната 1-й опытной

группы получали ветом 1.1 в дозе 75 мг на 1 кг массы 1 раз в сутки в течение 30 суток. 2-й опытной - 10гр эхинацей пурпурной на 1 кг корма 1 раз в сутки в течение 10 суток, 3-й опытной - ветом 1.1 в дозе 75 мг на 1 кг массы + 10гр эхинацей пурпурной на 1 кг корма 1 раз в сутки в течение 10 суток.

В течение всего периода опыта определяли клинико-физиологическое состояние ягнят путем ежедневного осмотра. При этом обращали внимание на общее поведение, аппетит, потребление воды, подвижность.

У ягнят опытных групп трижды в течение опыта брали кровь для гематологических исследований. Для изучения влияния скармливания препаратов и их сочетаний на биохимические показатели крови у 8 ягнят (4 самцов и 4 самок) из каждой брали из яремной вены, утром до кормления.

Лабораторные исследования проводились в лабораторий Научно-исследовательского центра Западно-Казахстанского аграрно-технического университета имени Жангир хана.

Для определения естественной резистентности получали сыворотку в лабораторных условиях путем центрифугирования. Анализ лизоцимной, бактерицидной и фагоцитарной активности проводили не позднее 36 часов с момента отбора проб.

Определение лизоцимной активности осуществлялось по степени просветления сыворотки после внесения в неѐ суточной культуры Micrococcus lisodecticus.

Бактерицидная активность измерялась по оптической плотности мясопептонного бульона, при росте в нем кишечной палочки (E. Coli, серотип O2), с добавлением и без добавления испытуемой сыворотки.

Фагоцитарная активность определялась путем отношения активных лейкоцитов, участвовавших в фагоцитозе, к общему числу подсчитанных нейтрофильных лейкоцитов, тест - микробом служила кишечная палочка E. Coli [12].

Все данные, полученные в ходе эксперимента, обрабатывали биометрически с использованием персональной ЭВМ [13].

Результаты исследовании и обсуждение. Результаты определения состояния естественной резистентности организма подопытных ягнят, то есть бактерицидная, лизоцимная и фагоцитарная активность сыворотки показаны в таблице 1.

Таблица 1. Показатели естественной резистентности организма ягнят

Показатель	Группа			
	контрольная	1-я опытная	2-я опытная	3-я опытная
Бактерицидная активность, %	42,12±1,43	45,87±2,05	46,27±1,68	47,95±1,27
Лизоцимная активность, %	31,44±2,07	33,76±1,18	34,57±1,37	34,56±1,91
Фагоцитарная активность, %	30,17±1,27	31,45±1,34	32,63±1,54	32,75±1,35

Естественная резистентность – это способность живого организма противостоять неблагоприятным факторам окружающей среды. Она обеспечивается целым комплексом сложных защитных приспособлений. Состояние естественной резистентности организма наиболее полно характеризует бактерицидная активность сыворотки крови, которая заключается в способности подавлять рост микроорганизмов и зависит от активности всех гуморальных факторов неспецифической устойчивости. Бактерицидная активность у ягнят 1-3-й опытных групп была выше, чем у контрольных и соотвественно составило 45,87±2,05; 46,27±1,68; 47,95±1,27.

Лизоцимная активность взаимосвязана с фагоцитозом, так как фермент постоянно поступает в сыворотку крови из разрушающихся лейкоцитов и способствует расщеплению полисахаридов, входящих в состав оболочек микробных тел, и активизирует защитные силы организма, являясь сильным антибиотиком. Лизоцимная активность у ягнят 1-3-й опытных групп также была выше, чем у контрольных и соотвественно составило 33,76±1,18; 34,57±1,37; 34,56±1,91.

Фагоцитоз является фактором клеточной защиты организма, определяющим способность лейкоцитов крови поглощать и нейтрализовать инородные частицы, проникающие в кровеносную систему. Во время исследований содержание фагоцитарная активность сыворотки крови ягнят контрольной группы было ниже, чем у ягнят опытных групп и составило соответственно 30,17±1,27; 31,45±1,34; 32,63±1,54; 32,75±1,35.

Выводы. В наших исследованиях рассматриваемые показатели естественной резистентности организма ягнят оптимальными были в 1-3-й опытных группах. Но все таки самымм высокими показателями отличалась естественная резистентость ягнят, где получали как пробиотик ветом 1.1, так и эхинацею пурпурную.

Таким образом, оценка показателей естественной резистентности позволяет сделать вывод, что применение пробиотика Ветом 1.1 в сочетании с эхинацей пурпурной характеризуются повышением клеточного и гуморального иммунитета, что свидетельствует о создании более высокого уровня защитных сил организма и лучшей приспособленности этих животных к отбивке. Этот факт можно объяснить синергическим действием указанных препаратов, каждый из которых в соответствующих дозах оказывает как антиоксидантное, так и иммуностимулирующее влияние на организм ягнят. Это обеспечивает высокий уровень обмена веществ и в итоге приводит к повышению резистентности и интенсивности роста ягнят.

Список литературы:

1. Елинов Н.П. Основы биотехнологии. — СПб.: Наука, 1995. — 168 с.

2. Шаршунов В.А., Попков Н.А., Пономаренко Ю.А. Комбикорма и кормовые добавки: справочное пособие. — М.: УП «Экоперспектива», 2002. — С. 440.

3. Fuller, R. Probiotics in man and animals. A review / R. Fuller // J. Appl. Bacteriol. - 1989. - Vol. 66. - № 5. - P. 365-378.

4. Наздрин Г.А. Фармакологическая коррекция иммунодефицитову телят вранний постнатальный период жизни. Автореф. дис. докт. вет. наук. -СПб. , 1996.

5. Ушакова, Н.А. Поколение пробиотических препаратов кормового назначения / Н.А. Ушакова, Р.Ф. Некрасов, В.Г. Правдин // Фундаментальные исследования. - 2012. - № 1. - С. 184-192.

6. Данилевская Н.В. Фармакологические аспекты применения пробиотикое. // Ветеринария. - 2005. - N-11. - С. 6-10.

7. Смирнов, В.В. Пробиотики на основе живых культур микроорганизмов / В.В. Смирнов, Н.К. Коваленко, В.С. Подгорский, И.Б. Сорокулова / / Микробиологический журнал - 2002, Т. 64. - № 4. - С.62-78.

8. Тараканов, Б.В. Пробиотики. Достижения и перспективы использования в животноводстве / Б.В. Тараканов, Т.А. Николичева, В.В. Алешин // Прошлое, настоящее и будущее зоотехнической науки: Тр. ВИЖа. Вып. 62. Т. 3. - 2004. - С. 69-73

9. Бакулина, Л.Ф. Пробиотики на основе спорообразующих микроорганизмов рода Bacillus и их использование в ветеринарии / Л.Ф. Бакулина, Н.Г. Перминова, И.В. Тимофеев // Биотехнология. - 2001. - № 2. - С. 48-56.

10. Ноздрин Г.А., Шевченко А.И. Пробиотики на основе Bacillus subtilis и качество продукции птицеводства // Вестник Новосибирского государственного аграрного университета. — 2006. — № 5. — С. 34-35.

11. Похиленко, В.Д. Пробиотики на основе спорообразующих бактерий и их безопасность /В.Д. Похиленко, В.В. Перелыгин // Химическая и биологическая безопасность. - 2007. - № 2. - С. 32-33.

12. Кондрахин И.П. Методы ветеринарной клинической лабораторной диагностики: Справочник. - М.: КолосС, 2004. - 520 с.

13. Лакин Г.Ф. Биометрия // М.: Высшая школа, 4 изд, – 1990. – 213 с.

УДК 614.9; 615.2

ӘОЖ 614.9; 615.2

АҚЖАЙЫҚ ЕТ-ЖҮНДІ ТҰҚЫМДЫ ҚОЗЫЛАРДЫҢ ПРОБИОТИК ВЕТОМ 1.1. ЖӘНЕ КҮЛГІН ЭХИНАЦЕИДІН ҚОЛДАНУ БАРЫСЫНДА АҒЗАСЫНЫҢ ТАБИҒИ РЕЗИСТЕНТТІЛІГІНІҢ КӨРСЕТКІШТЕРІ

Куспанов М.Е., Габиденова Г.Г.

Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қаласы

Аннотация: *Мақалада ақжайық ет-жүнді тұқымдас қозылардың пробиотик Ветом 1.1. және күлгін эхинацеидін қолдану барысында табиғи резистенттілігінің көрсеткіштері көрсетілген. Қозылардың табиғи резистенттілігінің көрсеткіштері 1-3-ші тәжірибелі топтарда оңтайлы болды. Дегенмен, қозылардың табиғи төзімділігі ең жоғары көрсеткіштермен ерекшеленді, мұнда пробиотик Ветом 1.1 мен күрең эхинацея алды.*

Негізгі сөздер*: бактерицидтік белсенділік, лизоцимді белсенділік,АОА, ГПЛ, Ветом 1.1.*

УДК 664.653.8.016.8

РАЗРАБОТКА ТЕХНОЛОГИИ ПРИГОТОВЛЕНИЯ ТЕСТА С ДОБАВЛЕНИЕМ ТЫКВЫ

Разакова А.М.
Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г. Уральск

Аннотация: *Разработка обоснованных путей применения продуктов переработки тыквы при производстве хлебобулочных изделий на основе изучения химического и микробиологического состава тыквенных добавок и их технологических свойств.*

Ключевые слова*: технология, хлебобулочные изделия, переработка продуктов, микробиология, сырье, реологические свойства.*

Хлебопекарная отрасль является одной из ведущих отраслей пищевой промышленности Республики Казахстан. Хлеб в нашей стране имеет особое значение. Его производство связано с глубокими традициями. Наш хлеб издавна славился вкусом, ароматом, питательностью, разнообразием ассортимента.

Мировые тенденции в области питания связаны с созданием ассортимента продуктов способствующих улучшению здоровья при ежедневном потреблении в составе рациона и получивших название «профилактических». Необходимость употребления продуктов с оздоровительными свойствами тесно связана не только с ухудшением экологического состояния в Казахстана, но и с традиционными технологиями переработки продуктов, которые не всегда способствуют сохранению в них полного объема питательных веществ.

Сегодня новые нетрадиционные сорта хлеба пользуются стабильным спросом и вызывают устойчивый интерес у потребителя. Поэтому ассортимент хлебобулочных изделий постоянно пополняется вновь разработанными сортами хлеба.

В связи с этим нашей основной задачей является разработка нового вида хлеба с добавлением тыквы, т.к. тыква содержит в себе соли калия, кальция, магния, сахара, каротин, белок, клетчатку, витамины: С, В1, В2, РР. Она богата витамином В9, необходимым для кроветворения. Тыква полезна при болезнях сердца, почек, ожирении, гипертонии, холецистите.

Тыква — однолетнее растение семейства тыквенных с длинными стелющимися стеблями, пятилопастпыми листьями, крупными желтыми цветками, крупными шаровидными или овальными плодами, мясистая мякоть которых содержит многочисленные желто-белые семена. Выращивают тыкву почти во всех областях Казахстана. Различные сорта ее идут главным образом на корм животным. Меньшее значение имеет их пищевое использование, хотя в пищу человек начал употреблять тыкву значительно раньше, чем на корм. Установлено, что жители Мексики ели тыкву примерно за 3000 лет до нашей эры. Некоторые виды тыквы были хорошо известны и в древнем Египте. Тыква на 92% состоит из воды. Целью исследования является разработка обоснованных путей применения продуктов переработки тыквы – пюре при производстве хлебобулочных изделий на основе изучения химического и микробиологического состава тыквенных добавок и их технологических свойств.

На основе комплексного изучения химического и микробиологического составов тыквенного пюре, его влияния на реологические свойства теста и качество готовых изделий выявлены потенциальные возможности и особенности применения продуктов переработки овощного сырья - тыквы в технологии производства хлебобулочных изделий.

Применение продуктов переработки тыквы способствует сокращению технологического процесса, улучшению качества хлеба, утилизации пищевого растительного сырья с ценным химическим составом.

Установлены оптимальные дозировки продуктов переработки тыквы и параметры технологического процесса (влажность, кислотность, продолжительность технологических стадий, температура созревания полуфабрикатов) при производстве хлеба.

При проведении исследований качество сырья, свойства полуфабрикатов, качество хлебобулочных изделий оценивали по методам, предусмотренным ГОСТ.

Сырье, используемое при приготовлении хлебобулочных изделий должно соответствовать требованиям действующих нормативных документов.

Для проведения исследований использовалось сырье:

- Мука пшеничная хлебопекарная – ГОСТ 52189-2003;
- Дрожжи прессованные – ГОСТ 171-81;
- Соль – ГОСТ 13830-97;
- Сахар-песок – ГОСТ 21-94;
- Вода питьевая – ГОСТ 2874-88;
- Молоко коровье пастеризованное – ГОСТ 13277-79.

За основу был взят массовый сорт хлеба – хлеб «Домашний» из пшеничной муки первого сорта.

Унифицированная рецептура хлеба домашнего из пшеничной муки первого сорта(кг):

- Мука пшеничная первого сорта – 100кг – влажностью 14,5%
- Дрожжи прессованные – 1,0кг – влажностью 75 %
- Соль – 1,5кг – влажностью 3,5%
- Сахар – песок – 3кг – влажностью 0,15%
- Молоко цельное – 25л – влажностью 88,0%

Готовим тесто с содержанием муки 0,5кг (500г) двумя способами – безопарным и на густой опаре. Выбираем наилучший способ тестоведения по качеству выпеченного хлеба домашнего.

Пищевая ценность хлебобулочных изделий характеризуется их энергетической, белковой, витаминной, минеральной ценностью; также оказывают влияние вкус и аромат хлеба.

Тыквенное пюре вносили в полуфабрикаты без предварительной подготовки. Влияние вносимых добавок на ход технологического процесса и качество полуфабрикатов определяли общепринятыми методами по содержанию влаги, титруемой и активной кислотности, газообразующей и газоудерживающей способности, подъемной силе, массовой доле летучих кислот.

Пробы хлебобулочных изделий анализировали через 16-16 ч после выпечки по органолептическим и физико-химическим показателям.

Для решения задачи обогащения состава хлеба использовали столовую тыкву. Для анализа готовили 4 образца: контрольный образец, образец с внесением 15% пюре вареной тыквы и 6% мезофильной закваски (вариант 2), образец с внесением 15% пюре вареной тыквы и 12% мезофильной закваски (вариант 3), образец с внесением 30% пюре вареной тыквы и 12% мезофильной закваски (вариант 4).

Влияние внесения пюре тыквы на показатели качества хлеба показано в таблице.

Таблица 1. Влияние внесения пюре тыквы на показатели качества теста

Показатели	Вариант 1	Вариант 2	Вариант 3	Вариант 4
Органолептические показатели				
Консистенция	нормальное	крепкое	крепкое	крепкое
Степень сухости	Слегка липковатое	Менее липкое	Менее липкое	Менее липкое
Вкус	Свойственный данному сорту	Свойственный данному сорту	Свойственный данному сорту	Свойственный данному сорту
Цвет	Белый с сероватым оттенком	Желтый	Желтый	Желтый
Запах	Спиртовый	Приятный, ярко выраженный	Приятный, ярко выраженный	Ярко выраженный спиртовый
Физико-химические показатели				
Влажность, %	44,5	44,4	44,5	44,3
Кислотность, град	3	2,7	2,5	3,2
Расплываемость шарика теста, мм	98	89,5	89	87
Реологические свойства				
Модуль упругости деформ., МПа	$2{,}2x10^{-3}$	$3{,}3\ x10^{-3}$	$3{,}87\ x10^{-3}$	$4{,}26\ x10^{-3}$
Период релаксации, сек	20	22	24	24
Вязкость, кПа	166	173,3	177,9	179,9

Результаты проведенных исследований показали целесообразность применения продуктов переработки тыквы при приготовлении национальных хлебных изделий, которая определяется улучшением технологических свойств полуфабрикатов и качественных показателей готовой продукции из муки пшеничной со «слабой» клейковиной и «средними» хлебопекарными свойствам.

Органолептические показатели опытных образцов удовлетворительны, в вариантах 3,4 тесто имело нормальную консистенцию, цвет желтый без вкраплений тыквы, с приятным ароматом. Пористость равномерная, достаточно развитая, поры

тонкостенные. Внесение тыквы не влияет на такие показатели, как кислотность, влажность, пористость хлеба не ухудшается. Тыква замедляет черствение хлеба, повышает его пищевую ценность, так как богата витаминами, минеральными веществами и пищевыми волокнами.

Список литературы:

1. Касимуратова, С.А. Использование зерновых культур для повышения качества хлеба / С.А. Касимуратова, Ж.К. Усембаева, Д.А. Шаншарова // Пищевая и легкая промышленность в стратегии вхождения Республики Казахстан в число 50-ти наиболее конкурентоспособных стран мира. –2011. –I часть. – С. 16-19.
2. Косован, А.П. Оптимизация технологических процессов при использовании улучшителей в хлебопечении / А.П. Косован, Т.П. Турчанинова // Пищевая промышленность. - 2013.- №2.- С. 46-47.
3. Косован, А.П. Технологии производства новых видов хлебобулочных изделий повышенной биологической и пищевой ценности / А.П. Косован, Р. Д. Поландова // Пищевая промышленность. - 2013.- №8.- С. 24-25.
4. Елецкий, И.К. О термине «технология производства хлебных изделий» и определений его понятия/ И.К. Елецкий // Хранение и переработка сельхозсырья.- 2015.- №1.- С. 55-56

УДК 664.653.8.016.8

АСҚАБАҚ ҚОСЫП ҚАМЫР ДАЙЫНДАУ ТЕХНОЛОГИЯСЫН ДАЙЫНДАУ

Разакова А.М.
Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

Аннотация: *Асқабақ қоспасының химиялық және микробиологиялық құрамын зерттеу негізінде асқабақтың өңделген өнімдерін нан өнімі өндірісінде қолдану жолдарын дайындау.*

Ключевые слова*: технология, нан өнімдері, өңдеу өнімдері, микробиология, шикізат, реологиялық қасиет.*

УДК 628.316+544.72

ӨНЕРКӘСІП КӘСІПОРЫНДАРЫ СУ ТАРТУ ЖҮЙЕЛЕРІНДЕГІ АҒЫНДЫ СУЛАРДЫ ТАЗАРТУҒА АРНАЛҒАН КӨП ҚҰРАМДЫ СОРБЦИЯЛЫҚ СҮЗГІ

Төлеуова Р.Н.
Батыс Қазақстан инновациялық –технологиялық университеті, Орал қ.

Аннотация: *Күрделі құрамды ағынды суларды тазартуға арналған көп құрамды сорбциялық сүзгі жаңа құрылымы сипаттамасы берілген. Сүзгіні есептеу әдістемесі дайындалған.*

Негізгі сөздер: көп құрамды сорбциялық сүзгі, су тарту жүйесі, суды тазарту, шектік рұқсаттық қойырлық (ШРҚ).

Қазіргі уакытта Ресей Федерация сы өнеркәсіп кешендері халық шаруашылығы түрлі салаларына қатысты түрлі өнеркәсіп орындарын қамтиды. Қазіргі өнеркәсіп кәсіпорындары тұтыну тауарлары, машиналар, жабдықтар, құралдар шығарылымын, шикізатты өндіруді, материалдарды өндіруді, электр қуатын және т.б. өндіруді қамтамасыз етеді. Кәсіпорындардың басым бөлігі өз технологиялық процесінде өндірістк қор ретінде сулы пайдаланады.

Сондықтан кәсіпорындар ағынды сулары, әдетте заттар тұтас кешенімен ластанған. Ластаушы заттардан ағынды суларды тазарту кез келген кәсіпорын технологиялық процесінің маңызды кезеңі болып табылады. ШРҚ қойырлықтан асып түспейтін қойырлықтарға дейін өндіріс ағындыларын тазарту арқасында оларды табиғи қоймаларға босату мүмкін болады.

Ағынды суларды тазартудың кең тараған әдісі адсорбцияық тазарту болып табылады. Алайда бар адсорбциялық сүзгілер мен адсорберлер әдетте, ластағыштың негізгі түрінен суды тазартуды қамтамасыз етуге қабілетті белгілі бір адсорбент түрімен толтырылады. Бұл ластағыш заттар кешенінен ағынды суларды сапалы тазартуды қиындатады. Ағын – табиғаттағы су айналымы процесінің нәтижесінде судың жер бетімен және оның астымен ағуы. Беткі және жер асты ағыны болып екіге бөлінеді: Беткі ағын өз алдына беткейлік және арналық болып ажыратылады. Ағын мөлшері және режимі жауын-шашынмен булану мөлшеріне, ауа температурасы, жер бедері, геологиялық құрылысы, топырақ пен өсімдік сипатына байланысты қалыптасады

Сорбциялық әдіс - ағынды суларды тазартудың сорбциялық әдістері жоғары тиімділігімен қатар экологиялық таза әдістерге жатады. Ағынды суларды толық тазалауға арналған материалды таңдаудағы негізгі критерий оның сорбциялық сапаса, кеуекті құрылымы мен үнемділігі болып табылады. Ағынды суларды ауыр металл иондарынан тазарту кезінде көміртекті сорбенттер, кремнезем, торф және оны қайта өңдеу өнімдері, күлдер, құрамында техногендік қалдықтар бар карбонат және т.б. белгілі. Суды тазартудың сорбциялық әдістері сумен жабдықтау және су бұру жүйелері үшін неғұрлым перспективалы және ресурс үнемдеуші болып табылады. Пайдаланылатын сорбенттер қолдануға оңай және жоғары технологиялық сипаттамаларға ие болуы тиіс. Әртүрлі өнеркәсіптік кәсіпорындардың су бұру жүйелерінде қолданылуы мүмкін жаңа жасанды және табиғи сорбенттердің сипаттамасы жеке-жеке зерттелген.

Бұл бағытты одан әрі дамыту жоғары технологиялық және сорбциялық қасиеттері

бар сорбенттердің жаңа нұсқаларын іздестіру болып табылады, олар жоғары концентрациялы өнеркәсіптік ағынды суларды тазарту үшін қолданылуы мүмкін. Күрделі құрамды ағынды суларды сапалы тазарту үшін біздермен көп құрамды сорбциялық сүзгі ұсынылған (1-сурет).

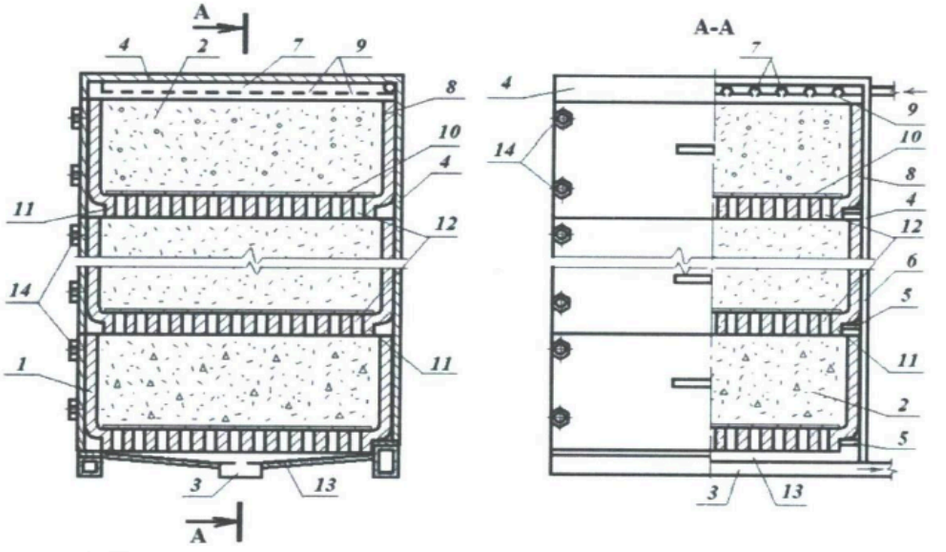

1-сурет. Жылжымалы кассеталары бар көп құрамды сорбциялық сүзгі:
1- кассеталар; 2-сорбенттер; 3,12-келтеқұбырлар; 4-корпус, 5-бағыттаушылар; 6-қабырғалар; 7- құбырлар; 8-жоғарғы кассета; 9-саңылау; 10-тор; 11 таратқыш құрылғы; 13-су жинағыш астауша; 14-бұрандалар [1]

Сорбциялық сүзгі сорбенттер түрлі түрлерімен толтырылған, бірінің үстіне бірі қойылған кассеталарды, тазартылған суды бұруға арналған келтеқұбырды қамтиды. Кассеталар жоғары берік пластиктен жасалған және метал корпуска орналастырылған; олар корпус бүйір қабырғаларына бекітілген бағыттаушылар арқылы жылжытылады. Металл корпус төбелік бөлігінде саңылаулары арқылы тазартылған су жоғары кассеталарға берілетін перфорацияланған түтіктер орналасқан, ал әрбір кассета төменгі бөлігі тормен жабдықталған және қысқа келтеқұбырлары арқылы төменде орналасқанға жоғарыда орналасқан кассетадан тазартылған суды бағыттайтын тарату құрылғысымен жабдықталған. Металл корпус түбінде тазартылған суды бұруға арналған келтеқұбырлар бекітілген тазартылған суға арналған су жинақтайтын астауша орналасқан.

Сорбциялық сүзгі келесі түрде жұмыс істейді. Тазартылатын су перфорацияланған түтіктерге 7 (1-сурет) келіп түседі және одан әрі қарай саңылау 9 арқылы түтіктермен бір қалыпты жоғары кассетаға беріледі, бұл кассеталар барлық ауданы бойымен сорбенттер толық жұмысын қамтамасыз етеді және суды тазарту нәтижесін арттыруға мүмкіндік береді. Жоғары кассетада сорбент қабатынан өте отырып, су жоғары кассета төменгі бөлігіндегі тор арқылы келіп түседі және қысқа келеқұбырлар арқылы 12 тарату құрылғыларына – төменде орналасқан кассетаға келіп түседі. Тізбекті түрде кассеталарда орналасқан сорбенттер қабатынан өте отырып, тазартылған су су жинақтаушы астаушаға және содан кейін су тарату келтеқұбыры 3 арқылы тұтынушыға жетеді. Сорбенті бар кассета сүзігісі жұмысы барысында түбіне дейін корпус ішіне енгізілген және бұрандалармен тығыз бекітілген, бұл тазартылған

судың азаюын азайтуға және құрылым беріктігін арттыруға септігін тигізеді.

Жылжымалы кассеталары бар сорбциялық сүзгі ұсынылған құрылымы есебі қолданыстағы ҚН және Е [2], нормативтік құжаттар мен авторлар зерттеулері нәтижелеріне негізделеді [3,4].

Адсорбциялық қондырғыны толтыру ауданы F_{ads}(м^2) келесі формула бойынша анықталады:

$$Fads = \frac{qw}{v}, \qquad (1)$$

мұндағы q_w– ағынды сулардың орташа сағаттық шығыны (м^3/сағ); ν- сүзгі арқылы өтетін ағын жылдамдығы (м/сағ.).

Тазартылған судың берілу жылдамдығы υ=1,0÷1,5 м/сағ. түрінде қабылданады.

Сүзу толтырғышының жалпы биіктігі:

$$h=10\cdot(Fads/\pi)^{1/2} \qquad (2)$$

Көп қабаттық толтырғыш кассеталары саны:

$$n=(3\div7)д. \qquad (3)$$

Сүзгі жұмыс бөлігі биіктігі:

$$h_p=h+s(n-1), \qquad (4)$$

мұндағы s – кассета түбі қалыңдығы, s=(0,05÷0,12)м.

Сүзгі бір кассетасы биіктігі:

$$h' = \frac{hp}{n}, \qquad (5)$$

Бұл жағдайда толтырғыш қабаттары саны ағынды сулар құрамына және ондағы органикалық ластағыш заттар мөлшеріне байланысты болады. Әр кассетада сорбенттердің тек бір түрі ғана орналастырылады.

Әр сорбенттің ең жоғарғы мөлшері (г/л):

$$Д_{sb}^{max} = \frac{C_0 - C_{вых}}{a_{sb}^{min}}, \qquad (6)$$

Мұндағы a_{sb}^{min} – эксперимент түрінде анықталатын сорбенттің ең кіші сорбциялық сыйымдылығы (мг/л).

0,8-5 мм кешенді сорбент бөлшектерінің іріліғіндегі сүзу толтырғышы жалпы қабатындағы тазартылатын судың азаюын толтырғыш жалпы қабаты 1м-не 0,5 асырмай қабылдау қажет.

Сүзгі корпусынан сорбентті түсіруді әр кассета үшін тізбекті түрде жеке жүргізу қажет. Сорбентті ауыстырғаннан кейін түбіне дейін корпус ішіне енгізілген кассеталар бұрандалармен тығыз бекітіледі.

Жұмыс 5.3922.21017/ПЧ тапсырысы бойынша РФ Б және ҒМ Мемлекеттік тапсырмасы шегінде орындалған.

Әдебиеттер тізімі:

1. Патент на полезную модель № 174230 РФ, МПК C02F 1/28; BOID 24/14. Сорбционный фильтр [Текст] / О.В. Атаманова, А.В. Косарев, Е.И.Тихомирова, М.В.Истрашкина.- Опулб. - БИ 09.10.2017. Бюл №28.-2с.

2. СНиП 2.04.03-85 Канализация. Наружные сети и сооружения [Текст] -М. Госстрой СССР, 1986. -135с.

3.Тихомирова, Е.И. Исследование механизма адсорбций орто-фенилендиамина на бентонитах в статических условиях [Текст] / Е.И. Тихомирова, М.В. Истрашкина, О.В.

Атаманова и др. // Фундаментальные исследование. - М., 2018.-№1.-С.18-23.
4. Косарев,А.В. Моделирование структуры композиционных адсорбентов "алюмосиликат-неионное ПАВ" в решении задач повышения эффективности водоочистки [Текст] / А.В. Косарев, О.В. Атаманова, Е.И. Тихомирова и др. // Вестник Кыргызыско-Российского Славянского университета. - Бишкек, 2017. -Т.17, №8. - С.116-120.

УДК 628.316+544.72

МНОГОКОМПОНЕНТНЫЙ СОРБЦИОННЫЙ ФИЛЬТР ДЛЯ ОЧИСТКИ СТОЧНЫХ ВОД В СИСТЕМАХ ВОДООТВЕДЕНИЯ ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

Төлеуова Р.Н.

Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г. Уральск

Аннотация: *Приведено описание новой конструкции многокомпонентного сорбционного фильтрадля отчистки сточных вод сложного состава. Разработана методика расчета фильтра.*

Ключевые слова: *многокомпонентный сорбционный фильтр, система водоотведения, очистка воды, предельно-допустимая концентрация (ПДК)*

ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ

УДК: 343.57

НАШАҚОРЛЫҚ, ЖҮЙКЕГЕ ӘСЕР ЕТЕТІН ЗАТТАРДЫҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚТЫҚ СИПАТТАМАСЫ

Ганиева А.С.
Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

Аннотация: *Мақалада нашақорлық пен жүйкеге әсер ететін заттардың қаншалықты адам өмірі мен денсаулығына зиян екендігі, қоғам қауіпсіздігі үшін қаншалықты төніп тұрған үлкен қатер екені жазылған.*

Негізгі сөздер: *марихуана, кокаин, морфин, LSD, синтетикалық есірткі, жыныстық дивиация.*

Нашақорлық – адам баласының денсаулығы мен еліміздің ұлттық қауіпсіздігіне төнетін үлкен қатер. Нашақорлыққа және есірткі бизнесіне қарсы күрес мәселесі айқын халықаралық сипатқа ие және бұл мәселенің шешілуі біздің мемлекетіміз үшін де маңызды. Еуразия жолдарының қиылысында орналасқан Қазақстанның геосаяси жағдайы есірткі тасмалдау үшін транзиттік дәліз ретінде халықаралық есірткі синдикаттары мен ұйымдасқан қылмыстық топтар үшін Ауғанстаннан Ресейге, одан кейін Еуропаға есірткі заттарын орасан зор мөлшерде контрабандалық жолмен тасмалдауға қолайлы екені жасырын емес. Аса ірі мөлшерде есірткі, психотроптық заттар мен прекурсорларды заңсыз айналымға шығарып, жанталса қимылдап жатқан халықаралық есірткі синдикаттары мен ұйымдасқан қылмыстық топтар заңсыз тасымалдау кезінде, еліміздің тұрғындарын жол бойы зақымдап улау салдарынан, республикамызда есірткіге тәуелді азаматтар саны айтарлықтай көбейіп отыр. Елімізде есірткі заттарын дайындау, сақтау, тасымалдау және сату әрекеттеріне тыйым салынған. Алайда, бала болашағымыз десек, ерекше қобалжу тудыратын мәселе жоғарыда атап көрсетілген жағдайлардың әсерінен есірткіге тәуелді тұлғалардың арасында кәмелет жасына толмаған жеткіншектердің аса қауіпті дерт – нашақорлыққа салынуы соңғы жылдары күрт өсіп отыр. Жылдан жылға олармен есірткі қолданудың әсерінен жасалған қылмыстар саны да артып келеді. Есірткі бизнесі, кез келген ұйымдасқан қылмыс секілді шектеулі жоқ және ұлт талғамайды. Есірткі қолдануға әсіресе құмарлық адам өмірі мен қоғам үшін шын мәнінде қауіп төндіреді. Сондықтан да осы халықаралық сипатқа ие болып отырған нашақорлық және есірткі бизнесіне қарсы күрес және оның алдын алу мәселесі біздің облыс көлемінде де басты мәселелердің бірі болғандықтан, аталған мақсаттағы іс шаралар Оңтүстік Қазақстан облысының құқық қорғау органдарымен де тұрақты негізде атқарылып келеді[1]. Нашақорлық және есірткі бизнесіне қарсы күрсете болшақта жақсы нәтижеге жету үшін, «Жұмыла көтерген жүк жеңіл» деген халық даналығының негізінде жалпы облыс тұрғындары болып келесідей маңызды міндеттерді атқару қажет деп есептейміз:

Біріншіден ең алдымен уәклетті мемлекеттік органдармен нашақорлыққа қарсы қоғамдық қорғаныс қабілетін әлеуметтік иммунитетті (наркоиммунитетті)

қалыптастыруды қамтамасыз ету қажет. Бұл үшін мемлекеттік әлеуметтік саясат, білім беру жүйесіндегі жастар арасындағы ең көлемді мәдени-тәрбие жұмыстарын балалардың бос уақыттарын қоғамдық құнды ынталар мен бейімділіктері негізінде ұйымдастыру арқылы жүзеге асырып, осы салада негізгі бағыт беретін күш – жергілікті атқарушы билік органдары мен азаматтық қоғам институттарының жұмыстарын жетілдіру және жандандыру, ең бастысы – нашақорлыққа итермелейтін басты себептер мен жағдайларды зерделеу және оларды қалпына келтіру қажет.

Екіншіден есірткі пайдаланатын адамдардың өз денсаулығына көзқарасын өзгерту, олардың санасына адам денсаулығы өзі үшін де, тұтастай қоғам үшін де құндылық болып табылатындығы туралы идеяны түсіндіріп, жеткізу – маңызды психологиялық алғышарты болып табылатын салауатты өмір салтын жүргізуге ұмтылысты ынталандыратын бағдарламаларды әзірлеу және енгізу. Себебі, адамның өз денсаулығына көзқарасының өзгеруі басқа да алдын алу және емдік бағдарламалардың іске асырылуын жеңілдетеді. Азаматтардың құқықтық сауаттарын арттыру арқылы өз еркімен немесе көндіру арқылы оңалу үшін жағдай туғызу. Сонымен бірге, баспасөз беттері және электронды бұқаралық ақпарат құралдары арқылы халыққа есірткінің зияны туралы кең көлемде ақпарат бере отырып, есірткі пайдалануға және нашақорлыққа қарсы насихаттау жұмыстарын күшейту, есірткі заттары туралы теріс түсінік беретін ақпараттардың берілуі мен орналастыруына жол бермеу және ол үшін жауапкершіліктерін арттыру, құқық қоғау және нашақорлық пен есірткі бизнесінің таралуына қарсы іс қимылға қатысытан басқа ад мемлекеттік органдардың басты назарын халықтың есірткі құралдары мен психотроптық заттарға қолжетімділігін барынша шектеуге бағыттау, уәкілетті мемлекеттік органдардың, сондай-ақ нашақорлықтың алдын алуға және оны емдеуге мамандандырылған медициналық мекемелердің материалдық-техникалық әулетін нығайт, нашақорлық және есірткі бизнесіне қарсы күрестегі ынтымақтастықты дамыту сияқты міндеттерді атқару қажеттілігін ескеруіміз қажет[2].

Есірткі қолданудың себептері көп. Жастардың арасында есірткіге әуестік көп ретте білместіктен басталады. Ал басқа себептерге тоқталатын болсақ, олар төмендегідей.

Жас өспірімдер қоршаған ортасының кері әсерінен сенгіш келеді. Олар жас болғандықтан қоршаған ортадағы, әр түрлі жағымсыз әрекеттердің жетегінде кетеді. Өз іс- әрекетінің салдарын дұрыс болжамау жеңілтектік, жан дүние мінез-құлық пен дене танымы толық қалыптаспағандығы сенгіштік, кері әсерге еліктеушілік алғаш рет спирт ішімдіктері мен есірткінің дәмін көруді тудыратын себептер[3]. Жас өспірімдер өздерінің «Ер жүректігін», «Дербестігін» танытуға болатын топтар мен ұйымдарға бірігеді.

Мұндай топтар үй аймақтарында, би алаңдарында, мектепте де ұйымдасады және топ ішінде алғашқы тексерістер болып өтеді. Топтық психология еліктеушілік топ ішінде біреуі есірткі немесе шарап дәмін татқан болса, уақыт өткен соң топтың барлық мүшелері есірткі мен алкагольге әуестенуге соқтырады.

Есірткіні түнгі клубтарда да би алаңдарында да, арнайы сатылатын орыннан да, тіпті мектепте де сатып алуға болады. Уақыт өткен сайын есірткінің де дамуы жүріп жатыр. Бұрын жасөспірімдер анаша, марихуана шегіп улы химиялық заттар иіскейтін болса, қазір героин, кокаин, синтетикалық есірткілерді қолданады. Ал синтетикалық есірткінің (героин) ерекшелігі сол, адам оған бір-ақ рет дәмін татқаннан кейін әуес болып

қалады. Міне, ересектердің нашақор болуы себептерінің бірі сонда жатыр. Танысы бір рет дәмін татсаң немесе иіскесең, шексең нашақор болмайсың, қиындықтардың барлығын ұмытасың, ләззат аласың, жаның тыныштық табады деген арбау сөздерімен нашақорлық жолына тартады[4]. Ал әлеуметтік қиындықтардан отбасындағы ұрыс-керістен, жұмыссыздықтан немесе қызметіндегі жанжалдан шаршаған азамат қиындықтан аз уақытқа болса да «қашып кетуді» ойлап, есіркінің дәмін татады да, нашақор санатына қосылғанын білмей қалады.

Жас өспірімдер арасында нашақорлыққа салынуға бейім жағдайлар мынадай:

· Ата- ананың баласын тәрбиелеуге уақытының болмауы, жас өспірімнің үйден тыс өмірін қадағаламауы;

· Отбасы мүшелерінің бірі арақ-шарап ішуі немесе есірткі қолдануы;

· Әкесі мен шешесінің жиі жанжалдасуы;

· Ата- ананың жас уақытынан бастап маскүнем болуы;

· Отбасы мүшелерінің бір-біріне деген сүйіспеншілігінің болмауы, отбасындағы түсініспеушіліктің орын алуы;

· Мектепте мұғалімдердің нашақорлық мәселелеріне көңіл бөлмеуі, жасөспірімдер арасында түсіндіру жұмыстарын жүргізбеуі.

Жастарды есірткіден қалай қорғауға болады?

Егер мүмкіндігінше мысалға келтіретін көрші нашақор болса, оның нашақор емес кезі мен қазіргі кезін салыстыруды ұсынуға болады. Аталмыш жастағы балалардың психикасын сезімтал болады, олар көргенін өмір бақи ұмытпайды. 13-15 жастағы жасөспірімдер есірткі туралы ересек замандастарынан естіп біледі. Олар марихуана, гашиш, анаша секілді есірткілердің дәмін татып көрген болуы да мүмкін. Тіпті нашақорлармен таныс болса героин сияқты күшті есірткі қолдануы таң қалдырмайды. Олар нашақорлықтың ауыр емділуі қиын індет екенін түсінбейді. Анаша шегуді нашақорлыққа жатқызбайды, оған тәуелді емеспін, кез келген уақытта шегуді тоқтата аламын деп ойлайды. Оларға барлық нашақор «жеңіл» есірткіден бастағанын, содан бірте–бірте нашақорға айналғанын түсіндіру қажет. Анаша, марихуана, гашиш сияқты есірткі алдымен тәнді, сонан кейін жанды тәуелді ететінін оларға дәлелдеу қажет. 16-18 жасар жастардың арасында нашақорлық пен оның салдары туралы жақсы білетіндер көп.

Басқа елдермен тереземізді теңестіреміз, алдыңғы қатарлы елдер сапынан табыламыз десек жастарды салауатты өмір салты дағдысы қалыптасқан, рухы биік, жан дүниесі таза, адамгершілігі мол, білімді азамат болып дамуымыз керек. Баспасөз мәліметтеріне сүйенсек, Қазақстанда жыл сайын нашақорлықпен ауыратын адамдардың саны көбейіп, героин мен синтетикалық есірткілерді тұтыну артып отыр[5]. Егер 2010 жылдың қорытындысы бойынша есепте 42 мыңнан астам адам болса, қазіргі таңда 54 мыңнан артық адам есепте тұрады екен. Олардың ішінде 4500 әйел және 3800-ден астам ер адам бар. Қазіргі заманда нашақорлықтың салдарынан жарымес, мүгедек, аурушаң балалардың өмірге жиі келетіні бәрімізге белгілі.

Дүние жүзін жайлаған нашақорлық дерті күн сайын тамырын жайып барады. Қазіргі таңда Қазақстанда 55 мың нашақор бар екен. Негізгі мәселе нашақордың санында емес, жасында болса керек. Келешек ұрпаққа ақыл, бағыт – бағдар беретін аға – апаларымыз есірткіні “табыс көзі” көріп, қаншама адам өмірін құртып отыр. Олардың тіпті мектеп оқушысына алғашқы мөлшерді тегін беріп, қызықтыруы айуандық деп есептеймін.

Дәл қазіргі таңда әрбір жанұяның есігі мен терезесіне үңіліп, үй айналасын торып, ғасыр індеті жүр. Бұл індеттің аты – нашақорлық.

Халқымыздың денсаулықты байлық пен басқадан да жоғары қоюынан-ақ оның қадірі қаншалықты екенін білуге болады. Осындай баға жетпес байлықтың қадірін түсінбей, өз өміріне өз қолдарымен балта шауып жүрген жандар қаншама.

Қазіргі уақытта жастар арасында есірткіге бой ұру етек алып барады. Менің ойымша, оған көптеген себептер бар. Біріншіден, бозбалалар мен бойжеткендердің бұл жаста өздеріне не керек екенін білмей, еліктеушілікке салыну. Екіншіден, бір сәттілік ләззат үшін шоқ басқанын білмей қалған жастардың қателігі. Кейбіреулер Абайдың сөзімен айтқанда: “Тамағы тоқтық, қайғысы жоқтықтан” азады.

Бүгінгі күні нашақорлық бір адамның ғана басындағы емес, бүкіл қоғамның қасіреті болып отыр. Нашақорлықтың қасіретін тек дәрігерлер ғана емес, күнделікті көріп жүрген әр жан сезеді.

Бүгінгі жастардың ой – арманы, мақсат – мүддесі, тілегі, тіршілік – тынысы біздің халықтың XXI ғасырдағы бет – бейнесін көп жағдаяттан анықтап берері даусыз. Есірткі қазіргі таңда көп түрі кездеседі мысалы: марихуана, кокаин, морфин, LSD, героин және тағы басқа түрлері адамның миына, психикасына, орталық жүйке жүйесіне қатты әсер етіп, рухани және физикалық тепе – теңдікті бұзатын зиянды заттардың бірі[6].

Есірткіге құмарлық ең қауіпті және апатты аурулардың бірі. Есірткіні пайдаланудың кезеңі қоғамдық факторлармен байланысты өзіңнің таныс топтарыңның арасына оларға еліктеу және абырой алу болады. Адам ағзасына өте тез уландыратын аса қауіпті психикалық дерт. Оны әсіресі жас ағза тез қабылдайды[7]. Бұл адамның көңіл – күйін, сана – сезімін, мінез – құлқын бұзатын қауіпті, тыйым салынған химиялық зат. Ол адамның есін

алып, құмарлық желігіне ұшыратады, нашақор есірткісіз өмір сүре алмайтын бейшара халге түседі. Есірткі – аса қауіпті, айығуы үмітсіз әлеуметтік дерт және осыған жету үшін дұрыс жолды білмейтін балалар да бар.

Жеткіншектерді есірткі мен психотропты заттарға итермелейтін мотивтері анықтауда біз бұл мотивтер, ең алдымен, жеткіншектердің қажеттіліктеріне, психикалық жағдайларына байланысты екендігін байқадық. Психикалық тәуелділіктің қалыптасуында жеткіншектің өз қажеттілігін қанағаттандыра алмау мүмкіндігі жатады. Аффективті қажеттілік, яғни топқа қабылдану қажеттілігі – басқаларға керектігінің субъективті уайымының жоқтығы[8]. Мұндай қажеттіліктің болуы жеткіншекті есірткі және психтропты заттарды қолдануға итермелейді және топқа ұнау функциясын атқарады. Жеткіншектің ұмтылысы еркіндікті сезінуде пайда болады, яғни жеткіншек әрқашан алдыға ұмтылып, өз мінез-құлқының шегіне шығуға дайын болады. Жеткіншектік кезеңнің психологиялық ерекшелігі, атап айтқанда, өзін-өзі бағалау, құрбыларының ықпалына көну, психикалық ауру – депрессиялық синдром, маньякалды синдром және мән беру синдромының жетіспеушілігі есірткіні қолдануды ертеректен бастауға себеп болады. Есірткіге бас ұру проблемасын көпшілік әртүрлі суреттейді. Жасөспірім ерекше әсерленгіш, мінез-құлқын өзгертуге бейім, айналасындағылармен қарым-қатынасы қиындау және қалыптан тыс әсерленгіш. Өз құрбыларымен қатынасы бірқалыпты емес, ата-аналарымен арасында ұрыс-керіс, қызығушылығын сәл де болса кемітсе, бірден қарсы шығады. Қоршаған орта мен жақын араласатындардың әсері ерекше қатты, бұл кезде адамдар жақсыға да, жаманға да кінәратшыл келеді. Жас адамдардың өмір туралы тәжірибесі аз, ымырасыздығы мен алаңғасарлығы олардың

үлкендер алдындағы дағдарысының пердесін жабады. Есірткіні алғаш қабылдаудың түпкі себептерінің бірі – өз құрбылары арасында қалыптасқан қанағаттанғысыз жай топта құрметті орынға жайғасу мақсатында ол әртүрлі жолдарды іздестіреді және өз мәртебесін "шөптердің" көмегімен көтерудің жолын табады. Осы жастағылардың проблемасы ерекше: жалғыздық, айналасындағылардың, ата-аналардың, мұғалімдердің, өз құрбыларының жеткіншектерді түсінбеуі; жауапсыз еліктеу; өзінің бос уақытын дұрыстап өткізбеуі, өзіне сүйікті іс-әрекет таба алмау. Жеткіншектік кезеңде өз "табынушысын" жасап алу және бар ісінде соларға ұқсау тілегі басым болып келеді. Баланың жыныстық жетілуі барысында ата-ананың балаға дұрыс қарамауының нәтижесінде күрделі конфликтілі жағдайлар туындауы мүмкін[9]. Ата-анасының дұрыс емес қатынасының салдарынан бала жыныстық сфераны қате түсініп, жеткіншекте эмоционалды толқулар жүреді. Ал бұл эмоционалды толқу жағдайынан шығуға деген ұмтылыс мынадай жағдайларға әкелуі мүмкін: невроз, психикалық қозуды жою мақсатында психотропты заттарды қолдану, жыныстық девиациялар, өзіне қол салу. Оқушылардың көпшілігі есірткі туралы ақпаратты 10-12 жас кезінде алғанды дұрыс көреді. Балалардың қараусыз қалуы кәмелетке толмаған балалардың бұзақылығына жол береді, оларды нашақорлар ортасына түсіреді,жеткіншек онда аз уақыт ішінде есірткінің дәмін татады, көз алдында нашақор ауру адамға айналады. Нашақорлық дәрілерді немесе басқа да зиянды заттарды мөлшерден тыс қабылдау нәтижесінде туындайды[10].

Қорта айтқанда, қылмыстар мен зұлымдық атаулының туындауына әкеліп соқтыратын нашақорлық және есірткі бизнесіне қарсы күрес бүгінгі таңда ерекше назар аудару арқылы, мейлінше ықпалды әрі тиімді шараларды үздіксіз жүргізіп отыруды қажет ететін баршамаздың басты міндетіміз.

Әдебиеттер тізімі:

1. Мухина В.С. Механизмы развития личности и ее социального бытья // Феноменология развития и бытия личности: Избранные труды. – Москва-Воронежъ: МПСИ: Модек,
2. Ильин Е.П.Эмоции и чувства. – СПб.2010.
3. Кон И.С. В поисках себя: Личность и ее самосознание. – М.: Политизат,
4. Мудрик А.В.Социальная педагогика. – М.: Изд.центр «Академия»,
5. Личко А.Е. Наркотизм (употребление наркотиков) и подростковая наркомания. Психопатии и акцентуации характера подростков. – Л.,
6. Битенский В.С. Наркомания у подростков. – Киев: Здоровья,1989.
7. Битенский В.С. Клинические и терапевтические аспекты наркомании в подростковом возрасте:автореф.дисс.докт. мед.наук. – М.,
8. Генайло С.П. Гашишно-опиатные полинаркомании в подростково-юношеском возрасте//Дисс.докт.мед.наук. – Томск,1995.
9. Максимова Н.Ю. О склонности подростков к аддиктивному поведению//Псих.журнал. – 1996. – №3.
10. Алемаскин М.А. Психологическая характеристика личности подростков «Вопросы изучения детей с отклонениями в поведении».

УДК: 343.57

УГОЛОВНО-ПРАВОВАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА НАРКОТИКОВ И ПСИХОТРОПНЫХ ВЕЩЕСТВ

Ганиева А.С.
Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, Уральск

Аннотация: *В статье упоминается опасность от наркотиков нанесения вреда здоровья человека и нервным системам человеческого организма, а также опасность для общественной безопасности.*

Ключевые слова: *марихуана, кокаин, морфин, LSD, синтетические наркотики, половое разделение*

УДК 347.9(075.8)

НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМНЫЕ АСПЕКТЫ ПРАВОВОГО СТАТУСА ЧАСТНОГО НОТАРИУСА

Утешова А.С.
Западно - Казахстанский инновационно - технологический университет, г. Уральск

Аннотация. *В данной статье рассматривается правовой статус частных нотариусов как профессиональных юристов, осуществляющих от имени и по поручению государства, ряда важных государственных функций превентивного и правоохранительного характера, действуя как частные лица, выполняющие социальную работу на условиях самофинансирования. Многоуровневая подконтрольность и высокая степень ответственности деятельности частного нотариуса не сопровождены в законодательстве соответствующей степенью обеспеченности частного нотариуса правами, правомочиями и гарантиями. Автор статьи предлагает и обосновывает внесение необходимых, по его мнению, изменений в действующее законодательство, способствующих повышению правового статуса и общественного престижа частного нотариуса.*

Ключевые слова: *частный нотариус, правовой статус, конституционно-правовое предназначение нотариата, социальные и правовые гарантии, правомочия, обязанности нотариуса, правовые, профессиональные и этические требования к нотариусу, виды, меры правовой и профессиональной ответственности нотариуса.*

Профессиональная деятельность частных нотариусов в первую очередь определяется исполняемыми ими государственными правообеспечительными, правоохранительными, правореализующими функциями. Оказываемая ими квалифицированная юридическая помощь обеспечивает защиту прав и интересов клиентов. Именно свидетельствование нотариусом документов придаёт им особую доказательную силу и означает признание их аутентичности. Выдача свидетельствований обеспечивает клиентам гарантированную защиту прав собственности. Удостоверение нотариусом определённых юридических фактов и обеспечение доказательств предоставляет клиентам официально признанные, документально оформленные подтверждения их прав при возникновении правового

спора и судебного разбирательства. Совершение нотариусом исполнительных надписей, протеста векселей и морских протестов придаёт им особую обязательственную силу для исполнительных органов государственной власти при взыскании по нарушенным правам и обязательствам.

Частный нотариус, реализуя свои правомочия, действует как должностное лицо в рамках публичного права. Все его правомочия реализуются строго регламентированными законодательством публично-правовыми действиями. В тоже время, его правосубъектность, права, обязанности и ограничения деятельности частного нотариуса позволяют с полным основанием утверждать дуализм его правового статуса.

Нотариус, занимающийся частной профессиональной лицензируемой юридической практикой, действует в рамках, закреплённых специальным законом правомочий, от имени государства и под государственным контролем, под свою ответственность, на условиях самофинансирования и с ограничениями, требованиями во многом аналогичным ограничениям и требованиям, налагаемым на деятельность государственного служащего. Он подотчётен и государственному уполномоченному органу, и органам управления общественного объединения, в котором его обязывают состоять. Частный нотариус регистрируется как лицо свободной профессии, по аналогии с самозанятым частным лицом [1.]

Такая неоднозначная дуалистичность и комплексность правового статуса частнопрактикующего нотариуса неизбежно приводит к противоречивости и ассиметричности в соотношении прав, обязанностей и ограничений, применяемых в отношении его деятельности, которая регулируется законодательством одновременно и как будто бы предпринимательская и в определённой степени как государственная служба. При этом, недопустимость предпринимательства прямо оговаривается в законодательстве как ограничение деятельности частного нотариуса, и у него нет никаких прав и льгот государственного служащего.

Можно привести другой показательный пример. Правами нотариуса является составление проектов сделок, документов, консультирования по вопросам совершения нотариальных действий, но в ограничениях содержится пункт, запрещающий ему оказывать посреднические услуги при заключении, изменении и расторжении договора. В обязанностях же нотариусов записана необходимость разъяснять гражданами юридическим лицам права и обязанности, предупреждать о последствиях совершаемых нотариальных действий, с тем, чтобы их юридическая неосведомлённость не могла быть использована им во вред. Грань между этими действиями представляется нам крайне неопределённой и поэтому нотариус, осуществляя их, легко может по заявлению, жалобе или обращению подпасть под действие мер дисциплинарной, гражданско-правовой и даже уголовно-правовой ответственности. [2]

Степень подконтрольности и подотчётности частного нотариуса явно превосходит уровень контроля и отчётности государственного служащего, того же государственного нотариуса. Министерство юстиции и палата предпринимателей имеет и применяет по отношению к частному нотариусу, как показывает в своей работе, Е.А. Бурибаев самые разнообразные рычаги и способы воздействия, многочисленные и неопределённо сформулированные дискреционные полномочия. Это разнообразие и такого рода неопределённость при имеющейся жёсткой подконтрольности нотариальной палаты государственному уполномоченному органу прямо приводят к появлению

различных возможностей оказания коррупционного воздействия на частного нотариуса. [3]

Частнопрактикующий нотариус, будучи обязанным, обеспечивать безопасность находящихся у него документов и материалов, не обеспечен никакими гарантиями безопасности, действуя де-факто как должностное лицо, осуществляющее государственные публично-правовые функции. Являясь частным лицом, он не может быть работником, но может стать работодателем для своих помощников и наёмного персонала, выполняя все обязательства, возложенные на него законодательством как на работодателя. При этом, в его правах нет положений о предоставлений ему гарантий социальной поддержки и социального обеспечения. [4]

Представляется совершенно безосновательным запрещение частному нотариусу занимать выборную должность. Избрание его в местный исполнительный орган как местного жителя, профессионального юриста, хорошо знакомого с проблемами, нуждами и интересами населения могло бы, по нашему мнению, способствовать улучшению работы этих органов и повышению уровня профессиональной деятельности самого частного нотариуса. Обязанности депутатов маслихата не требует постоянного их присутствия и не предполагает оплаты. При избрании частного нотариуса в Парламент Казахстана он мог бы приостанавливать действие своей лицензии.

У опытного нотариуса имеются все основания быть избранным и достойно представлять интересы своих избирателей. Вовлечение частных нотариусов как выборных лиц в деятельность представительных органов государственной власти, на наш взгляд, может всячески содействовать развитию казахстанского парламентаризма.

Приостановление лицензии на неопределённый срок с условием проведения подтверждающей аттестации необходимо закрепить как право нотариуса, а не только как меру его наказания. Приостановление действие лицензии по представлению нотариальной палаты нотариуса на срок до шести месяцев следует оставить только как меру дисциплинарного воздействия. По представлению прокурора данная мера может быть только обеспечительной, и при оправдании нотариуса немедленно им отзываться.

Лишение лицензии и прекращение лицензии должно быть разграничено по основаниям, чтобы не создавать неопределённости в этом важном аспекте правового статуса частного нотариуса. Бурибаев предлагает лишение лицензии сформулировать как меру ответственности частного нотариуса, а прекращение действия лицензии определять, как добровольную меру или как меру, вступающую в силу, без вины, по независящим от него обстоятельствам. [5]

«Прикреплённость» частного нотариуса к определённому нотариальному округу по решению нотариальной палаты, представляется вполне оправданной и её необходимо специально оговорить в ограничениях деятельности нотариуса. Определение нотариальной палатой территории деятельности частного нотариуса в пределах нотариального округа не оговорено по срокам, но в тоже время его помещение должно находиться в её пределах. Поэтому представляется необходимым определить в пункте 2 статьи 21 Закона Республики Казахстан «О нотариате» сроки принятия такого решения, с тем, чтобы нотариусу заранее мог бы определиться с выбором месторасположения своего помещения.

Учётная регистрация частного нотариуса напрямую увязана с наличием у него специально оборудованного помещения, которое должно соответствовать определённым требованиям. Но в законодательстве отдельно не оговаривается

исчерпывающий перечень этих требований, что создаёт неопределённость в отношениях нотариуса, уже получившего лицензию, с контролирующими органами территориального управления Министерства юстиции Республики Казахстан и территориальной нотариальной палаты. Такой перечень можно было бы утвердить специальным подзаконным актом этого ведомства в виде типовых требований.

Права частного нотариуса должны, на наш взгляд, оговорены отдельно в части прав на социальное страхование и обеспечение, определение собственного графика работы, с возможностью взимания оплаты его услуг по увеличенному тарифу, права на приостановление лицензии по обращение нотариуса, права на особую правовую защиту. Но мы не можем согласиться с утверждением об отказе от исчерпывающего списка прав частного нотариуса. [6]

И права, и обязанности частного нотариуса должны быть строго оговорены, поскольку у него и так много неопределённостей в его правовом статусе. Особо следует оговорить обязанности по оказанию квалифицированной юридической помощи надлежащего качества, по стандартам, определённым совместно органами юстиции и нотариального самоуправления. Значимость этой обязанности может быть усилена принесением частным нотариусом присяги после его учётной регистрации и получения разрешения на занятие нотариальной деятельностью в пределах отведённой ему территории. Присяга могла бы произноситься в присутствии уполномоченных представителей государственных органов и органов нотариального самоуправления.

Правовой статус частного нотариуса требует урегулирования таким образом, чтобы профессиональная деятельность таких востребованных обществом специалистов могла осуществляться максимально успешно. Высокий уровень подконтрольности частнопрактикующего нотариуса должен сопровождаться не меньшей защищённости защищённостью, обеспеченностью условиями необходимыми для его плодотворной профессиональной деятельности.

Дуалистичность, комплексность правового статуса частного нотариуса может быть должным образом отражена в законодательстве при соединении усилий компетентных специалистов-правоведов, экспертов, опытных и авторитетных представителей нотариального сообщества. Ключом к решению этой остро актуальной институционально-правовой проблемы развития правовой системы Казахстана может, по нашему мнению, стать утверждение особого понимания статуса, социального положения частного нотариуса. Он должен восприниматься как находящийся в активном взаимодействии с государством представитель гражданского общества, который посредством честного, добросовестного выполнения своего профессионального долга обеспечивает предоставление услуг квалифицированной юридической помощи, защите прав, свобод, интересов физических и юридических лиц с учётом интересов общества и государства. Такое понимание прямо отвечает и соответствует направленности государственной правовой политики по обеспечению в Казахстане верховенства закона как непременного условия формирования в нашей стране правового государства [7].

Список литературы:

1. Нотариальная деятельность в Республике Казахстан: Сборник нормативно-правовых актов. Алматы: Юрист, 2019. С.11 – 13; Идрышева С.К. Нотариат Республики Казахстан. Алматы: Жеты жаргы, 2013. С. 56 – 60.
2. Нотариальная деятельность … С. 12, 13.

3. Бурибаев Е. А. Нотариат и нотариальная деятельность в Республике Казахстан. Алматы: Жеты жаргы, С. 173
4. Там же. С. 184 – 185.
5. Там же. С. 174.
6. Там же. С. 175.
7. Акбаев А. Некоторые вопросы национального права в свете Концепции правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 по 2020 годы, Фемида № 3(219) 2014. С.31.

ӘОЖ 347.9(075.8)

ЖЕКЕ НОТАРИУСТЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘРТЕБЕСІНДЕГІ КЕЙБІР ПРОБЛЕМАЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Утешова А.С.
Батыс-Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қаласы.

Аннотация: *Мақалада мемлекет атына және мемлекеттік тапсырманы орындаушы, мемлекеттік алдын-алу және құқтық сипаты жағынан алдынғы қатардағы өзін-өзі қаржыландыру шартына сәйкес әлеуметтік қызметті орындаушы жеке тұлға ретінде әрекет жасай отырып, кәсіби жеке нотариустың кәсіби заңгер ретіндегі құқықтық мәртебесі қарастырылады. Көп деңгейлі есеп беру және жеке нотариустың жоғары дәрежелі жауапкершілік қызметі және нотариустың заңдылыққа сәйкес дәрежесімен сүйемелденбеген, өкілеттілік және кепілдік. Мақала авторы қазіргі күші бар заңдылыққа өзгеріс енгізе отырып, жеке нотариустың мәртебесінің көтеруді және қоғамдағы беделін арттыруды ұсынады және негіздейді.*

Негізгі сөздер: *жеке нотариус, құқықтық мәртебе, нотариаттың конституциялық –құқықтық тағайындалу, әлеуметтік және құқықтық кепілдіктер, құқықтық өкілеттік, нотариустың міндеттері, нотариусқа қойылатын құқықтық, кәсіби және этикалық талап, түрлері, нотариусқа қойылатын құқықтық және кәсіби жауапкершілік мөлшері.*

СОДЕРЖАНИЕ

Экономические науки

1.	Еркін Д., Махмудов А.Д. Содержание инновационного образования и его характеристики	3
2.	Еслямова Д., Есеналиев Б.С. Экономическое содержание и структура инвестиционного потенциала региона	6
3.	Жұмағалиева П.С. Кәсіпорынның инновациялық дамуын басқару жүйесін жетілдіру	11
4.	Ипполитов Д.В., Курманова Г.К. Теоретические и методические основы банковского кредитования	14
5.	Кенжигалиева Г.А., Габдуалиева Р.С. Тұрғын үй-құрылыс секторы-Қазақстан Республикасының әлеуметтік-экономикалық дамуын қамтамасыз ететін маңызды басымдылық	19
6.	Куклич И. В, Мансурова М. А. Мотивация как фактор повышения эффективности труда персонала	25
7.	Қайреденова Н.Ә., Жумаев Ж.Ж. Шағын және орта бизнесті дамыту	30
8.	Магаз А.Б. Уразгалиева М.А., Салимбаева Ш.Д. Теоретический аспект бюджетной политики	34
9.	Нурманова А.К. Ауыл шаруашылығын сақтандыру нарығының қазіргі жағдайы	38
10.	Сабитов Ж.Ж., Габдуалиева Р.С. Бәсекеге қабілеттілік және кәсіпорын стратегиясы	44
11.	Сулейменова Н.Г., Махмудов А.Д. Состояние и перспективы приграничного сотрудничества Казахстана и России	48
12.	Султанов Н.Г., Толебаева Б.Т., Тлесова Ж.А. Аймақтық экономикалық қауіпсіздікті нығайту жолдары	53
13.	Толебаева Б.Т., Жарылгасова Б.Т., Тулебаев Б., Хеммон Р. Ұлттық валютаның экономиканың дамуындағы рөлі	58
14.	Төлекбаева Д.С., Толебаева Б.Т. Персоналды басқарудағы өзекті мәселелері және оларды уәждеу көмегімен шешу жолдары	62

Филологические науки

1.	Ажгалиев М.К., Болатбекова А.Б. Қазақ және ағылшын тілдеріндегі рухани паремия құбылысы	66
2.	Ажгалиев М.К., Шанаева Д.Т. Қазақ және ағылшын тілдеріндегі тұрмыси тіл мәдениеті	69
3.	Джанбаева А.Қ. Ағылшын тілін оқыту үрдісінде болашақ мұғалімдерді даярлаудың мазмұндық ерекшеліктері	72
4.	Идрискалиева С.К., Қойлыбайева Б.Ж. Игровые технологии в обучении иностранным языкам	76

5. Кузнецова А.Н. Анализ научной литературы по проблеме исследования педагогических приемов в диалоговом обучении 81
6. Мырзахметова Ж. Қазақ және ағылшын тілдеріндегі стилистикалық реңк қызметі 89
7. Утебаева А.Х., Макашева Ф.Н., Қойлыбайева Б.Ж. Көптілді білім – көп мәдениетті тұлғаны қалыптастырудың өзегі 94

Педагогические науки

1. Джармухамбетова Г.З., Жумасейтова А.Е. Студенттердің әлеуметттік құзыреттілігін топтық оқыту жұмыстары арқылы дамыту 99
2. Джонисова Г.Қ., Жұмабекова К.А. Мектепке дейінгі ұйымда ата-аналармен қарым-қатынас орнатудың педагогикалық негіздері 105
3. Донскова С.Н. Формирование профессиональной идентичности педагога 109
4. Жаскайратов А. Ж. Дене шынықтырумен айналысудың ағза жүйелеріне әсері 113
5. Кинжекова Р.С. Жаңа тұрпатты педагог кадрлардың тұлғалық қасиеттерін жаңа технологиялар арқылы қалыптастырудың ұстанымдары 118
6. Султангалиева А.И., Калкенова Г.Б. Білім берудегі инновациялық педагогикалық технологияларды мектепке дейінгі ұйымдарда қолдану мәселесі 124
7. Умбетова Г.М., Оқас М.Т. Оқушылардың зияткерлік дарындылығын қалыптастыру-заман талабы 129
8. Шонбаева С.Т., Халикова Б.Т. Значение развития эмоционального интеллекта для человека в современном обществе 134

ЕСТЕСТВЕННЫЕ НАУКИ

1. Габиденова Г.Г. Влияния различных препаратов на некоторые клинические показатели овец при вольфартиозе 138
2. Досбатырова С.К. Эффективность подкормок озимой пшеницы микроудобрениями в условиях сухостепной зоны приуралья 143
3. Кенесарина К.Х. Проблемы изучения и сохранения биоразнообразия города Уральска 148
4. Куспанов М.Е., Габиденова Г.Г. Показатели естественной резистентности организма ягнят акжайкской мясо-шерстной породы при применении пробиотика ветом 1.1 и эхинацей пурпурной 151
5. Разакова А.М. Разработка технологии приготовления теста с добавлением тыквы 156
6. Төлеуова Р.Н. Өнеркәсіп кәсіпорындары су тарту жүйелеріндегі ағынды суларды тазартуға арналған көп құрамды сорбциялық сүзгі 160

ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ

1. Ганиева А.С. Нашақорлық, жүйкеге әсер ететін заттардың қылмыстық құқықтық сипаттамасы 164
2. Утешова А.С. Некоторые проблемные аспекты правового статуса частного нотариуса 169

БАТЫС ҚАЗАҚСТАН ИННОВАЦИЯЛЫҚ-ТЕХНОЛОГИЯЛЫҚ УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ХАБАРШЫСЫ

Ғылыми журнал

♦

ВЕСТНИК ЗАПАДНО-КАЗАХСТАНСКОГО ИННОВАЦИОННО-ТЕХНОЛОГИЧЕСКОГО УНИВЕРСИТЕТА
Научный журнал

♦

BULLETIN OF WEST KAZAKHSTAN INNOVATIVE TECHNOLOGICAL UNIVERSITY
Scientific journal

Подписано в печать 03.12.2019 г.

Формат 60x84/16. Усл. печ. л. 10,7.

Тираж 100 экз. Заказ № 29.

Отпечатано и сверстано в ИП «Есмагулова Ж.Е.»

Тел.: +7 7112 51 09 31, e-mail: info_tipografiya@mail.ru

Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті,
090006, Орал қаласы, проспект Н.Назарбаева, 194

Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет,
090006, г.Уральск, Н.Назарбаев даңғылы, 194